

HET DIALECTENBOEK

KROESELS

OP

DE

BOZZEM

Het dialectenboek 'Kroesels op de bozzem' is het resultaat van een goed contact tussen dialectologen in Nederland en Nederlandstalig België en leken die geïnteresseerd zijn in dialect. Het boek geeft begrijpelijke informatie over verschillende aspecten rondom dialect.

Bovendien vindt men in 'Kroesels op de bozzem' de regionale top-tiens van de mooiste, meest eigen of typische dialectwoorden, kortom de parels van de dialectwoordenschat in Nederland en België. Aan deze top-tiens heeft een breed publiek via krant en radio meegewerkt. In 'Kroesels op de bozzem' klinkt naast het geluid van de dialectoloog ook volop de stem van het volk.

ISBN 90-73869-01-3

HET DIALECTENBOEK

KROESELS OP DE BOZZEM

CIP - GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Kroesels

Kroesels op de bozzem: het dialectenboek / onder red. van Herman
Crompvoets en Ad Dams - Waalre: Stichting Nederlandse Dialecten - Ill.

Met lit. opg.

ISBN 90-73869-01-3

Trefw.: Nederlandse dialecten.

HET DIALECTENBOEK

KROESELS OP DE BOZZEM

onder redactie van
Herman Crompvoets en Ad Dams

UITGEGEVEN DOOR DE STICHTING
NEDERLANDSE DIALECTEN
WAALRE 1991

INHOUD

Voorwoord	7
Waar is de regenboog gebleven? <i>A.M. Hagen</i>	9
De kaart van de Nederlandse dialecten <i>J.B. Berns</i>	18
Dialect in Vlaanderen <i>J. Taeldeman</i>	34
Het Noorderpleins <i>Jan Mulder</i>	53
De regionale toptiens van dialectwoorden en -begrippen	
Inleiding	61
Groningen <i>Siemon Reker</i>	65
Drenthe en Stellingwerf <i>H. Bloemhoff en G.H. Kocks</i>	77
Overijssel <i>Philomène Bloemhoff-de Bruijn</i>	88
Gelderland <i>A.H.G. Schaars</i>	96
Brabant <i>Ad Dams</i>	113
Limburg <i>Herman Crompvoets</i>	122
Het Westen <i>J.B. Berns</i>	137
Oost- en West- en Zeeuws-Vlaanderen <i>Hugo Ryckeboer</i>	167
Wegwijzer literatuur en organisaties <i>H.H.A. v.d. Wijngaard</i>	179

VOORWOORD

De titel van dit boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel van de titel 'Het dialectenboek' verwijst naar de unieke plaats die deze publicatie momenteel in het Nederlandse taalgebied inneemt. Er zijn heel wat boeken verschenen over verschillende dialecten en dialectstreken in Nederland, maar een ook voor leken toegankelijk, informatief overzicht ontbrak tot nu toe. Zoals het eerste deel van de titel aangeeft, pretendeert dit boek een soort handboek met verwijzingen te zijn voor wie zich met dialect wil bezighouden. Het bevat een aantal inleidings-, een overzicht van 'top-tien'-woorden in verschillende regio's, en een deel met verwijzingen naar literatuur over de hedendaagse dialecten en adressen van instanties die zich actief bezighouden met dialect. Het tweede deel van de titel 'Kroesels op de bozzem' verwijst naar het regionale bereik van het boek.

'Kroesels' (kruisbessen) blijken hoog te scoren in de top-tien van Limburg en Brabant, terwijl 'bozzem' (schoorsteenmantel) in de top-tien van Groningen, Drenthe en Gelderland voorkomt. 'Kroesels op de bozzem' verwijst daarmee naar de verbindingen van noord naar zuid en van oost naar west die in dit boek worden gelegd.

De Dialectendag van 16 maart 1991 en dit boek zijn ontstaan uit een initiatief van de onlangs opgerichte Stichting Nederlandse Dialecten (SND). Algemeen doel van de SND is: het bevorderen van de aandacht voor het dialect in Nederland en Nederlandstalig België. De SND wil deze doelstelling bereiken door het organiseren van bijeenkomsten waarop geïnteresseerden in dialect elkaar kunnen ontmoeten en van elkaar kunnen leren. De Dialectendag in Den Bosch is de eerste maar zeker niet de laatste activiteit van de SND.

De organisatie van deze dag en het verschijnen van dit boek waren niet mogelijk geweest zonder de enthousiaste inzet van de bestuursleden: Jan Berns, Simon Reker, Hugo Ryckeboer, Lex Schaars en vooral de secretaris en de penningmeester, Herman Cromptvoets en Ad Dams. Ook zijn we dank verschuldigd aan de Stichting voor Publieksvoorziening over Wetenschap en Techniek (PWT) die in de persoon van Marten Knip in velerlei opzichten voor ondersteuning hebben gezorgd en het Informatiecentrum Volkscultuur te Utrecht.

Tenslotte onze dank aan degenen die ons financieel gesteund hebben: PWT, Rabo-bank en provincie Noord - Brabant.

Kees de Bot
voorzitter Stichting Nederlandse Dialecten

WAAR IS DE REGENBOOG GEBLEVEN?

A.M. Hagen

Te verwachten is dat op deze Nederlandse dialectendag met de nodige nostalgie gesproken zal worden over de teloorgang van de Nederlandse streektalen. Ik heb aan dat verwachtingspatroon in ieder geval willen voldoen door voor mijn inleiding een titel te kiezen die diep-nostalgisch klinkt: Waar is de regenboog gebleven?

Die titel verwijst naar het boek *De regenboogkleuren van Nederlands taal*, dat bijna driekwart eeuw geleden gepubliceerd werd door twee bekende toenmalige dialectologen, nl. de latere Nijmeegse hoogleraar Jac. van Ginneken en de Maastrichtse neerlandicus J. Endepols.¹ De auteurs gebruiken in hun studie, naast het fraaie beeld van ‘de regenboogkleuren’ voor de dialecten, de metafoor van ‘het witte zonlicht’ ter aanduiding van de Nederlandse eenheidstaal. Het witte zonlicht en de regenboog tesamen vullen het zwerk van de Nederlandse taal in al zijn kleurenrijkdom, in zijn ‘eenheid in verscheidenheid’ zoals de schrijvers opmerken. Volgens hun eigen uitwerking moeten we de verhouding zo zien: “Het stralend witte licht van Neerlands effen taal zullen wij dan pas kunnen waarden in den vollen rijkdom van zijn koule verzadiging als wij het ontleed zullen hebben in al zijn samenstellende tinten; de regenboogkleuren van Nederlands taal”(blz. 7). Dat klinkt bevlogen en waardeert ten volle de betekenis van de dialectische verscheidenheid. Toch moet men zich, zo voegen de auteurs daaraan snel toe, niet te lang laten begoochelen door het rijke kleurenpalet van de dialecten: “De regenboogkleuren mogen het oog voor een ogenblik bekoren, veel nuttiger en op den duur veel aangenamer is het witte licht, waarin alle kleuren van den regenboog samenvloeien” (blz. 9). De toekomst, zo voorspellen Van Ginneken en Endepols, is aan het witte licht: de regenboogkleuren vloeien daarin samen, gaan daarin op. Alle reden dus om, na deze sombere vooruitblik voor de dialecten uit 1917, nu de nostalgische vraag te stellen: Waar is de regenboog gebleven?

Het nostalgische gehalte van de vraag wordt natuurlijk ook gevoeld door ons gevoel dat ook de echte regenboog zich niet meer zo triomfantelijk en veelkleurig langs het firmament spant als weleer. Of is dat een lekenprojectie zoals die van de echte barre winters van vroeger of van de gedroomde stralende zomers? Al die bezwerende gebaren van Erwin Krol en van de nog grotere handen van die man met een Russische naam zijn er vermoedelijk om die vraag te bevestigen.

De weermannen hebben natuurlijk gelijk. De echte regenboog is er nog voor wie objectief waarneemt. Zo ook zal wie zich niet door nostalgie laat overmannen en naar de feiten kijkt, onder de Nederlandse hemel ook nog steeds de regenboog van de dialecten kunnen ontwaren. De regenboog is wel veel bleker dan hij eens was; maar daaraan moet worden toegevoegd dat ook het witte zonlicht niet meer is wat het geweest is. U begrijpt wat ik zeggen wil: ik ga trachten een nostalgische vraag onnostalgisch-genuanceerd te beantwoorden.

Een van de aardigste publicaties van de laatste tijd is, vind ik, het boek *De staat van Nederland* met de ondertitel 'Nederland en zijn bewoners. De opmerkelijke feiten en hun samenhang'. Het is geschreven door een groep sociaal-geografen en sociologen en biedt een schat aan gegevens over de sociale, culturele en economische veranderingen in Nederland.²

Een van de vroegste paragrafen gaat over het 'Afscheid van de gemeenschap'. Daarin wordt kort en bondig geschetst, hoe de afgeschermdede lokale gemeenschappen uit de eerste helft van deze eeuw aanvankelijk heel geleidelijk, en vanaf het midden van de eeuw in hoog tempo van aanschijn veranderden. Aan de geleidelijke, voorzichtige openbreking herinnert nog de mooie Brabantse zegswijze "Hij heeft een fiets, hij kan het weten"; terwijl voor de snelheid waarmee het daarna ging, symptomatisch is dat weldra niet alleen de blijie Piet Pelle, maar ook de pater familias die met vertederde blik zijn Dafje koestert, tot de industriële archeologie zijn gaan behoren, en dat geen dorping er nu meer van opkijkt als verdere horizonten verkend worden met een turbo-16-klepper.

In dat snelle veranderingsproces van het traditionele platteland zijn ook de dialecten natuurlijk volop terecht gekomen. Maar voordat ik daarop nader inga, wil ik eerst een tweetal algemene opmerkingen maken bij het 'afscheid van de gemeenschap'.

De eerste opmerking is vooral bedoeld voor wie vandaag tot nostalgie geneigd is. Een gevoel dat dezer dagen gemakkelijk versterkt wordt als in de discussies over het 'zieke' Nederland verwezen wordt naar het wegvallen van de primaire sociale relaties van vroeger. Toch is er natuurlijk geen enkele reden om bij voorbeeld terug te verlangen naar de massale armoede op het vroegere platteland, naar de bekrompenheid, de sociale controle, de bevoogding en de achterdocht waarmee wat vreemd en nieuw was werd bejegend. Zoals Ida Gerhardt dat in een van haar gedichten over het vroegere platteland uitdrukt:

Den vreemdeling behoede God -
De heemhond vliegt hem naar de strot.³

Natuurlijk is er veel verloren gegaan, maar er is ook veel gewonnen. Ook op het gebied van taal en cultuur.

Eerder heb ik al eens gewezen op de prachtige literaire verbeelding van de verloren en gewonnen beschaving in de roman *Padre Padrone* van Gavino Ledda, later ook indrukwekkend verfilmd door de gebroeders Taviani.⁴ Ledda groeide op als zoon van een herder op Sardinië, bleef tot zijn tweeëntwintigste analfabeet en sprak uiteraard alleen Sardijns dialect. Zijn roman gaat vooral over de bevrijding uit het primitieve leven op het eiland, uit de knellende banden van de herdersmoraal en ook uit de beperkingen van zijn moedertaal. En dit, terwijl toch voor de nostalgische, romantische beschouwer het groene pastorale eiland het bijna gedroomde decor biedt voor het vredige, geborgen plattelandsleven.

Padre Padrone is een bitter boek. Men kan ook milder afscheid nemen van de vroegere gemeenschap, zoals Cornelis Verhoeven bijvoorbeeld gedaan heeft met zijn *Herinneringen aan mijn moedertaal*.⁵ Dat is overigens ook geen boek over het verloren paradijs, maar over de dilemma's van het spreken van het dialect, en biedt een beschrijving van de lusten, zeker, maar ook van de lasten van het opgroeien in een ongeschreven, maar streng voorgeschreven taal met een beperkte actieradius.

Mijn tweede opmerking relateert het afscheid van de gemeenschap op een andere manier. Die opmerking sluit aan bij de constatering in *De staat van Nederland* dat men zich kennelijk vergist heeft in de uitgesproken verwachting dat grootschaligheid en kosmopolitisme exclusief de toekomst zouden zijn voor een geïndustrialiseerd en geïurbaniseerd land als Nederland. Want, zo stelt *De staat van Nederland* nu vast: "Naast kosmopolieten blijven 'lokalen' bestaan, hetzij uit eigen overtuiging, hetzij door gebrek aan middelen om de omgeving te verlaten. Regionale betrokkenheid is geen relict geworden" (blz. 19). Dit wordt toegelicht met een verwijzing naar de sterke positie die regionale dagbladen in grote delen van het land blijven innemen.

Ik zou deze constatering willen versterken door te wijzen op de groei van regionale en vaak zelfs lokale omroepen. Zeer sprekend lijken me ook de volgende cijfers: van een weinig kosmopolitische roman als *Beekman en Beekman* van Toon Kortooms werden niet minder dan 1.5 miljoen exemplaren verkocht; en een niet direct nationaal-gezichtsbepalende roman als *Moeder Geerte* van Mevr. Van Nijnanten was in 1984 aan zijn 13de druk toe en bereikte daarmee een oplage die ver die van bijvoorbeeld enig boek van Willem Frederik Hermans overtreft.⁶ Cijfers van het leenverkeer dat via bibliotheken plaatsvindt, bevestigen dit beeld.

Inderdaad, de hele wereld kijkt naar 'Dallas' en heel Nederland naar 'Medisch Centrum West'; maar het bewustzijn en de werkelijke beleevingswereld van de gemiddelde burger is daarmee nog niet mondiaal of nationaal geworden. De wereld van de moderne, gesuburbaniseerde dorping is natuurlijk opener dan vroeger, maar, veel meer dan verondersteld, blijft de directere horizon voor veel mensen bepaald worden door familie, vrienden, werk, het eigen dorp met dorpen en vooral ook steden in de buurt, verenigingen die daar actief zijn, het winkelcentrum, streekziekenhuis, streekscholen enz.

Deze hardnekkigheid van wat ik nu maar korthedshalve de 'regionaliteit' noem, is van groot belang voor een goed zicht op de ontwikkeling van de taalverhoudingen. Want het is inderdaad niet zo, zoals niet alleen van Ginneken en Endepols hebben gedacht, dat het krachtenveld van de taalvariatie wordt bepaald door de dialecten enerzijds en de standaardtaal anderzijds en dat vervolgens als gevolg van het krachtsverschil, de dialecten zich in een eenrichtingsverkeer aanpassen aan de standaardtaal. Het is een belangrijk nieuw verworven inzicht dat het betreffende krachtenveld van de taal een driedimensionale structuur heeft. Behalve door de dimensie van de lokale dialecten en die van de nationale standaardtaal wordt die structuur ook bepaald door de dimensie van de regionaliteit. Dat is een collectief inzicht van de jongste generatie dialectologen, maar ik noem hier toch met name de Nederlandse dialectoloog Cor Hoppenbrouwers, omdat die als geen ander de laatste tijd de stelling heeft verdedigd, dat de huidige taalverhoudingen op het platteland bepaald worden door het dialect, de standaardtaal, maar vooral ook door het 'regiolect'. Men kan een bredere uiteenzetting van Hoppenbrouwers' bevindingen lezen in diens enkele maanden geleden verschenen boek *Het regiolect*.⁷

Het regiolect kan men zien als de taalkundige weerspiegeling van de nieuwe regionaliteit van veel sociale contacten. De intensivering van de contacten met de buurplaatsen waarheen gependeld, schoolgegaan, ingekocht, verteerd wordt en wat dies meer zij, heeft de betrekkelijk strenge eenvormigheid van de oorspronkelijke dialecten aangetaast. In de opener nieuwe communicatieve relaties is men letterlijk steeds meer elkaars taal gaan spreken.

Ik druk dat nu iets meer technisch-taalkundig uit: die verruimde communicatie heeft betekend dat de oorspronkelijke, lokaal gemarkeerde, zogenaamde 'primaire' dialectkenmerken steeds meer werden ingeruild voor grootschaliger, regionale, ook wel 'secundair' genoemde kenmerken. Regiolecten kan men omschrijven als de bovenlokale, gewestelijke voortzettingen van de vroegere lokale dialecten.

Deze ontwikkeling houdt bijvoorbeeld in dat men in Nuenen voor 'paard' en 'boom' steeds minder de vormen *pjérd* en *bwòm* hoort met een 'primaire' stijgende tweeklank, maar daarvoor in de plaats steeds meer vormen als *pérd* en *bòm* met handhaving van het 'secundaire' dialectkenmerk van de vocaalverkorting. Volgens hetzelfde mechanisme worden in Westerhoven steeds minder *skón skoewn* gedragen, maar meer *schon schoen*, of nog recenter *schon schoene*. De Kerkraadse jeugd gebruikt steeds minder de oorspronkelijke vorm *naht* voor 'nacht', maar assimileert zich aan andere dialecten met de vorm *nach* met de bekende Limburgse slot-*t*-weglating. Zo wordt in Zelhem *kneene* voor 'knieën' steeds meer vervangen door *kniene*, en wordt in Bruinisse de oude vorm *ewist* voor 'geweest' door *gewist* e.d.

Behalve deze verschuiving van 'primair' naar 'secundair' is kenmerkend voor het regiolect dat lokale dialectwoorden vervangen worden door standaardtaalwoorden die vervolgens regiolectisch-fonetisch worden aangepast, zodat bijvoorbeeld Gronings *scheuvels* tot *schoatsn* wordt, Brabants *schottelslet* tot *vaotdoek*, Zeeuws *korrewaegen* tot *kruwaegen* enz.

En in aansluiting aan dit laatste kan als een derde kenmerk genoemd worden dat het regiolect een veel zwakkere systemscheiding tegenover de standaardtaal laat zien dan het vroegere dialect. Dat leidt er bijvoorbeeld toe, zoals onlangs in een groot onderzoek in Ottersum is aangetoond, dat regiolectsprekers zeer gemakkelijk en soepel van taal wisselen tussen zinnen, maar ook binnen zinnen tussen zinsdelen en zelfs binnen zinsdelen en woordgroepen (bijvoorbeeld binnen een zin: of we nog wat lekkers *kriege* (krijgen); of binnen een woordgroep: 'n *dreug* poppetje (droog) e.d.)

De fundamentele verklaring voor het ontstaan van regiolect moet gezocht worden in het proces volgens welk taalcontact leidt tot taalverandering. Taalcontact leidt in niet uitgesproken conflictueuze situaties tot taalaanpassing. De theorie van de taalaanpassing of van de taalaccommodatie voorspelt dat gesprekspartners die uit zijn op elkaars waardering en goedkeuring of op onderlinge samenwerking of solidariteit, hun taalgedrag aan elkaar aanpassen. Dat verschijnsel uit zich bij eentaligen bijvoorbeeld in aanpassingen in spreektempo, toonhoogte, luidheid, woordkeuze of zinslengte. Bij meertaligen kan dit leiden tot ingrijpende wederzijdse aanpassingen waaruit interlokaal en interdialectaal, zoals het regiolect leert, nieuwe variëteiten kunnen ontstaan.

Diezelfde taalaccommodatietheorie voorspelt natuurlijk wel degelijk ook dat dialectsprekers hun taal kunnen gaan aanpassen aan de sprekers van de standaardtaal. Naast de meer verborgen en onbewuste

beweging naar het regiolect, is dat het duidelijkste expliciete keuzealternatief dat zich voor de dialectsprekers aandient. Een keuze, in enigerlei vorm, voor de standaardtaalvariëteit is op dit moment welhaast onvermijdbaar, vooral omdat de standaardtaal met een openlijk prestige verbonden is, een prestige dat gewicht krijgt door publieke standaardtaaldomeinen als de school, de omroep, de kerk, het bestuur enz. Bij de huidige ouders leeft de diepe overtuiging dat zij hun kinderen met het oog op hun toekomstmogelijkheden de standaardtaal niet mogen onthouden, en nagenoeg honderd procent van de jongste ouders zegt dan ook hun kinderen in standaardtaal op te voeden. Daarmee is het pleit echter niet ten gunste van de standaardtaal beslecht. Zoals tussen droom en daad kan ook tussen willen en kunnen een ruime kloof gapen, hetgeen dus allereerst betekent dat kinderen van hun ouders en overige directe omgeving vaak een taalaanbod krijgen dat, alle bedoelingen ten spijt, in de praktijk ver van de standaardtaal verwijderd blijft. Vervolgens blijken grote groepen kinderen, als ze dat thuis al niet geleerd hebben, zich later alsnog een vorm van dialect of regiolect eigen te maken. Dan doet zich dus het merkwaardige geval voor dat het dialect, dat van origine natuurlijk altijd de moedertaal was, later als tweede taal verworven wordt. Een van de medewerkers van ons instituut zal binnenkort in zijn dissertatie laten zien dat een dergelijke verwerving van het dialect als tweede taal op een streekschool in Venray op ruime schaal voorkomt.⁹ Ook hier gebeurt dat uiteraard wederom vanuit hetzelfde motief dat mensen met hun taalkeuze aangeven en markeren bij welke sociale groep of gemeenschap ze willen behoren. Het zal niet verbazen dat zo'n schoolpleindialect juist weer vooral kenmerken van het regiolect vertoont. Regiolect is dan een welkome tussenvariëteit tussen dialect en standaardtaal, die gemakkelijk een dubbele loyaliteit uitdrukt, nl. zowel tegenover de grotere maatschappij als tegenover de kleinere gemeenschap. Intussen zal het wel duidelijk zijn dat dat krachtenveld van dialect, regiolect en standaardtaal hoogst instabiel is en een voortdurende beweging en dynamiek vertoont. In alle plaatsen die de laatste tijd onderzocht zijn, blijkt een breedgeschakeerde variatieruimte aanwezig te zijn, lopend van nog zeer authentiek dialect bij de oudste generatie, via tal van tussenvariëteiten, naar min of meer dialectvrije standaardtaal met name bij de beter opgeleide jonge generatie.¹⁰ Generatieverschillen spelen dus een grote rol, maar ook sociaal milieu en opleidingsniveau en daarnaast het man-vrouw-onderscheid. Massief dringt zich uit onderzoek de conclusie op dat jonge, beter opgeleide vrouwen nadrukkelijk vooroplopen bij de taalverandering naar het progressiefste regiolect en standaard-Nederlands. Zij zijn de ware aanbidders van het witte zonlicht.

Overigens is het zonlicht inderdaad, zoals ik aan het begin suggereerde, op dit moment minder wit dan het was in de tijd van Van Ginneken en Endepols.

Over de verbleking en aantasting van het verre en heldere ideaal van een uniforme dialectvrije standaardtaal heb ik uitvoeriger gesproken op het najaarscongres van het genootschap 'Onze Taal' van 1989, en ik kan dat hier niet allemaal herhalen.¹¹ Maar een van de kernpunten vormde in ieder geval de constatering dat de Nederlandse gesproken standaardtaal de laatste decennia beïnvloed is door bewegingen van onderop: zowel door het doordringen met name vanuit stedelijke milieus van veel bargoense en andere substandaardtaalwoorden en typische spreektaalconstructies, alsook door een sterke infiltrering van het zogenaamde randstadsplat in de uitspraak. In de novelle *Electrothérapie* van W.F. Hermans uit 1948 komt nog een hoofdfiguur Ronald voor die zich er op het gymnasium pijnlijk bewust van wordt dat hij plat-Amsterdams spreekt en die dat vervolgens dan ook prompt in twee maanden afleert. Nu het randstadsplat vooral voor de jeugd die erbij wil horen, continu in de omroep gesanctioneerd wordt, is zo'n taalhouding op dit moment hoogst onwaarschijnlijk geworden. In een contactadvertentie in de Volkskrant van 15 september j.l. is overigens een moderne Ronald - "overdag bussinessuit, 's avonds als student vermomd" - op zoek naar "een jongedame met klasse, accentloos ABN-sprekend" voor zulke boeiende bezigheden als "winkelen om 5 voor 6" en "een lang weekend uitslapen", maar ongetwijfeld gaat het hier om een turbo-'lijfstijler' die, zoals in veel randstedelijke milieus gebruikelijk is, bij anderen accenten pleegt waar te nemen waarvan men zichzelf bij voorbaat vrijwaart. Mijn Leidse collega Jan de Vries heeft onlangs terecht opgemerkt dat de overtuiging van de Hollander dat hij hoe dan ook standaardtaal spreekt, niet alleen correctie behoeft, maar zelfs een regelrechte bedreiging vormt voor de bovengewestelijke cultuurtaal.¹²

Misschien is het beste antwoord inderdaad wel dat dat de Belgische journalist Geert van Istendael onlangs in zijn boek *Het Belgisch labyrint* formuleerde: "Het Hollandse, randstedelijke provincialisme dient te worden opengebroken. De smalle normen voor taalgebruik en accent dienen te worden verbreed, opengegooid voor wat de rest der Nederlanden te bieden heeft".¹³ Men kan inderdaad constateren dat Vlaanderen met zijn eigen BRT-Nederlands erin geslaagd is een duidelijk herkenbare eigen standaardtaalvariant te ontwikkelen. En men zou zich wensen dat, met wat meer zelfbewustzijn van de niet-randstedelingen, de witte zon duidelijker ook andere kleuren uit de regenboog van de landranddialecten zou gaan reflecteren.

Ik kom aan het einde van mijn verhaal. En ik doe dat op deze bijzondere dag met een moraal voor leden van dialectverenigingen, heemkundekringen en van andere regenboogaanbidders.

Mijn boodschap is dat het onmogelijk is het oude dialect in stand te houden. De taalverandering is als een snel en beweeglijk dier dat men niet op de staart kan gaan staan. Maar mijn boodschap is ook dat dialect niet alleen een code is die als de communicatie daarom vraagt, door een andere code vervangen wordt; dialect is ook een geheugen waarin de oude woorden en de oude taal de permanente sporen vormen van de vroege cultuur.

Dit geheugen levend te houden door studie, beschrijving, opvraging, archivering en boekstaving van het dialect en de cultuur die zich daarin uitdrukt, lijkt mij de gewichtige opgave voor wie het dialect een goed hart toedraagt. En weet daarbij ook, dat ver boven dat ondermaanse, dienstbare werk zich nog altijd een regenboog van dialecten en regiolecten welft, met zachte en diffuse kleuren in het getemperde zonlicht van vandaag.

Noten

1. Jac. van Ginneken en J. Endepols, *De regenboogkleuren van Nederlands taal*. Nijmegen: Malmberg 1917.
2. W. Uitterhoeve (eindred.), *De staat van Nederland. Nederland en zijn bewonders. De opmerkelijke feiten en hun samenhang*. Nijmegen: SUN 1990.
3. uit het gedicht 'Kapitale boerenplaats' in Ida Gerhardt, *Verzamelde Gedichten*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Genneep 1988, 233.
4. A.M. Hagen, *De waardering van taalverschillen*. Oratie Katholieke Universiteit Nijmegen. Nijmegen: ITS 1983.
Gavino Ledda, *Padre Padrone. L'educazione di un pastore*. Milano 1975. Nederlandse uitgave: *Padre Padrone. De opvoeding van een herderszoon* (vert. Frida de Matteis-Vogels). Amsterdam: Meulenhoff 1978. De verfilming, onder dezelfde titel, van Vittorio en Paolo Taviani behaalde de Gouden Palm op het filmfestival van Cannes 1977.
5. C. Verhoeven, *Herinneringen aan mijn moedertaal*. Baarn: Ambo 1978.
6. zie het themanummer 'Streekromans', *Volkscultuur* 3, 1986.
7. C. Hoppenbrouwers, *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands*. Muiderberg: Coutinho 1990.

8. H. Giesbers, *Code-switching tussen dialect en standaardtaal*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut 1989.
9. R. Vousten, *Dialect als tweede taal* (werktitel), te verschijnen.
10. zie voor literatuur over plattelandsdialecten Hoppenbrouwers (noot 7); over stadsdialecten R. van Hout, *De structuur van taalvariatie. Een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht-Providence: Foris 1989.
11. A.M. Hagen, 'Groepsportret van het Nederlands'. In: *Onze Taal* 59, nummer 2/3 - februari/maart 1990, 32-39.
12. J.W. de Vries, 'De standaardtaal in Nederland' In: J. de Rooy (red.), *Variatie in norm en norm in de standaardtaal*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut 1987, 127-141; 138.
13. G. van Istendael, *Het Belgisch labyrint. De schoonheid der wanstaltigheid*. Amsterdam: De Arbeiderspers 1989, 117.

DE KAART VAN DE NEDERLANDSE DIALECTEN

J.B. Berns

Het bewustzijn van dialectverschil is oud; de kartering ervan betrekkelijk jong. De uitspraak van de grote Duitse filosoof Leibniz: “Ego velim regiones dividi per linguas & has notari in cartis (Opera editie Dutens, Deel VI-1, blz. 303). “Ik zou willen dat de grenzen van de taalgebieden vastgelegd worden en op kaarten worden aangegeven”, wordt algemeen beschouwd als het begin van de taalgeografie. Al vroeg ontstaat er, ook in ons land behoefte aan een taalkaart, een kaart waarop duidelijk de grenzen van de verschillende dialectgebieden zijn ingetekend.

In 1845 schrijft het Utrechts Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen (PUG) een prijsvraag uit met de volgende vraag:

“Het Genootschap vraagt een onderzoek naar de grenzen der verschillende Nederlandsche tongvallen, op plaatselijke onderzoekingen rustende en uit de spreekwijzen en uitspraak der bewoners van ons vaderland opgehelderd; nevens eene *spraakkaart* van Nederland, waarin de verschillende tongvallen geographisch worden aangewezen, met opgave van slotsommen, die daarvoor voor den vroegere toestand onzes vaderlands kunnen worden opgemaakt.”

Dit onderwerp wordt voorgesteld in 1845. Eén jaar daarvoor, in 1844, verscheen in Duitsland van de hand van Karl Bernhardi de *Sprachkarte von Deutschland*. In het Utrechtse voorstel wordt van deze publikatie geen gewag gemaakt en het is ook heel goed mogelijk dat het Provinciaal Genootschap zelf op dit idee was gekomen. Helaas zijn er geen antwoorden binnengekomen, althans in het Gemeente-Archief te Utrecht waar de archieven van het PUG bewaard worden, is niets te vinden.

Op 17 juni 1852 stelde het bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden voor een prijsvraag uit te schrijven, verlangende:

“Eene *Spraakkaart* van het Nederlandsch, waarop de grenzen zijn aangeduid der verschillende dialecten; met een bijgevoegde tekst, waarin het aangewezen spraakverschil taalkundig wordt uiteengezet.”

Ook dit keer geen verwijzing naar Bernhardi, maar volgens Te Winkel (De Noordnederlandsche Tongvallen blz. 2) kan het denkbeeld zijn ingegeven door de kennismaking met de *Sprachkarte von Deutschland*. Er werd geen enkel antwoord ingezonden. In het 1879 is het het Aardrijkskundig Genootschap, en nu wel met een nadrukkelijke ver-

wijzing naar de *Sprachkarte* van Bernhadi, die de zaak weer opneemt. Op initiatief van Dr. H. Kern wordt een plan gemaakt tot het samenstellen van “eene Linguïstische kaart” voor de dialecten van Nederland. De bouwstoffen waarop deze kaart zal berusten, worden per vragenlijst ingezameld. De enquête komt er, niet de taalkaart. De zaak blijkt te ingewikkeld en de gegevens zijn niet toereikend. Besloten wordt, nu op voorstel van J. te Winkel, die in 1893 door het bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap wordt benaderd te onderzoeken hoe op basis van de enquête van 1879 een taalkaart samengesteld kan worden, een tweede enquête te houden. Dat gebeurt in 1895. De “linguïstische kaart” komt er ook nu niet. In een opstel, getiteld ‘De Taalkaart voor Noord-Nederland’ (Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap 1895) zet Te Winkel uiteen dat het mogelijk moet zijn een kaart samen te stellen op basis van het in 1879 bijeengebrachte materiaal, maar eer men zover is, moeten er van alle ondervraagde verschijnselen afzonderlijke kaarten getekend worden. Kort en goed, de uitkomsten van de beide enquêtes leveren twee kaarten op, een van de uitspraak van de vandoors lange *â* (van *schaap* bijvoorbeeld) in de Nederlandse dialecten en een van de uitspraak van de oude *î* (beter bekend onder de naam ‘lange ij’). (Gepubliceerd in: J. te Winkel, *De Noordnederlandsche Tongvallen: Atlas van Taalkaarten met tekst*. 1-2. Leiden 1899-1901)

De oudste indelingskaart van de Nederlandse dialecten (1892)

In 1892, als Te Winkel nog worstelt met de gegevens van de enquête van 1879, publiceert een Duitser, Hermann Jellinghaus, de eerste indelingskaart van de Nederlandse dialecten. Jellinghaus steunt op vooral literaire gegevens, verhalen en gedichten, geschreven in dialect en gepubliceerd in lijvige bloemlezingen, het *Dialecticon* van Johan Winkler en op artikelen in almanakken en in tijdschriften. Zijn indelingskaart is de eerste waarop met de namen van Friezen, Franken en Saksen een globale indeling van de hoofddialecten wordt gegeven. Hij beroept zich, wat betreft deze indeling en nomenclatuur, op Johan Winkler. Na hem zullen Te Winkel (1898), Van Ginneken (1913) en Lecoutere (1921) deze stamnamen op hun indelingskaarten hanteren. De vraag of achter deze namen een historische werkelijkheid schuilt, wordt niet beantwoord. De dialectoloog Prof. dr. Jan Goossens zegt er het volgende van:

“Men heeft tegen het gebruik van benamingen van stammen voor dialectgebieden bezwaren geuit, terecht in zoverre niet bewezen kan worden dat de dialectgrenzen inderdaad stamgrenzen reflecteren. Toch blijven het m.i. handige etiketten om een eerste grove indeling door te

voeren, maar dan zou men ze als niet gemotiveerde termen moeten leren te hanteren”.

(J. Goossens, Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie. Tweede druk. Groningen 1977: 1163)

Vooral de aanduiding “Saksisch” voor de oostelijke dialecten burgert echt in. Het Fries zal steeds meer de status van een eigen taal krijgen. Door Jellinghaus worden de contouren van het Friese taalgebied nog onduidelijk gegeven: de provincie Friesland, zonder de Stellingwerfen, Terschelling, en Schiermonnikoog. Ik kom op de eigen positie van het Fries dadelijk terug.

H. Kern die hiervoor al ter sprake kwam als een der pioniers van de Nederlandse dialectologie, prijst het werk van Jellinghaus, maar hij voegt er onmiddellijk aan toe: “Het boek geeft wat het belooft: eene beschrijving der in Nederland en België gesproken tongvallen, volgens de opteekeningen onzer landgenooten. Jammer dat deze bijna zonder uitzondering aan allerlei gebreken mank gaan”, en verderop: “Niet Jellinghaus, maar de door hem gevolgde autoriteiten zullen dan ook de volgende korte aanmerkingen treffen”. (Taal en Letteren 3 (1893): 64). Kern was, zoals al gezegd is, betrokken bij de enquête van het Aardrijkskundig Genootschap van 1879 en wist hoe ingewikkeld het maken van taalkaarten is. Toch is met die eerste kaart van Jellinghaus de grondslag gelegd voor een dialectindeling op basis van - misschien voor een deel aanvechtbare - gegevens, die tot op de dag van vandaag weinig veranderd is.

Op de indelingskaart van Jellinghaus zijn de grenzen van het Saksische en het Frankische gebied over de landsgrens heen doorgetrokken, waarmee de indruk wordt gewekt dat het Nederlandse taalgebied geheel logisch in het Duitse overgaat. Later zal Grootaers de kaart van Lecoutere zodanig bewerken dat de grenzen tussen de Nederlandse en Duitse dialecten vloeiend worden. (In de zesde druk: C.P.F. Lecoutere en L. Grootaers, Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands. Leuven, Groningen, Den Haag 1948).

De kaart van Te Winkel (1898), Van Ginneken (1913) en Lecoutere (1921)

Het moet niet ondenkbaar geacht worden dat Te Winkel al bezig was met het ontwerpen van een indelingskaart toen die van Jellinghaus verscheen. Zijn kaart is veel genuanceerder en meer in overeenstemming met de werkelijkheid. Ook bij hem de verdeling in drie hoofd-dialecten: Fries, Frankisch en Saksisch, maar wat bij Jellinghaus “Untermundarten” wordt genoemd, zijn bij hem mengebieden, zoals “Hollands-Fries”, “Fries-Frankisch” enz. In zijn boek *Geschiede der*

Niederländische Sprache. Zweite und Vermehrte Auflage. Straatsburg 1898, een onderdeel van het grote werk van Hermann Paul, Grundriss der germanischen Philologie, waarin deze kaart is afgedrukt, geeft hij alleen de nauwkeurige afbakening van de dialectgebieden aan (blz. 785 vv); de specifieke taalkundige kenmerken geeft hij niet. Ook in de Nederlandse vertaling van deze tweede druk, van de hand van F.C. Wieder uit 1901, worden slechts de grenzen van de dialectgebieden opgesomd. (Blz. 8-14).

De kaart van Van Ginneken geeft een hoofdingeling in Hollands-Frankisch, Brabants-Frankisch en Limburgs-Frankisch; vervolgens van Saksisch en tenslotte van Fries.

Lecoutere sluit wat terminologie betreft bij de voorgangers aan, ook hier een indeling in hoofddialecten, maar de gebieden worden anders onderverdeeld: Fries, maar dan alleen ter aanduiding van het Friese taalgebied, Saksisch, met als belangrijk onderdeel Fries-Saksisch en tenslotte Frankisch.

De plaats van het Fries

Het is hier wel de plaats iets te zeggen over het Fries. Duidelijk is dat de samenstellers van overzichtskaarten zich heel goed bewust zijn van de eigen status van het Fries, tegelijkertijd is het zo dat ze aan de verschillende dialecten een historische ontwikkeling toekennen en in bepaalde gebieden menen duidelijke Friese sporen aan te moeten wijzen. Het meest pregnant komt dat tot uiting in de nog altijd in zwang zijnde benaming *Westfries* voor de dialecten van het noordelijkste deel van Noord-Holland. Op de kaart van Van Ginneken vallen onder Fries naast Land-Fries, de taal van het Friese platteland, en Stadsfries, de taal van de Friese steden en van Midsland op Terschelling, het Noordhollands, het Strandhollands, de dialecten in de kuststrook van Zandvoort tot Scheveningen en het Flevisch, de streek rond Huizen, het Gooi en het dialect van Vlieland.

De vlakkenmethode

Wie meent in de afwijkingen wat de afbakening der gebieden betreft, op de diverse kaarten veranderingsprocessen te mogen zien, komt bedrogen uit. Alle indelingskaarten van het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw geven een statisch beeld met een pseudo-historische dimensie. Ze verschillen op het punt van interpretatie. Wat deze kaarten gemeen hebben is dat ze de verschillende dialectgebieden duidelijk afgrenzen door kleuren en lijnen, maar dat ner-

gens argumenten worden gegeven voor juist die begrenzing. Al deze kaarten zijn gemaakt volgens de zogenaamde 'vlakkenmethode'.

De isoglossenmethode

De vroegere Nijmeegse Hoogleraar Dialectologie A. Weijnen ging heel anders te werk. Hij tekende een indelingskaart volgens de 'isoglossenmethode'. Bij deze methode tekent men de uiterste grenzen van bepaalde taalkundige verschijnselen op één kaart. Weijners eerste indelingskaart verscheen in 1941, in: A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. (Groningen-Batavia), de tweede in: A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958. (Tweede druk 1966).

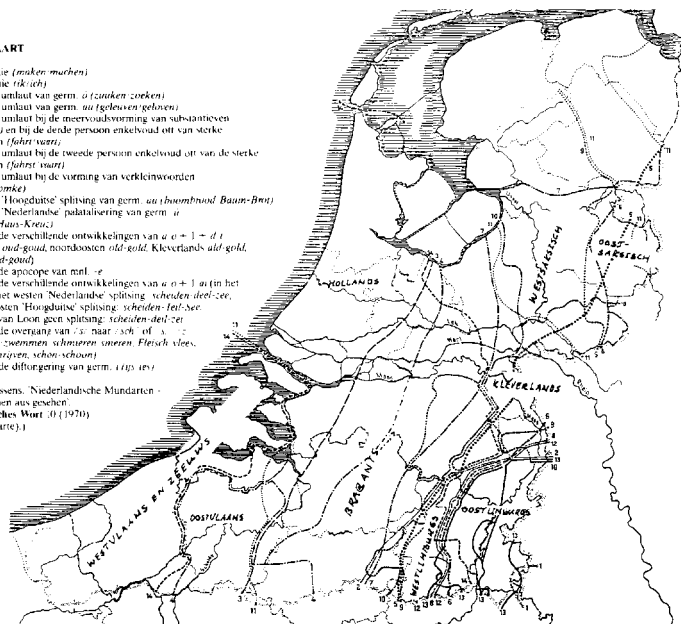
J. Goossens publiceert in 1970 ook een indelingskaart volgens de isoglossenmethode bij zijn artikel 'Niederländische Mundarten - vom Deutschen aus gesehen'. In: *Niederdeutsche Wort* 10 (1970): 61-80).

De kaarten met isoglossen zijn duidelijk van een heel ander karakter dan die met gekleurde vlakken. In één oogopslag ziet men welke verschijnselen dialectonderscheidend zijn; de indeling steunt op controleerbare feiten. De keuze echter van deze of gene grenslijn is subjectief.

INDELINGSKAART

- 1 Benrather lijn (*maken-machen*)
- 2 Uevinger lijn (*ik-ich*)
- 3 grens van de umlaut van germ. *a* (*zaaken-zaken*)
- 4 grens van de umlaut van germ. *au* (*geleuen-geloven*)
- 5 grens van de umlaut bij de meervoudsvorming van substantieven (*vaat-vaeten* en bij de derde persoon enkelvoud oft van sterke werkwoorden (*fahrt-vaert*))
- 6 grens van de umlaut bij de tweede persoon enkelvoud oft van de sterke werkwoorden (*fahrt-vaert*)
- 7 grens van de umlaut bij de vorming van veeleiwwoorden (*betunke-boonke*)
- 8 grens van de 'Hoogduitse' splitsing van germ. *au* (*boornbrood-Baun-Brot*)
- 9 grens van de 'Nederlandse' palatalisering van germ. *u* (*haus-kaus-Haus-Kraut*)
- 10 grenzen van de verschillende ontwikkelingen van *u* $\rightarrow$ *i* - *d* *t* (zuidwesten: *oud-goud*, noordwesten *old-gold*, Kleverlands *ald-gold*, Limburgs *aut-200ld*)
- 11 grenzen van de apocope van *m*el - *z*
- 12 grenzen van de verschillende ontwikkelingen van *u* $\rightarrow$ *i* + *1* *au* (in het noorden en het westen 'Nederlandse' splitsing *scheden-deel-zee*, in het zuidoosten 'Hoogduitse' splitsing *scheiden-teil-See*. In het Land van Loon geen splitsing: *reiden-deel-zee*)
- 13 grenzen van de overgang van *-s* naar *-sch* oft *-z* (*schwimmen-zwommen schwimmen-oneren Fleisch-vlees, schreiben-schreiven schou-schoon*)
- 14 grenzen van de diftongering van germ. *i* (*ijp-ies*)

(naar J. Goossens, 'Niederländische Mundarten - vom Deutschen aus gesehen', *Niederdeutsches Wort* 10 (1970): 61-81 (Fallkarte).)

Zowel Weijnen als Goossens gebruiken bij de aanduiding van de gebieden geografische termen. De traditionele stamnamen zijn verdwenen.

Een nieuwe indelingskaart

In 1969 verschijnt een nieuw type indelingskaart, gemaakt volgens de zogenaamde ‘pijltjesmethode’ door Jo Daan. De veelkleurige kaart is bedoeld voor de grote *Atlas van Nederland*. De werkwijze is als volgt: men vraagt aan de dialectsprekers zelf in welke plaats of welke plaatsen in de omgeving men geheel of nagenoeg geheel hetzelfde dialect spreekt als in de zijne of hare. De antwoorden worden op een kaart ingetekend door de dialecten die met elkaar overeenstemmen met elkaar te verbinden door middel van pijltjes, op die manier ontstaan er stroken waardoor geen verbindingspijltjes lopen. Dat zijn dan de dialectgrenzen die leven in het bewustzijn van de dialectsprekers zelf. Met deze methode probeert men aan subjectieve indrukken een objectieve basis te geven.

In *Van Randstad tot Landrand* wordt deze indelingskaart van het hele Nederlandse taalgebied met een veel uitvoeriger toelichting dan mogelijk was in de *Atlas van Nederland* gepresenteerd. De gegevens stammen uit een enquête van het tegenwoordige P.J.Meertens-Instituut, in 1939 gehouden onder 1500 correspondenten. De gebieden die zich op die manier aftekenen zijn met behulp van kleurnuances van elkaar onderscheiden. Wat vroeger Frankisch, Saksisch en Fries was, kreeg nu de hoofdkleuren oranje (Brabants) en rood (Limburgs), groen (Saksisch) en blauw (Fries). Hoe dieper de kleur, hoe sterker het dialect afwijkt van de standaardtaal. Alle belangrijke isoglossen die niet samenvielen met de subjectieve grenzen zijn ingetekend en van een nummer voorzien, zodat ze makkelijk herkenbaar zijn. De band met de traditie wordt duidelijk uit de opmerking: “Voor iedere Nederlander is het groene gebied van de kaart dat van de slot-*n*, het oranje en rode dat van de ‘zachte *g*’”, van Jo Daan in de toelichting bij de kaart. Dat zijn ook de twee kenmerken die Nederland in een noordelijke en een zuidelijke, een westelijke en een oostelijke helft verdelen. Wanneer men de kaart (Taalatlas 5: 3) waarop de slot-*n* in werkwoordsvormen is aangegeven, bekijkt, ziet men twee westelijke gebieden met slot-*n*, te weten Westfriesland in het uiterste noordwesten en de Zeeuwse eilanden in het uiterste zuidwesten, weliswaar met de aantekening dat de aanwezigheid van deze slot-*n* gebonden is aan bepaalde condities. Maar het oostelijke deel van Zuid-Beveland en Zeeuws-Vlaanderen kent uitgangen als *-en* en sonantische *n*, hetzelfde als die oostelijke

heeft van Nederland. Nooit heb ik gehoord dat Zeeuwen er om bespot worden. En heeft Utrecht ook niet de 'zachte g'?

De veelkleurige indelingskaart slaat aan en het is geloof ik Entjes die in zijn boek *Dialecten in Nederland* (Haren 1974) als eerste een zwart-wit versie brengt, waarbij de oplopende getallen de relatief grotere afstand tot het Nederlands aangeven. Deze kaart is laatstelijk opgenomen in een Engelse publikatie: B.C. Donaldson, Dutch: a Linguistic History of Holland and Belgium. (Leiden 1983).

Uit: H. Entjes, *Dialecten in Nederland*. Haren (Gr.) 1974.

Deze zwart-wit kaart geeft alleen de verschillende gebieden. Wat weggelaten is, zijn de isoglossen die door sommige van deze gebieden lopen en die het statische beeld relativeren en realistischer maken. Duidelijk is dat de kaart van Jo Daan een synthese is van vlakken- en pijltjesmethode.

In de brochure *Nederlands: het verhaal van een taal*, door Omer Van-deputte, een uitgave van de Stichting "Ons Erfdeel" (1983) is een eigen indelingskaart afgedrukt. De motivering voor de gekozen indeling staat onder de kaart afgedrukt:

"Deze indeling van de Nederlandse dialecten in hoofdgroepen steunt op verschillen en overeenkomsten in uitspraak, vormleer, zinsbouw en

woordenschat. Moderne dialectologen, zoals A. Weijnen, geven aan de dialectgroepen neutrale benamingen”.

Het kaartje geeft de traditionele benamingen: dat wil zeggen, overwegend geografische aanduidingen als ‘Hollands’ en ‘Limburgs’ en uiteraard ‘Fries’ en slechts voor de noordoostelijke dialecten de echte traditionele benaming ‘Saksisch’. In de beknopte verantwoording van de indeling wordt geen enkel voorbeeld gegeven van verschil in woordenschat dat tot het trekken van grenzen aanleiding gaf.

Dialectgebruik

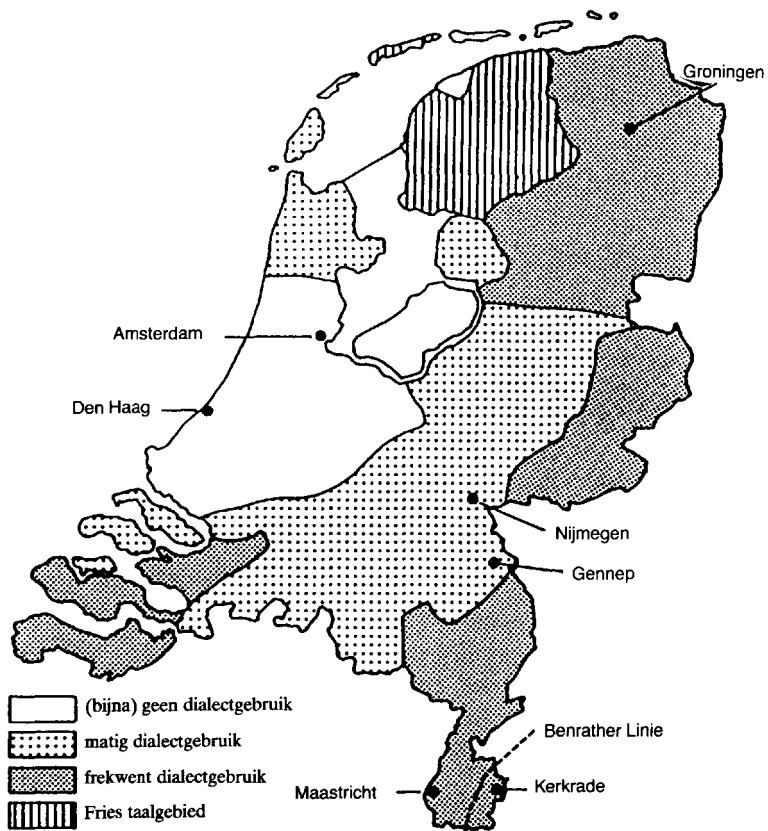
Er is tenslotte nog een heel ander type indelingskaart, een waarop nu eens niet de grenzen staan aangegeven van de verschillende dialecten, maar de mate waarin het dialect nog functie heeft, gebruikt wordt. Deze kaart verscheen in 1989 (In: Sociolinguistica 3) en is van de hand van Weijnens opvolger te Nijmegen, Prof. dr. Toon Hagen. Ook bij deze kaart gaat het om een globaal beeld, maar vergelijking met de kaart van Jo Daan maakt meteen duidelijk dat dialectvastheid te zoeken is in de gebieden met de donkerste kleur. Het beeld dat deze kaart geeft van de dialecticiteit wordt bevestigd door een andere bron.

De ‘Taaltoestand’ in de REEKS NEDERLANDSE DIALECTATLASSEN (RND)

Een van de merkwaardigste en tevens waardevolste produkten van de Nederlandse dialectologie is de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen*. Een zestiendelig werk. Begonnen in 1925 op initiatief van de Gentse hoogleraar Edgard Blancquaert en voltooid in 1976, “na meer dan vijftig jaar”, met de publicatie van deel 14. Elk deel bestaat uit een tekstboek en een atlas. In de tekstboeken zijn de volledige opnamen afgedrukt. De vragenlijst telt 141 vragen, voor het grootste deel korte zinnestelsels, een paar vragen naar vervoegingen van werkwoorden en een paar woordgeografische vragen. Voorts wordt er gevraagd naar de plaatselijke veld- en waternamen. Het hele materiaal is via de directe methode verzameld. Het is afgedrukt in het internationale fonetische schrift IPA, met enkele kleine aanpassingen.

Elk atlasdeel omvat 150 kaarten, dat betekent dat slechts een relatief klein deel van het materiaal in kaart is gebracht. De fonetische vormen zijn per plaats voluit genoteerd, volgens de methode van de Franse Taalatlas (*Atlas Linguistique de la France*). De reeks is belangrijk omdat van alle dialecten de belangrijkste verschijnselen zijn onderzocht en gedocumenteerd, in een dicht net met een uitgebreide vragen-

lijst; tegelijk merkwaardig, omdat - ondanks de titel - het werk zelden of nooit als atlas wordt gebruikt en geraadpleegd. Aan het eind van iedere opname worden de gegevens van de zegslieden gegeven en volgen een aantal gegevens over de onderzochte plaats, een van de vaste vragen daarbij was die naar de 'taaltoestand'. In deel 11 wordt dat nader omschreven: Vertoont het dialect lokale verschillen? Wordt er beschaafd Nederlands gesproken? Met deze vraag wordt niet bedoeld of er personen zijn die beschaafd Nederlands kunnen spreken, maar of er zijn die het werkelijk doen, in hun familiekring en in hun dagelijkse omgang. Van de zestien delen zijn de volgende voor Noord-Nederland van belang:

naar: Anton M. Hagen, 'Dialect and school in the European countries'. In: Sociolinguistica 3 (1989): 62.

3. E. Blancquaert, Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen. 1935.
5. E. Blancquaert en P.J. Meertens, Dialect-atlas van de Zeeuwse Eilanden. 1940-41
8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin en A. Stevens, Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg. 1962.
9. A. Weijnen, Dialect-atlas van Noord-Brabant. 1952.
10. A. Hol en J. Passage, Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek. 1966.
11. L. van Oyen (m.m.v. E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht. 1968.
12. H. Entjes en A.R. Hol, Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel. 1973.
13. Jo Daan, Dialektatlas van Noord-Holland. 1969.
14. H. Entjes, Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel. 1976.

16. A. Sassen, Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drente. 1967.
De titels van de afzonderlijke delen duiden op geografische eenheden, maar ze zijn niet altijd in overeenstemming met de inhoud.

De rubriek 'taaltoestand' bevat dikwijls buitengewoon interessante gegevens, waarvan een systematische bestudering een aardig inzicht kan geven in de dialecticiteit van Nederland gedurende een periode van vijftig jaar. Het is ondoenlijk op deze plaats in extenso op deze rubriek in te gaan, maar in de Inleidingen staan ook al veel behartenswaardige opmerkingen over het dialectgebruik in het onderzochte gebied. Aan die inleidingen ontleen ik het volgende:

In de inleiding op deel 3, Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen, gaat Blancquaert uitvoerig in op de kritiek van vakgenoten op de eerder gepubliceerde delen. Naar aanleiding van Kloekes bezwaar tegen de keuze van grote gemeenten merkt hij op: "Tenslotte mag Prof. Kloeke niet uit het oog verliezen dat in de Vlaamsche gemeenten die totnogtoe werden bewerkt, het dialect nog vrijwel overal, zoowel in de grootste steden als in de kleinste gehuchten, even welig tiert". Dat is duidelijke taal. Met betrekking tot Zeeuwsch-Vlaanderen zegt hij: "Practisch echter bleek het, vooral in Zeeuwsch-Vlaanderen, noodzakelijk te werken met schoolgaande kinderen. Zij waren in 't algemeen nog vrij dialectvast, al was een sterkere school-invloed wel hier en daar merkbaar". Dat bezwaar kon weer ondervangen worden door een oudere ter controle bij het onderzoek te betrekken.

Heel uitvoerig is de taalkundige inleiding van deel 5, Dialect-atlas van de Zeeuwse Eilanden, maar over de positie van het dialect wordt er niets opmerkelijks meegedeeld, waaruit afgeleid kan worden dat die

zeer stevig was. Bij de bespreking van de 'taaltoestand' onder de verschillende opnamen, valt op dat de "inheemsche" bevolking altijd dialect spreekt. Mensen die van elders komen, soms gaat het om een paar "intellectueelen", een andere keer om roomskatholieken, spreken geen dialect. Van de 'taaltoestand' van Middelburg wordt gezegd: "Er bestaan geen lokale verschillen. Vele van elders gekomen R.K. (uit Brabant en Holland afkomstig) spreken geen Middelburgsch. De beide zegslieden spreken het Middelburgsch van de burgerij, waarnaast nog platter Middelburgsch bestaat". Een heel nieuw probleem deed bij de bewerking van dit gebied zijn intrede, dat was het probleem van de godsdienst. Blancquaert had een vragenlijst ontworpen, bestemd voor roomskatholieken, althans voor zegslieden die vertrouwd zijn met en opgegroeid in een roomskatholieke omgeving. In streng-protestantse kringen in Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden riepen bepaalde formuleringen fel verzet op.

In deel 8: Dialect-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg, is de inleiding verzorgd door de initiator en hoofdredacteur van de reeks, E. Blancquaert. Hij geeft geen overzicht van de dialecttoestand. Maar een vluchtige blik in de afdeling 'taaltoestand' leert, dat het dialect een krachtige positie heeft, zelfs in de steden. Typerend is de opmerking die bij de opname voor Neer (blz. 51) wordt gemaakt: "Er wordt om zeggens geen A.B. gesproken". Ook deel 10 kreeg een korte inleiding, nu van de hand van Blancquaerts opvolger, Willem Pée. De dood van Dr. A.R. Hol, de samensteller van dit deel, maakte dit noodzakelijk. Helaas bevonden zich in haar nalatenschap geen tekst voor de inleiding, maar uit de opmerkingen in de rubriek 'taaltoestand' kan men afleiden dat de positie van het dialect nog vrij stevig is, opvallend is de rol van 'nieuwkomers' in de diverse plaatsen, deze spreken ABN en soms wordt opgemerkt, met de nieuwkomers of de vreemden, kan men maar best ABN spreken, terwijl men onder elkaar het dialect gebruikt.

In de inleiding op deel 9, Dialect-atlas van Noord-Brabant uit 1952, waarin delen van Zuid-Holland en Gelderland zijn opgenomen, maakt de samensteller, A. Weijnen, een aantal interessante opmerkingen. Nadat hij er op gewezen heeft dat de dialecten in de omgeving van Rotterdam weinig van de standaardtaal afwijken, komt hij met een tweede belangrijk verschil: de houding ten opzichte van het dialect is er heel anders dan in Brabant en Gelderland. "men is zich veelal niet bewust dat men dialect spreekt, ofwel men beschouwt het dialect van zijn dorpsgenoten als onbeschaafd". Bij het werven van informanten, krijgt Weijnen nogal eens negatieve reacties: Er bestaat hier geen dialect, wat de meeste mensen hier praten is plat Hollands. Dialect, zoals in sommige streken van ons land gesproken, bestaat hier niet. Uit een

andere plaats kwam een kaartje: “Ik heb hier weinig of niets van dialect bemerkt”, of: “Met genoegen zal ik U a.s. dinsdag ontvangen. Of ik u een dialect-sprekend persoon kan leveren, zal ik proberen, maar zeker ben ik hiervan niet”. Tijdens de opnemingen werd nogal eens de vraag gesteld: “Is het nu dialect of plat?”. En werd uit Nieuw-Lekkerkerk nog gemeld dat er van een plaatselijk dialect niets bekend is, uit Lekkerkerk zelf kwam de mededeling dat er niemand A.B. sprak. Weijnen vervolgt: “Alles bijeen begrijpt men dat mensen die zich niet bewust zijn dat ze dialect spreken voor ons onderzoek geheel niet deugen” .... En: “Van de andere kant brengt de waardering van dialect als onbeschaafd met zich mee dat de echte dialectspreker er zich voor schaamt.”

In deel 11, Dialekt-Atlas van Zuid-Holland en Utrecht, een gebied dat helemaal aansluit bij dat van deel 9 neemt de samensteller, Van Oyen twee elementen uit de inleiding van Weijnen over, het ontbreken van dialectbewustzijn en de schaamte voor dialect geldt ook voor het vasteland van Zuid-Holland en voor Utrecht en het sterkst voor het Westen van Zuid-Holland, de streek die tot de zgn. Randstad gerekend wordt. “In de meeste gemeenten spreekt een groot deel, ook der autochtone bevolking in ‘t geheel niet of vrijwel geen dialect, op zijn hoogst een beetje “algemeen onbeschaafd”, om Kloekes term te gebruiken. Wanneer men dit weet en aanvaardt, valt het aantal inwoners dat zich nog wel in dialect of tenminste plaatselijk of regionaal gekleurd Nederlands uitdrukt, dikwijls mee.” Voor dit gebied zijn daarom de antwoorden op de vraag naar de ‘taaltoestand’ bijzonder interessant. Ik wil daar verderop iets meer over vertellen. Bovendien blijkt Van Oyen een bijzonder goed waarnemer van taalverschillen te zijn.

De Noordhollandse situatie beschrijft de samensteller van deel 13, Jo Daan onder het kopje ‘Keuze van de plaatsen’. Moeilijkheden leverde de duinstreek. “De opname van Heiloo is meer vernederlandst dan het dialect in het vrije gesprek bleek te zijn.” En die ervaring had ze in heel veel plaatsen. Het is heel goed mogelijk met de bandrecorder opnamen te maken van vrije gesprekken in dialect, maar op het ogenblik dat zinnen ter vertaling worden aangeboden gaat het mis. Dan is de reactie: net zo als in het Nederlands en vindt men het onzin verder te gaan. De kleinere dorpen boden soelaas, “daar was het dialect door de grotere mate van isolering beter bewaard gebleven.” En natuurlijk Westfriesland.

Het voorbeeld Zuid-Holland en Utrecht

Zoals al opgemerkt, dekken de titels van de afzonderlijke delen niet

helemaal de inhoud. Dat is ook het geval voor het deel Zuid-Holland en Utrecht, want een groot aantal Zuidhollandse plaatsen wordt besproken in deel 9 (Dialect-atlas van Noord-Brabant door A. Weijnen); het oostelijk deel van de provincie Utrecht, vindt men in deel van A.R. Hol en H. Entjes, Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel, terwijl E. Blancquaert en P.J. Meertens in deel 5, Dialect-atlas van de Zeeuwsche eilanden, Goeree, Overflakkee, Tiengemeten, het zuidelijk deel van Putten en de westpunt van Beyerland al opgenomen hadden. Maar om een zekere eenheid in tijd te handhaven, lijkt het me goed om me toch tot dit deel te beperken en de meest interessante opmerkingen van afzonderlijke dialecten te geven en vervolgens enkele algemene conclusies met betrekking tot de taaltoestand.

Scheveningen

Geen lokale taalverschillen. Badgasten hebben niet veel invloed op het Schevenings, doordat de bevolking in haar eigen buurten daar weinig bemoeiing mee heeft. In deze buurten wonen echter wel veel niet-Scheveningers, zodat op straat en in winkels door Scheveningers ook “op” Scheveningen vaak Nederlands wordt gesproken (vooral door jongeren). Het Schevenings heeft in de oorlog geleden doordat het grootste deel der bevolking door de Duitse bezetters naar elders is gevoerd.

Dit is een getuigenis uit de jaren vijftig. Het is vooral in de laatste jaren duidelijk geworden dat de oude Scheveningse kern zich wel bedreigd voelt door het mondaine badgebeuren. De liefde en belangstelling voor de eigen taal en de klederdracht is enorm toegenomen.

Terheid (a. Zee)

Met de Monsteraars boter het niet erg, “daar wordt niet gewerkt”. In dialect wijken de twee delen der gemeente sterk uiteen; in 't eigenlijke Monster spreekt men Westlands.

's-Gravenhage

Het is niet eenvoudig in het taalgebruik der geboren Hagnaars een verdeling te maken naar buurt. In de minst welgestelde wijken zoals de Schildersbuurt, waar de zegslieden wonen (Wèèk seejve) vindt men het meeste plat-Haags. In de meest welgestelde hoort men het zgn. 'hægs', een geaffekteerde taalvorm die trouwens in sommige opzichten meer het plat-Haags slacht dan een bovengewestelijk Nederlands. Een van de betrokken deftige buurten heet zowel in het 'haags' als in het 'haegs' 't *benèurdehòt*, alleen een heel lichte oenaslag in de laatste lettergreep van de naam behoedt de “nette” spreker voor een te ‘lage’ sociale kwalificering bij het uitspreken van dit woord. Overigens vindt men in de stad vele geboren Hagnaars, aan wie men niet af nauwelijks kan horen waar hun wieg stond. Alleen de

gebrouwde *R* is zozeer regel dat de tong-*r* steeds wijst op aanlering of (en dat maar zelden) geboortigheid uit een gezin waar beide ouders van elders komen.

Katwijk a.Zee

Er bestaan geen lokale verschillen binnen de “Volkstaal van Katwijk aan Zee”. Slechts inwijkelingen spreken A.B. In 't algemeen spreekt men Katwijks. Het dialect van Katwijk-binnen wijkt hier sterk van af.

Leiden

In de betere wijken A.B.; het volk (arbeidlieden, middenstanders) spreekt Leids; er zijn zelfs onderwijzers die Leids praten.

Koudekerk

Er wordt in het algemeen dialect gesproken, maar met invloed van grote steden. “De” stad is hier Leiden.

Als men dan bedenkt dat het volk in Leiden dialect spreekt, begrijpt men hoe relatief zo'n opmerking is.

Oudshoorn en Alphen a.d.Rijn

De inwoners voelen hun tongval niet als dialect in eigenlijke zin. Aarlanderveendorp spreekt platter dan de hoofdplaats. Ridderbuurt is eveneens een boerendorp, maar ook in tongval, meer één met Alfen. Alg. Ndl. meer bij de jongeren dan bij de ouderen.

Nieuwkoop

Er zijn in Nieuwkoop rooms-katholieke en diverse protestante kerkgenootschappen en sekten. De zegslieden hóren verschillen, maar kunnen weinig voorbeelden geven. Er zijn vrij veel inwijkelingen die anders spreken dan de geboren Nieuwkopers. De intonatie is opvallend: de laatste (1 of 2) syllaben liggen vaak veel hoger dan in andere dialecten.

Utrecht

Het meest archaïsche dialect is Achteroudwijks, buurt van oud-katholieke hoveniers aan de rand van de stad; waar het Utrechts *e.i* heeft met brede mond, heeft de wijk Witte vrouwen *E.i*. De adel gebruikt nog een paar archaïsche slordigheden bijvoorbeeld *ge'orve*, *hij zeej*. Volgens zegslieden spreekt de oude adel incidenteel Frans (als de knecht binnenkomt). Het A.B. is echter overwegend, b.v. meer dan in Amsterdam. De lagere stand spreekt nog dialect. Een kind uit de burgerstand leert dialect op straat, maar leert het weer af op school en in de huiselijke kring.

IJselstein

Heel IJselstein heeft ongeveer dezelfde tongval, wel verschil tussen *botter* en *kaos* in de stad tegenover *butter* en *kaes* bij de boeren.

De Briel

Geen lokale verschillen. Het Briels onderscheidt zich duidelijk van omringende dialecten die men als ‘boers’ aanvoelt. Men noemt het

Briels in vergelijking met het A.B. echter zelf ook 'boers'. De inkomelingen spreken geen Briels.

Spijkenisse

Geen lokale verschillen. Na de opnemingsdaar is de situatie ter plaatse geheel gewijzigd en thans is het oude dorpje een luttel deel van een gemeente die overwegend bestaat uit sindsdien opeengestapelde arbeidersflats, bestemd voor werkers in Europoort. Van Spijkenisser dialect zal waarschijnlijk weinig meer te bespeuren zijn. Zegsvrouw 1 gold tijdens de opnemings (1956) reeds als ouderwets inzake haar taalgebruik.

Uit deze, maar ook uit andere aantekeningen in de afdeling "taaltoestand" blijkt dat de oorlog een belangrijke rol heeft gespeeld in het veranderingsproces; vervolgens de modernisering van de maatschappij en de verstedelijking, dat blijkt wel heel pregnant bij het voorbeeld Spijkenisse. Vanouds is er een uitstraling van de stad naar het platteland, zoals uit het voorbeeld Koudekerk blijkt. De taaltoestand van de grote steden is niet altijd eenvoudig, er is "echt" of "archaisch" dialect. Ook is er een tegenstelling stad - platteland, ofwel, stads - boers. Het dialectbewustzijn ontbreekt; verschil in godsdienst levert taalverschil op, maar concrete voorbeelden zijn nauwelijks te geven. De grootste boosdoeners waren de inkomelingen, de nieuwkomers van elders.

Besluit

Wat zeggen die indelingskaarten nu? Het is duidelijk geworden dat op het moment dat de grenzen tussen de verschillende dialectgebieden werden getrokken, de kaarten al geschud waren. De indeling van Jellinghaus uit 1892 behoefde slechts aanvullingen en verbeteringen in detail. De hoofdingeling veranderde niet wezenlijk. Wat op alle kaarten verborgen blijft, is de taalwerkelijkheid, de steeds toenemende tweetaligheid, waarbij het dialect meer en meer aan terrein heeft verloren. De kaart van het taalgebruik laat daar globaal iets van zien.

Tegelijkertijd is het zo dat de toegenomen kennis en beheersing van de standaardtaal in enige vorm, de dialectspreker vrijer maakte ten opzichte van zijn dialect. Het belemmert hem niet meer; hij kan er zich straffeloos mee bezig houden. Tegelijkertijd zal zeer zeker ook het gevoel dat de dialecten vroeg of laat gedoemd zijn te verdwijnen - of dat werkelijk zal gebeuren is hier niet de vraag - de belangstelling verheft. Uiteindelijk zijn de meeste dialectologische activiteiten uit het verre en recente verleden voortgekomen uit de negatieve motivatie van de angst voor de ondergang.

Op de indelingskaarten kunnen andere kaarten gelegd worden, zoals bijvoorbeeld die waarop is aangegeven hoeveel aandacht regionale kranten aan dialect besteden of waar de meeste dialectliteratuur geproduceerd wordt. Het beeld is duidelijk, de hoogste scores worden gehaald in de gebieden met de donkerste kleur op de indelingskaart van Jo Daan, het groene Saksische gebied, het diep-rode Limburg, het donker gele Zeeland en het felle geel van Westfriesland en de Zaan. De blauw-geel gestreepte inham in Friesland, het Bildt, een Hollandse bijt in het Friese ijs.

Hoe snel ontwikkelingen gaan, moge blijken uit het feit dat ook in de bijna witte gebieden van Holland een grotere belangstelling voor het eigen dialect te constateren is. Het lijkt in tegenspraak met de algemene ontwikkeling, maar het dialectbewustzijn neemt toe. Elders in dit boek is de top-tien van de Nederlandse dialecten gepubliceerd, die bewijst dat.

De belangstelling voor dialecten en dialectologie kon eerst opkomen toen een standaardtaal zich ging ontwikkelen. Hoe krachtiger die standaardtaal is, des te duidelijker wordt de aanwezigheid, het bestaan van de ongebonden varianten. Hoe beter de kennis en beheersing van die standaardtaal is bij de dialectsprekers, des meer zijn deze zich van hun dialect bewust. Dat is een van de verklaringen voor de dialectgolf of de dialectrenaissance die we in Nederland, maar ook in het omringend buitenland al meer dan vijftien jaar kunnen waarnemen.

DIALECT IN VLAANDEREN

Johan Taeldeman

In deze bijdrage zal het niet zozeer over formele aspecten van het Vlaamse dialectlandschap gaan. Voor een overzicht van de formele gelaagdheid van dat landschap (m.a.w. de aard en de geografische situering van de dialectverschillen in Vlaanderen) verwijs ik de belangstellende lezer o.a. naar de “klassieke” werken van Weijnen (1966) en Goossens (1977) en verder naar mijn boekje *Dialect en dialecten in Vlaanderen*. Hier wil ik het vooral over *functionele* aspecten van dialect(gebruik) in Vlaams-België hebben. Centraal in deze uiteenzetting staan bijgevolg vragen als:

- a Welke attitudes hebben Vlamingen tegenover dialect(gebruik)?
- b Welke plaats neemt het dialect in het taalgebruik in Vlaanderen momenteel in?
- c. In welke mate heeft de toenemende druk van de standaardtaal gevolgen voor de (authenticiteit van de) dialecten?
- d. Heeft het dialect overlevingskansen in Vlaanderen?

1. Algemeen beeld

De Nederlandse taalvariëteiten die in Vlaanderen door de autochtone bevolking gesproken worden, zijn te situeren in een continuüm met aan de ene pool het “echte” dialect (DIA), aan de andere pool de “zuivere” standaardtaal (ST) en daartussen allerlei vormen van tussentaal (TT).

Aangezien elke poging tot exacte/objectieve indeling van dat continuüm in drie segmenten fataal onder idealisering gebukt gaat, beperk ik me hieronder tot een impressionistische beschrijving van de drie genoemde variëteitengroepen.

Met **dialect** bedoelen we een variëteit met een maximale lokale gebondenheid en binnen dat lokale kader met een maximale afstand tot de standaardtaal. Het eerste “kenmerk” hangt inherent met het begrip dialect samen. Het tweede dient om dialect te onderscheiden van sterk regionaal gekleurde tussentaal (regiolect), die vooral tijdens de laatste decennia als een soort compromis tussen DIA en ST ontstaan is en zicnderogen terrein wint.

Met tabel 1 proberen wij heel beknopt vier algemene kenmerken van het Vlaamse dialectlandschap te illustreren:

1. In zowat elk opzicht (woordenschat, klankleer, vormleer en woordvolgorde) vertonen de Vlaamse dialecten onderling aanzienlijke verschillen.
2. Allerlei historische factoren (zie o.a. Goossens 1986) hebben ervoor gezorgd dat veruit de grootste verschillen op een oost/west-as te situeren zijn.
3. Gemiddeld is de afstand van de Vlaamse dialecten tot het AN groot.
4. Die afstand DIA - ST is het grootst op het vlak van de uitspraak (fonologie) en de woordkeuze (lexicon), minder opvallend zijn de morfologische en vooral de syntactische verschillen.

A.N.	West-Vl.	Oost-Vl.	Brabants	Limburgs
put huis	pit uus	put [œ:]s	p y t (h) ooəs	put hoes
ik eet kinderen	eten kinders	ete kinders	eet kinderen	eet kinder
...dat ik het gedaan heb	dat 'k ət ik gedaan heb	da't ək ik gedaan heb	da'k ik ət gedaan heb	dad ich ət gedaan heb
kus/zoen	pieper	toot/bees	bees/kus	poen

Tabel 1

Met **standaardtaal** wordt in een Vlaamse context lang niet door iedereen hetzelfde bedoeld. Dat hangt vooral hiermee samen dat “beschaafd sprekende” Vlamingen een AN hanteren dat in tal van (vooral fonologische en lexicale) opzichten van het noordelijke AN afwijkt. Voor sommige gefrustreerde Vlaamse “taalwachters” en ook voor sommige hautaine Nederlandse taalmakers (o.a. W.F. Hermans), die van een bijzonder enge én elitaire normopvatting uitgaan, is dat zelfs een voldoende reden om te stellen dat er in Vlaanderen helemaal geen standaard-Nederlands gesproken wordt. Hoewel ik het belang van een toenemende convergentie met het Noordnederlandse taalgebruik onderschrijf, wens ik een realistischer (maar daarom niet nood-

zakelijk gemakzuchtiger) standpunt in te nemen: voor mij is b.v. de taal van de gemiddelde BRT-medewerker een weliswaar regionaal gekleurde variant van het AN maar in alle geval AN, net als het Nederlands van de gemiddelde NOS-journalist dat is. Zo'n standpunt (dat overigens door de meeste Vlamingen en Nederlanders gedeeld wordt) heeft niets met Vlaamse zelfgenoegzaamheid of gemakzucht te maken, maar alles met een realistische poging om de hele normdiscussie binnen redelijke én haalbare perken te houden. Er zullen in de komende decennia in Vlaanderen trouwens veel meer handen en brains nodig zijn om afglijding naar een arm en al te regionaal gekleurd tussentaaltje te voorkomen dan om de laatste formele taalverschillen tussen Noord en Zuid weg te werken.

Voor een overzicht van de “klassieke afwijkingen” in het Vlaamse ST-gebruik verwijs ik o.a. naar Taeldeman (1989).

Hiermee belanden we bij de derde, ongetwijfeld het moeilijkst te omschrijven taalvariëteitengroep in Vlaanderen: de zgn. **tussentaal**. Door haar tussenpositie is ze per definitie erg variabel. Formeel wordt ze gekenmerkt door een (tussen DIA en ST) intermediaire graad van regionaliteit, die meestal sterker is in de ene component dan in de andere. Blijkens recent onderzoek (o.a. De Lathouwer 1990) gaat bij tussentaalgebruik de grootste aandacht/energie naar de wegwerking van de fonologische ‘couleur locale’, terwijl de minder opmerkelijke (of beter: opgemerkte) syntactische/grammaticale gewestelijkheden veel meer intact blijven. Op het vlak van het (ook geografisch) rijker gelaagde lexicon constateren we meestal een verschuiving van erg gewestelijke naar minder gewestelijke maar zelden naar absoluut bovengewestelijke varianten. Ik illustreer dat aan enkele Westvlaamse lexicale “ketens”:

Tabel 2

dialect/lokaal	tussentaal/gewestelijk	AN/bovenregionaal
sulfer slachter biro zeverlap renne	stekje beenhouwer stylo bavette park	lucifer slager balpen slabbetje (kinder)box

Dat brengt ons bij de intentionele dimensie. Bij vele Vlamingen is het gebruik van tussentaal een kwestie van “niet (beter) kunnen” (wanneer door allerlei omstandigheden geen actieve ST-kennis verworven kon worden), maar bij vele anderen is het vooral een kwestie van “niet (beter) willen” (wanneer men b.v. uit solidariteitsoverwegingen bewust afstapt van ST-gebruik).

Precies in een gebied als Vlaanderen met een prille ST-traditie is het gevaar niet denkbeeldig dat zo'n tussentaal zich sluipend tot de nieuwe, gemakkelijke koinè “verheft”, maar op dat weinig aantrekkelijke toekomstbeeld kom ik terug in de slotbeschouwingen (deel 6).

Nu we de Nederlandse taalvariëteiten in Vlaanderen bondig omschreven hebben, kunnen we ons afvragen hoe de onderlinge verhouding tussen de drie variëteitengroepen in het snel veranderende Vlaamse taallandschap evolueert. Met de *dialecten* als invalshoek kunnen we uit de toch wel indrukwekkende hoeveelheid sociolinguïstisch onderzoek de volgende twee algemene ontwikkelingslijnen distilleren:

a. Steeds minder Vlamingen gebruiken in steeds minder omstandigheden/situaties dialect, dat in toenemende mate vervangen wordt door de Vlaamse variant van de standaardtaal en - helaas - ook heel vaak door tussentaal.

b. De Vlaamse dialecten nivelleren (d.w.z. verliezen geleidelijk hun authenticiteit) onder invloed én in de richting van de standaardtaal.

Die functionele en formele regressie van het dialect, die we vooral tijdens de laatste twee à drie decennia constateren, heeft allereerst een aantal voor de hand liggende taal-extrinsieke redenen, die we kunnen samenvatten onder de noemer “schaalvergroting van het leven”: de mensen worden steeds mobieler in hun persoonlijke en professionele contacten, waardoor ze zich om *objectieve (verstaanbaarheids)redenen* steeds vaker verplicht voelen van hun dialect af te stappen en over te schakelen op een bovengewestelijke taalvariëteit, waarmee ze ook in toenemende mate vertrouwd raken via voortgezet onderwijs en de dagelijkse invloed van de media. Daarbij komt nog dat ze ook met steeds *formelere* contactsituaties geconfronteerd worden, waarin het dialect niet zozeer terwille van de verstaanbaarheid als wel uit *gepastheidsoverwegingen* prijsgegeven wordt.

De evolutie die ik hierboven geschetst heb, is zeker geen typisch Vlaams fenomeen, maar valt in zowat alle geïndustrialiseerde (taal)gemeenschappen waar te nemen. Typisch Vlaams lijkt me echter wel dat de bovengenoemde ontwikkeling gepaard is gegaan met een steeds ongelijkere *intrinsieke/subjectieve* waardering van dialect en standaardtaal. Terwijl de overgrote meerderheid van de Vlamingen enkel de ST een geschikt middel vinden om “beschaafdheid” en soci-

aal prestige uit te drukken, beschouwen ze het dialect steeds meer als een linguïstisch onvolwaardig en sociaal minderwaardig taaltje. Dat is wel een drastische ommekeer in een gebied waar ongeveer 30 à 40 jaar geleden ST-sprekers witte raven waren en DIA bij de meeste mensen een monopoliepositie innam. Hoe is dit te verklaren? Precies in die laatste 3 à 4 decennia zijn de Vlamingen in hun snel veranderende samenleving nogal bruusk geconfronteerd met hun beperkte kennis van de Nederlandse ST en met het feit dat ze daardoor in toenemende mate met een sociale handicap opgescheept zaten. In plaats van dat toe te schrijven aan het feit dat door allerlei historische factoren de Nederlandse ST in Vlaanderen tot ± 1960 maar weinig ontwikkelingskansen gekregen hadden, ging men dat wijten aan de woekering / de absolute dominantie van de dialecten. M.a.w. men ging oorzaak en gevolg verwisselen. Dáárdoor en door de kruistocht van overigens goedmenende taalijveraars tegen al wat dialect was, raakte het dialect in bijzonder korte tijd fel gestigmatiseerd. Die periode was zelfs zo kort dat de grote massa niet de tijd kreeg om een behoorlijke kennis van de ST op te doen, zodat het veelkoppige monstertje van de tussentaal van het “machtsvacuüm” gebruik kon maken om aan z'n voorlopig niet te stuiten opmars te beginnen.

Binnen die context ziet de toekomst van het dialect in Vlaanderen er vrij somber uit. Maar vooraleer ik daarop inga, wil ik aan de hand van heel recent sociolinguïstisch onderzoek (meestal uitgevoerd aan de R.U. Gent) de huidige positie van de Vlaamse dialecten bondig maar toch vrij scherp uittekenen.

2. Attitudes tegenover DIA

Uit de antwoorden op de attitudevragen die door tal van onderzoekers aan hun Vlaamse informanten gesteld werden met betrekking tot de kwaliteiten van ST en DIA, blijkt dat Vlamingen gemiddeld veel meer positieve eigenschappen aan de standaardtaal toekennen dan aan de (Vlaamse) dialecten. Die positievere waardering uit zich niet alleen op het objectieve vlak (de verstaanbaarheid), maar ook op het semi-objectieve vlak (beschaafdheid, rijkdom) en zelfs op dat van de subjectieve appreciatie (schoonheid). Alleen voor de (uiteraard subjectieve) factor “gezelligheid” scoort DIA doorgaans (wat) hoger dan ST.

Dat alles komt het duidelijkst tot uiting in de attitude-onderzoeken van Deprez (1981) en Van den Bossche (1989), die resp. 60 Antwerpenaars en 90 Gentenaars met 9 taalfragmenten confronteerden (ouder en jonger Vlaams-AN, Randstads-AN en AN uit Nederlands-Limburg en verder ook stukjes in het dialect van Brugge, Gent, Antwerpen, Leuven en Maaseik) en hen vroegen op een 5-puntenschaal hun attitu-

de (tegenover elk fragment) met betrekking tot de componenten *beschaafd, rijk, mooi* en *gezellig* weer te geven. Hun gemiddelde scores voor enerzijds de 4 AN-fragmenten en de 5 DIA stukjes vergelijken we in tabel 3.

	Antwerpen		Gent	
	AN	DIA	AN	DIA
beschaafd	3,88	2,19	4,66	2,31
rijk	3,49	3,01	3,64	2,78
mooi	3,35	3,06	3,75	2,79
gezellig	3,15	3,67	3,51	3,42

Tabel 3

In grote trekken brengt deze tabel de volgende tendenzen aan het licht:
a. hoe meer de attitudecomponenten op de *statusdimensie* van taal slaat, hoe beter de ST scoort en hoe slechter het DIA;
b. hoe meer het om de *affektieve* dimensie van taal gaat, hoe beter het DIA scoort en hoe slechter de ST.

Met andere woorden: eigenlijk houden Vlamingen erg van (hun) dialect, maar ze durven het bijna niet meer toe te geven wegens het snel afnemende sociale prestige van dat DIA.

In de volgende twee paragrafen zullen we zien dat (o.a.) die laatste factor hen er ook toe brengt het DIA *steeds minder* te gebruiken en - vooral - steeds minder door te geven aan hun nakomelingen.

3. DIA-kennis

Terwijl tot vóór een paar decennia zowat elke Vlaming (ook) dialectkende - al was het maar om met het "voetvolk" te (kunnen) converseeren (cf. o.a. de paar procent Vlamingen die thuis Frans praten), neemt nu het aantal dialectkundige Vlamingen (vooral jongeren) zienderogen toe. Dat komt op de eerste plaats doordat het dialect in steeds minder gezinnen als taal van de opvoeding gebruikt wordt (zie ook punt 4.).

Naar mijn weten voerde Jacobs (1990) tot nog toe de interessantste peiling naar dialectkennis bij jonge Vlamingen uit. Aangezien ze haar

onderzoek uitvoerde onder enkele honderden studenten in de menswetenschappen aan de R.U. Gent, is die peiling uiteraard niet representatief voor “de” Vlaamse jongeren maar ze geeft toch wel erg duidelijk aan in welke richting de dialectkennis wellicht onomkeerbaar aan het evolueren is. In totaal beweerden er amper 38% van de ondervraagde studenten in het dialect opgevoed te zijn, maar ruim 58% verklaarden nog over een matige à goede kennis van een Vlaams dialect te beschikken.¹ Ongeveer 20% blijken hun (doorgaans matige) dialectkennis dus buiten de strikte gezinssituatie opgedaan te hebben: vooral via de grootouders en via de lokale school en jeugdbeweging. Interessant aan Jacobs’ onderzoek is verder dat ze “dialectkennis” gecorreleerd heeft met een aantal geografische en sociale parameters (cf. tabel 4).

% studenten met DIA-kennis			
1. regio ² :		3. sexe:	
W-Vlaanderen	84	vrouw	51
O-Vlaanderen	46	man	72
Waasland	63	4. sociale klasse:	
Antwerpen	76	lager	80
Brabant	50	lager-midden	59
2. stad		hoger-midden	39
	58		
platteland			
	60		

Tabel 4

Of Vlaamse universiteitsstudenten nu nog dialect kennen, blijkt (o.a. ?) van de sexe, de streek van herkomst en vooral van de sociale achtergrond³ af te hangen. Ik bespreek kort die drie parameters.

a. *Regio*: Dat het dialect in Vlaanderen beter stand houdt in de ene streek dan in de andere, wist elke Vlaamse taalwaarnemer al lang intuïtief maar het wordt hier wel erg duidelijk met cijfers gestaafd. West-Vlaanderen en Antwerpen zijn de onbetwiste koplopers inzake

dialectkennis en -gebruik, terwijl in Brabant en Oost-Vlaanderen (in casu ongeveer de westelijke 2/3 van de provincie) het dialect aan een sterke regressie toe is. Een heel eenvoudige verklaring voor dit geografische beeld is niet zomaar te geven. In vele taalgebieden hangt de graad van dialectregressie nauw samen met de graad van urbanisatie, maar precies op dat vlak zijn de twee DIA-koplopers elkaars tegengestelde (Antwerpen heeft de sterkste en West-Vlaanderen de zwakste verstedelijking gekend). Het lijkt er dus op dat “les extrêmes se touchent”: enerzijds Antwerpen dat zich vanuit een zekere superioriteitspositie nog meer dialect kan en durft permitteren, en anderzijds West-Vlaanderen, dat zijn provinciaal inferioriteitsgevoel vertaalt in een langer vasthouden aan de variëteit van de lokale solidariteit. Deze tentatieve/voorlopige verklaring dient echter verder getoetst te worden aan de resultaten van diepgaand sociaal-psychologisch taalonderzoek in die verschillende regio's.

b Sexe: Als we ervan uitgaan dat (a) vooral de thuistaal bepalend is voor de (graad van) dialectkennis en (b) jongens en meisjes binnen hetzelfde gezin geen (al te) verschillende talige opvoeding krijgen, dan wekken de grote cijfermatige verschillen (in tabel 4) voor deze factor wel enige verwondering. Ter verklaring hiervan kunnen we mijns inziens het best vertrekken van een bijzonder constante bevinding bij tot nog toe uitgevoerd sociolinguïstisch onderzoek, nl. dat vrouwen geneigd zijn om hun taalgebruik gemiddeld dichter te laten aanleunen bij prestigevariëteiten (vooral ST) dan mannen, die het dialect dan weer wat geschikter vinden om hun “mannelijkheid” talig uit te drukken (cf. o.a. Trudgill 1983). Het lijkt me vrij reëel dat het antwoord op een vraag naar dialectkennis enigszins beïnvloed wordt door de attitude tegenover die taalvariëteit (bij de vrouwelijke studenten negatiever dan bij de mannelijke). Maar Jacobs' cijfers weerspiegelen waarschijnlijk ook een verschil in reële kennis en dat is wellicht aan de volgende twee factoren toe te schrijven:

- Jongens leveren meer inspanning om via kanalen buiten het gezin (de vriendjes in de lokale school en jeugdbeweging) dialect te leren.
- Kleinschalige observatie heeft me doen inzien dat (sommige) ouders inderdaad gemiddeld een “nettere” dialectvrijere taalvariëteit hanteren tegenover hun dochters dan tegenover hun zonen. Hiermee seinen ze ook de verwachting door dat hun dochters een “keuriger” taal spreken dan hun zonen en dat opvoedingspatroon kan dan weer de hierboven gesignaleerde constante bevinding verklaren. Vlaamse meisjesstudenten kennen dus minder (goed) dialect dan hun mannelijke studiegenoten.

c. *Sociale klasse* Op het vlak van de dialectkennis is deze factor op dit ogenblik in Vlaanderen verantwoordelijk voor de grootste divergenties. Bij Jacobs' onderzoek scoorden studenten uit de lagere klasse (vooral kinderen van handarbeiders zonder voortgezette schoolopleiding) voor "dialectkennis" twee keer zo hoog als studenten uit de hogere middenklasse (meestal kinderen van geestesarbeiders met een hoge schoolopleiding). Wat het sprekersprofiel betreft moeten we dus stellen dat momenteel in Vlaanderen *dialect* in eerste instantie de *taal van de lagere klasse* is. Door dat negatieve sociale etiket komt het dialect in een neerwaartse spiraalbeweging terecht: om niet over te komen als mensen die op de laagste trap van de sociale ladder staan, gaan steeds meer Vlamingen hun dialect prijsgeven voor een minder regionale variëteit. Een en ander brengt mee dat de *standaardtaal* in het huidige Vlaanderen op de eerste plaats een *standentaal* is. Dat hypothekeert vanzelfsprekend heel sterk de kans dat ST en DIA in Vlaanderen ooit tot een harmonieuze coëxistentie komen (in die zin dat veeleer situationele dan sociale factoren bepalen of/wanneer men ST en DIA spreekt).

Naast de hierboven besproken factoren zal ook de *leeftijd* wel mee de (graad van) dialectkennis bepalen. In Jacobs' onderzoek kon het belang van die parameter niet gemeten worden (alle informanten waren tussen 18 en 21), maar uit veel ander sociolinguïstisch onderzoek (zie verder 4. en 5.) komen ouderen gemiddeld als veel dialectvaster over dan jongeren. Zij zijn opgevoed in de tijd toen dialect spreken in Vlaanderen volkomen normaal en zelfs evident was. Bovendien zijn ze gemiddeld (veel) lager geschoold dan de jongeren, zodat overschakelen op ST voor hen heel wat moeilijker ligt.

4. *Dialectgebruik*

Vanzelfsprekend is er een zekere correlatie tussen dialectkennis en -gebruik, o.a. in die zin dat de frequentie van het dialectgebruik bepaald wordt door dezelfde geografische en sociale parameters als dialectkennis (zie vorige paragraaf). De aanzienlijke hoeveelheid taal-sociologisch onderzoek terzake overschouwend kunnen we een prototypisch profiel van "de" Vlaamse dialectgebruiker schetsen:

a. *Geografisch*

- Streek van herkomst: veeleer Westvlaming of Antwerpenaar dan Limburger, Brabander of Oostvlaming.
- Veeleer plattelandsbewoner dan stedeling.

b. *Sociaal*

- Leeftijd: veeleer behorend tot de oudere helft van de bevolking.
- Sexe: plausibeler bij mannen dan bij vrouwen.

- Sociale klasse: veeleer bij de lagere klasse (maar in het algemeen meer een kwestie van het soort werk dat men verricht en van de genoten opleiding dan van het geld dat men verdient, vandaar dat vele Vlaamse “nouveaux riches” hopeloos stuntelen wanneer ze AN “moeten” praten).

Of iemand die dialect kent het ook zal gebruiken (en met welke frequentie), hangt echter ook heel sterk af van de situatie. Voor Vlaanderen net als voor de meeste andere taalgemeenschappen in de geïndustrialiseerde wereld geldt daarbij het volgende algemene principe: hoe informeler de situatie en hoe meer het om een solidariteitsrelatie tussen de gesprekspartners gaat, hoe meer er dialect gesproken wordt.

Schematisch:

formeel	informeel
ST	DIA
prestige	solidariteit

In vier Gentse licentiaatsverhandelingen is het situationele taalgebruik grondig onderzocht voor de volgende plaatsen:

- *Ronse* (zie Erregat 1988)

- het Kempense grensstadje *Mol* en z'n Nederlandse tegenhanger *Valkenswaard* (Roelants 1988)

- het Oostvlaamse grensdorp *Assenede* en het Nederlandse buurdorp *Westdorpe* (Van den Meersschaut 1989)

- de semi-residentiële gemeente *Melle* bij Gent (Strijkers 1990).

Per plaats zijn daarbij telkens een 70-tal informanten ondervraagd met een verschillend sociaal profiel (parameters: leeftijd, sexe en sociale klasse).⁴ Uit de vele taalgebruikssituaties die aan de informanten voorgelegd werden selecteren wij er zes:

- sit. 1: wat spreekt/sprak u met uw ouders?

- sit. 2: wat spreekt u met uw partner?

- sit. 3: wat spreekt u met uw kinderen?

- sit. 4: wat spreekt u in de buurtwinkel?

- sit. 5: wat spreekt u in het gemeentehuis?

- sit. 6: wat spreekt u met een onbekende die hier in uw woonplaats de weg vraagt? Normaal mag verwacht worden dat het DIA-gebruik in de eerste drie (erg informele) situaties relatief hoog ligt en dan in de volgende drie, steeds formeler/afstandelijker wordende situaties geleidelijk daalt. In tabel 5, toetsen we dat verwachtingspatroon aan de gegeven antwoorden:⁵

		Ass.	Melle	Ronse	Mol	Westd.	Val- kensw.
sit. 1	DIA	100	96	82	89	72	57
	TT	-	3	n.g.	n.g.	19	n.g.
	AN	-	1	8	11	9	43
sit. 2	DIA	78	76	68	87	52	48
	TT	12	16	n.g.	n.g.	42	n.g.
	AN	10	8	19	13	6	52
sit. 3	DIA	51	32	54	58	35	42
	TT	12	20	n.g.	n.g.	35	n.g.
	AN	37	48	33	34	30	56
sit. 4	DIA	81	67	54	63	67	32
	TT	6	16	n.g.	n.g.	22	n.g.
	AN	13	17	36	34	11	66
sit. 5	DIA	61	20	25	34	9	12
	TT	6	10	n.g.	n.g.	24	n.g.
	AN	33	70	66	66	61	88
sit. 6	DIA	15	11	3	11	4	6
	TT	4	17	n.g.	n.g.	2	n.g.
	AN	81	56	62	89	94	94

Tabel 5

Van dat verwachtingspatroon wijkt alleen situatie 3 (ouders en kinderen) duidelijk af: het is een erg informele situatie en toch wordt maar door $\pm$ de helft van de ondervraagde Vlamingen dialect gesproken. Dat is ongeveer 15% minder dan in de buurtwinkel (sit. 4) en amper 10 à 15% meer dan in de toch wel vrij formele taalcontacten in het gemeentehuis (sit. 5). Uit een vergelijking van sit. 1 (gesprek met ouders) en sit. 3 (gesprek met kinderen) kunnen we opmaken dat van de grote massa Vlamingen die 2 à 5 decennia geleden nog zelf in het dialect opgevoed werden, er nog maar de helft dat dialect aan hun kinderen doorgeeft. Dat voorspelt weinig positiefs voor de toekomst van de dialecten in Vlaanderen maar het ligt wel volkomen in de lijn van de negatieve waardering die de dialecten thans in Vlaanderen te beurt

valt (cf. paragraaf 1. en 2. hierboven): zowat alle Vlamingen zien een gebrekkige AN-kennis als een sociale handicap (vooral dan om op te klimmen op de sociale ladder), beschouwen het dialect - overigens niet helemaal terecht - als een beletsel voor het verwerven van de nodige AN-kennis en durven dat dialect dan ook bijna niet meer aan hun kinderen door te geven. Het heeft allemaal veel weg van een schizoglottische paniecreactie op de onvrede met het feit dat ze (d.w.z. de ouders) zelf meestal vrij gebrekkig AN kennen. Het is allemaal begrijpelijk, maar toch jammer, want intussen geven ze liever het illusiewekkende stijlloze tussentaaltje door dan het authentieke en registerrijke dialect (dat zeker nooit met de AN-norm verward zal worden en tegelijk de registergevoeligheid verhoogt). Met uitzondering van de "opvoedingssituatie" bevestigen de bovengenoemde sociolinguïstische licentiaatsverhandelingen wel heel mooi de al eerder geformuleerde hypothese dat het dialectgebruik stijgt naarmate de situatie informeler wordt. Zoals blijkt uit tabel 6, wordt die stelling ook ten volle ondersteund door Jacobs' bevindingen met universiteitsstudenten die zowel AN als TT en DIA kennen:

Gemiddelde scores per formaliteitscategorie (Jacobs 1990)			
	AN	TT	DIA
	%	%	%
- formeel (7 sit.)	4,5	22,3	73,2
+/- formeel (13 sit.)	23,6	33,4	3,3
+ formeel (6 sit.)	88,1	9,5	2,4

Tabel 6

5. Kwaliteit van DIA-kennis en -gebruik

Alle recente studies op dit vlak wijzen in dezelfde richting: de dialecten verliezen steeds meer hun authenticiteit, m.a.w. ze nivelleren onder druk én in de richting van de ST. Dit volgt heel "logisch" uit het prestige- en domeinverlies van DIA in het algemeen (zie vorige paragrafen). Zeker in een periode dat vele Vlamingen "tweetalig" zijn (d.w.z. naast hun dialect ook min of meer een 'hogere' variëteit kennen), komt fataal het proces op gang dat vanuit die 'hogere' variëteit allerlei elementen in de "lagere" binnensijpelen.

Dat proces van ST-infiltratie in de Vlaamse dialecten werd al vrij grondig onderzocht in een aantal monografische licentiaatsverhandelingen, vooral aan de U.I.A.⁶ en aan de R.U. Gent.⁷ Hieronder vat ik de belangrijkste bevindingen samen.

a. *WAT nivelleert er in de dialecten?*

Volgens de graad van veranderlijkheid (dialectverlies) kunnen we de diverse componenten van een dialect gemiddeld als volgt rangschikken:

1. het lexicon (woordenschat)
2. de fonologie (uitspraak)
3. de grammatica (morfologie + syntaxis)

Van de *grammaticale* tegenstellingen tussen DIA en ST blijkt men zich het minst bewust te zijn en we zien dan ook op dat vlak de dialectkenmerken - voorlopig - het best de confrontatie met de ST overleven. In de eerste paragraaf heb ik er trouwens al op gewezen dat de grammaticale dialectismen ook het gaafst getransfereerd worden naar de tussentaal.

De *fonologische* dialectkenmerken houden over het algemeen nog behoorlijk stand (maar overleven b.v. meestal niet de overschakeling naar tussentaal). Van fonologische DIA/ST-tegenstellingen is men zich gemiddeld heel goed bewust maar het feit dat die tegenstellingen zich meestal in hele *reeksen* van woorden manifesteren en dus een systeemkarakter hebben, verstevigt hun positie in niet geringe mate. Uit mijn jarenlange observatie van klankaspecten van de Vlaamse dialecten meen ik echter te kunnen opmaken dat die fonologische tegenstellingen het eerst sneuvelen die één of meer van de volgende kenmerken vertonen.

- (1) het gaat om fonologische dialectismen (en tegenstellingen) met een erg lokaal karakter;
- (2) het gaat om niet-reeksvormende tegenstellingen (dus in geïsoleerde woorden) (b.v. Westvlaams *boek* vs. AN *beuk*);
- (3) de tegenstelling manifesteert zich in weinig frekwente woorden.

Lexicale tegenstellingen worden gemiddeld gekenmerkt door een hoge graad van "bewustheid" en vooral door hun niet-reeksvormend karakter. Dat alles impliceert een lage(re) dialectresistentie, die nog daalt naarmate het dialectwoord een geringere lokale verspreiding kent. Al in de eerste paragraaf heb ik erop gewezen dat in zulke gevallen dialectverlies niet noodzakelijk hoeft neer te komen op vervanging door een ST-woord, maar wel op overschakeling naar een macro-regionale term (zie o.a. tabel 2).

De grootste resistentie vertonen die lexicale dialectismen die (a) over een vrij groot gebied verspreid zijn en daardoor ook vaak in tussentaal infiltreren en (b) begrippen benoemen die tot de dagelijkse informele ervaringswereld van de dialectspreker behoren en zelden in formele(re) situaties ter sprake komen.⁸

b. WIE nivelleert de dialecten?

In de in voetnoot 6 geciteerde licentiaatsverhandelingen tekent zich een vrij constant profiel af van wie een voorhoede- of achterhoedeoppositie inneemt in dat proces van dialectverlies/dialectnivellering.

Ik vat de bevindingen op dat vlak weer bondig samen.

In *geografisch* perspectief is ondubbelzinnig aangetoond (zie o.a. De Schutter, ter perse) dat de stedelijke dialecten vlugger hun authenticiteit verliezen (althans op lexicaal vlak) dan de plattelandsdialecten.

In *sociaal* opzicht is vooral de correlatie met de factoren leeftijd, sexe en sociale klasse (=vooral beroep + opleiding) onderzocht.

Leeftijd: Het dialectverlies manifesteert zich veel sterker bij jongeren dan bij ouderen. In het licht van de vorige paragrafen baart dat absoluut geen verwondering.

Sexe: Mannen blijken nogal wat dialectvaster te zijn dan vrouwen en ook dat is niet verwonderlijk gezien hun positievere attitude tegenover en hardnekkiger gebruik van dialect.

Sociale klasse: Hoe hoger het sociale prestige van het uitgeoefende beroep en hoe hoger de opleiding, hoe sterker het dialectverlies. In het licht van wat voorafgaat, is het geenszins verrassend te constateren dat handarbeiders het meest dialectvast zijn.

6. Tot slot: over verleden, heden en (vooral) toekomst.

In wat voorafgaat ligt eigenlijk een somber beeld met betrekking tot de toekomst van de Vlaamse dialecten verrat: ze genieten een lage sociale waardering, ze worden steeds minder gebruikt, ongeveer één vierde van de Vlaamse jongeren kent niet eens meer een dialect en ten slotte zijn die dialecten aan een voortschrijdende nivellering toe. We dienen ons dan ook de vraag te stellen of de Vlaamse dialecten nog wel overlevingskansen hebben, welke inspanningen daarvoor geleverd kunnen worden en last but not least of het überhaupt wel de moeite loont te ijveren voor de overleving van het dialect.

Is er nog kans dat de Vlaamse dialecten overleven?

Wie reddingsstrategieën overweegt, moet vertrekken van een analyse van de oorzaken van de achteruitgang/het verval. In het inleidende hoofdstuk (1) hebben wij twee (soorten van) oorzaken besproken:

(a) De schaalvergroting van het maatschappelijk leven, waardoor

steeds meer mensen met steeds meer taalgebruikssituaties geconfronteerd worden waarin het gebruik van dialect onmogelijk is (wegens de (on)verstaanbaarheid) of als ongewenst/sociaal ongepast beschouwd wordt.

(b) Het feit dat Vlamingen hun (vrij) gebrekkige ST-kennis causaal met de tot voor korte tijd dominante positie van de dialecten zijn gaan verbinden, in die zin dat ze het laatste als oorzaak van het eerste beschouwen.

Oorzaak (a) is zeker niet specifiek Vlaams, maar laat zich in de hele Westerse geïndustrialiseerde wereld gelden. Het heeft weinig zin om over die maatschappelijke schaalvergroting en het daardoor toenemende belang/prestige van "big sister" (nl. de standaardtaal) te gaan zitten zeuren. Ze lijkt immers wel onomkeerbaar. Dat hoeft echter *niet noodzakelijk* te impliceren dat er in de sfeer van de informelere, intiemere contacten (waarbij het solidariteitsgevoel primeert), geen plaats meer zou zijn voor een lokale variëteit. De voorwaarde is dan echter wel dat er geen (vermeende) objectieve reden is om de lokale variëteit in het algemeen te gaan vermijden. De meeste Vlamingen menen die te hebben (cf. oorzaak b), maar - zoals ik al eerder gesuggereerd heb - totaal ten onrechte. Want als (de meeste) Vlamingen nu nog steeds moeizaam naar een betere AN-kennis toe moeten werken, dan komt dat niet doordat hun nog vrij soliede dialectkennis dat persé in de weg zou staan, maar wel doordat Vlamingen tot in een nabije verleden weinig *structurele* kansen gekregen hebben om via de officiële maatschappelijke kanalen (onderwijs, openbare diensten, administratie, media) een levenslang, hecht contact met een levende Nederlandse standaardtaal op te bouwen.

We mogen immers niet vergeten dat:

- het AN in Vlaanderen pas een halve eeuw geleden echte ontwikkelingskansen gekregen heeft, want voordien was het bestuursapparaat en het voortgezet onderwijs helemaal verfranst;
- ook na de officiële vernederlandsing aan een behoorlijke Nederlandse taalbeheersing gebouwd dient te worden door mensen (vooral leerkrachten) die zelf in een door het Frans gedomineerd milieu opgeleid waren;
- intensief contact met het levende Nederlands van het Noorden pas van de laatste decennia dateert;
- taalbeleidsmensen in Vlaanderen totnogtoe veel te exclusief de nadruk gelegd te hebben op het wegwerken van formele onzuiverheden (waardoor de taal-faalangst van Vlamingen alleen maar vergroot werd) en te weinig aandacht gehad hebben voor de ontwikkeling van een algemenere taalcultuur.

Daar liggen de ware oorzaken van de nog broze AN-kennis bij vele Vlamingen. Beweren dat dat allemaal komt door een dominante dialectkennis is mijns inziens even absurd als beweren dat een degelijke moedertaalkennis het verwerven van een of meer vreemde talen zou verhinderen of vertragen.

Er zijn dus genoeg redelijke argumenten om Vlamingen te laten inzien dat er *geen causale relatie* hoeft te bestaan tussen een volwaardige dialectkennis en een - voorlopig - beperktere ST-kennis. Dat inzicht zou hen grotendeels af kunnen helpen van hun "objectieve" angstsyndroom tegenover iets wat ze subjectief erg appreciëren, nl. hun dialect. In tweede instantie zou ook het onderwijs kunnen bijdragen tot een positievere attitudevorming met betrekking tot dialect. Om te beginnen zou men kinderen (en ouders) moeten leren dat dialectgebruik op zichzelf niet iets vies of vulgairs is en ook dat dialecten geen geamputeerde en verminkte stukken taal zijn. Dat kan en moet dan wel gepaard gaan met een duidelijke domeinafbakening voor het dialect (nl. als geschikt instrument voor de informelere, intiemere communicatiesfeer) en ook met de heldere boodschap dat een correcte en veelzijdige beheersing van de ST absoluut noodzakelijk is én dat de school in dat verband een vitale, niet te omzeilen taak te vervullen heeft.

Een derde en evidente reddingsstrategie, die nauw met al het vorige samenhangt, is de bereidheid om het dialect ook te gebruiken, uiteraard in domeinen waar dat sociaal past.

In verband met mijn tweede en derde "remedie" of reddingsstrategie ligt een vergelijking met kleding voor de hand. Een goede garderobe bevat mijns inziens niet alleen een keurig zondagspak en een verzorgd ensemble om naar het werk te gaan, maar ook een goed zittende jeans die je aangenaam door je vrije tijd heen helpt. Zaak is dan wel dat je weet wat je wel en wat je niet draagt in die en die omstandigheid. Maar alleen al het idee dat je kunt kiezen lijkt me erg prettig én verrijkend. Het zal de lezer misschien opgevallen zijn dat ik in dit "remediërende" hoofdstukje geen melding heb gemaakt van dialectclubs, dialectlessen op school, dialectcabaret e.d. Hoe goed bedoeld en zelfs nuttig zulke initiatieven/ideeën ook (kunnen) zijn, ze lijken me te artificieel en te retro om het leven te redden van iets wat enkel kan bestaan door het te gebruiken in de dagelijkse realiteit.

Loont het de moeite (om) te ijveren voor het voortbestaan van de (Vlaamse) dialecten?

Op die vraag zal ik allereerst kort als taalkundige/filoloog antwoorden. Aangezien dialecten duidelijk een ander, d.w.z. vooral spontaner en minder genormeerd "taalleven" leiden dan standaardtalen, is ons via de (vergelijkende) studie van die dialecten een veel diepere kijk

gegund in de ontwikkeling/verandering van taal(systemen). Voor de linguïstiek zou het dus bijzonder jammer zijn, mochten de dialecten verdwijnen. We mogen echter aannemen dat de meeste dialectgebruikers in Vlaanderen en elders aan zulke wetenschappelijke overwegingen geen boodschap hebben. Zij hebben of zoeken andere redenen om hun steentje bij te dragen tot het behoud van het/hun dialect. Zonder ook maar in enige mate prescriptief te willen zijn, zie ik er ten minste twee: een meer algemene en een specifiek Vlaamse.

Je hoeft niet in een staat van nostalgische/provincialistische zelfontbinding te verkeren om, in een maatschappij die zich in een steeds toenemende grootschaligheid als een ballon opblaast, mee een aantal micro-circuits te gaan opbouwen waarin de mogelijkheid opengelaten wordt om je *identiteit* te handhaven en zelfs verder te ontwikkelen. Die wettige zelfverdediging vindt op politiek, sociaal en economisch vlak al een tijdje haar uitdrukking in een groene/ecologische stroming van de grootschaligheid weg, die zich dus voor mijn part ook naar het domein van het taalgebruik mag en wellicht moet uitbreiden. Ik ben me er ten volle van bewust dat ik me daarmee op een tamelijk smal pad begeef, want aan de ene kant lo(n)kt de grootschalige standaardtaal (waarmee ik best wel een serene LAT-relatie maar geen huwelijk wil aangaan), terwijl aan de andere kant de poel van bekrompen, zelfvoldaan taalprovincialisme dreigt. Toch lijkt het me een waardevolle opdracht om dat smalle pad op te gaan.

Specifiek naar Vlaanderen toe zie ik nog een andere reden om het dialect een plaats te blijven gunnen in onze kleinschaliger, informelere contacten. Als de huidige tendens om de dialecten steeds negatiever te waarderen en steeds minder te gebruiken zich ten volle doorzet, dan dreigt meer dan ooit het kleur- en stijlloze *tussentaaltje* tot norm voor Vlaanderen uit te groeien via/vanuit de grote meerderheid van Vlamingen voor wie een correcte standaardtaal (voorlopig) niet binnen bereik ligt. Er kan geen bezwaar tegen zijn dat de tussentaal *samen met* ST en DIA tot je linguïstische garderobe behoort, maar het zou wel een ramp zijn, mocht die tussentaal zich tot normtaal verheffen. Na alle taal-miserie in het verleden verdient Vlaanderen toch wel beter dan dat. Dat betere zou mijns inziens kunnen bestaan in een harmonieuze symbiose van standaardtaal én dialect.

Noten

1. Bij een gelijkaardige enquête ruim 10 jaar geleden beweerde nog 85% van de Vlaamse universiteitsstudenten een Vlaams dialect te kunnen spreken. Zie Willemyns (1981).
2. De regio's zijn op basis van de grote dialectgroepen ingedeeld. De afwezigheid van Limburg heeft te maken met de bijna-afwezigheid van Limburgse studenten aan de R.U. Gent.
3. Bij uitbreiding van het onderzoek naar werkende jongeren zou wellicht ook de tegenstelling stad/platteland relevant worden, in die zin dat de dialectkennis bij werkende jongeren van het platteland nog groter is dan bij hun collega's uit de stad.
4. Voor het merendeel waren het wel arbeiders en bedienden.
5. In sommige opzichten zijn de cijfers van de vier studies niet perfect vergelijkbaar: o.a. werd in 3 plaatsen de variëteit tussentaal (TT) wel als mogelijkheid aangeboden, maar in de overige 3 plaatsen niet (=n.g.). Bovendien gaven sommige informanten op sommige vragen gecombineerde antwoorden (b.v. AN + DIA) en die hebben we niet verdisconteerd, zodat de gezamenlijke percentages niet altijd tot 100 oplopen.
6. O.l.v. Prof. de Schutter, die ook al enkele keren rapporteerde over de bevindingen m.b.t. lexicaal dialectverlies. Zie vooral De Schutter (1987) en (ter perse).
7. Ik verwijs in dat verband naar Heymans (1988), Bogaert (1989), Deveugele (1989), Mouton (1989), Decoodt (1990) en Van Dormael (1990).
8. Niet zo verwonderlijk in die context is de bevinding van Hoppenbrouwers (1989) dat de resistentiecoëfficiënt per *woordveld* enorm kan verschillen.

Literatuur:

- L. Bogaert (1989), *Lexicale A.N.-infiltratie. Een sociolinguistisch onderzoek in Gent*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- C. Decoodt (1990), *Dialectresistentie en standaardisering. Een sociolinguistisch onderzoek in Diksmuide*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- S. De Lathouwer (1990), *De tussentaal in Oost-Vlaanderen: morfologie, syntaxis en woordenschat*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- K. Deprez (1981), *Naar een eigen indentiteit*. Kessel-Lo.
- G. De Schutter (1987), 'Woorden kiezen: nieuw en oud in het lexicon van de Nederlandse dialecten in België.' In: *Taal en Tongval* 39, p. 71-94.

- G. De Schutter (ter perse), *Stads- en plattelandsdialect: verschillen in lexicale veranderingspatronen*.
- J. Deveugele (1989), *Lexicale dialectresistentie. Een sociolinguistisch onderzoek in Waregem*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- K. Erregat (1988), *Taalgebruik, taalattitudes en taalgedrag in Ronse*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. Goossens (1977), *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen.
- J. Goossens (1986), 'Het Nederlandse taalgebied.' In: *Gedenboek Kon.Acad. voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (1886-1986)*, p. 65-88.
- P. Heymans (1988), *Lexicale dialectresistentie. Een sociolinguistisch dialectonderzoek in St.-Amands*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- C. Hoppenbrouwers (1989), 'Gradual Dialect Loss and Semantic Fields.' In: K. Deprez (ed.), *Language and Intergroup Relations in Flanders and in the Netherlands*. Dordrecht, p.83-97.
- L. Jacobs (1990), *Kennis en gebruik van de Nederlandse taalvariëteiten bij R.U.G.-studenten*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- T. Mouton (1989), *Het dialect van Aarsele: een fonologisch en lexicale onderzoek*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- K. Roelants (1988), *Taalgebruik en taalattitudes in Mol en Valkenswaard*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- H. Strijkers (1990), *Taalgebruik, taalattitude en lexicale standaardisering in Melle*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- J. Taeldeman (1989), 'De taaltoestand in Vlaanderen.' In: *Neerlandica Wratislaviensia IV*, p. 77-90.
- P. Trudgill (1983), *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. Oxford.
- F. Van den Bossche (1989), *Een onderzoek naar de attitudes van Gentenaars t.o.v. standaardtaal- en dialectvariëteiten*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- N. Van den Meersschaut (1989), *Taalgebruik, taalattitude en lexicale standaardisatie in Assenede en Westdorpe*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- L. Van Dormael (1990), *Lexicale dialectresistentie. Een sociolinguistisch onderzoek in het dialect van Heule*. R.U. Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- A. Weijnen (1966), *Nederlandse Dialectkunde*. Assen.
- R. Willemyns (1981), 'Taalgedrag en taalgebruik als klasse-indicator.' In: *De Nieuwe Taalgids* 74, p. 134-138.

HET NOORDERPLEINS

Jan Mulder

In mijn eerste jaar bij de voetbalclub Anderlecht moesten we een wedstrijd tegen Beerschot spelen. Beerschot komt uit Antwerpen. Het werd een sensationele partij, die in 2-2 eindigde. Na afloop gingen de spelers nog even naar de gezellige Beerschot-kantine om een glas bier te drinken.

Ik ontmoette in dat lokaal voor de eerste keer in mijn leven de vermaarde Belg Rik Coppens, die in het verleden grote duels met de Nederlander Terlouw had uitgevochten in de Hel van Deurne. Ik staarde een beetje voor me uit en droomde weg bij de namen Coppens en Terlouw. Toen stootte Jacky Dupont mij aan.

Jacky was een Franstalige Anderlecht-supporter uit Brussel. Hij knikte in de richting van een vrouw die bij de bar stond en begon heel gek met zijn ogen te draaien en te rollen, ten teken dat hij niet goed werd.

Ik moest toegeven: a-dembenemende schoonheid. De vrouw bezat het soort vrouwelijke weelderigheid die je alleen in de tv-serie Dallas ziet, maar dan stijlvoller. Ze deed me denken aan Cathérine Deneuve. Die stille gratie. Ze had ook de goeie sieraden aan. We lagen aan haar voeten.

We kropen ongemerkt dichterbij de bar toe. Telkens als we weer een pilsje bestelden, schoven we een metertje op. Op een gegeven moment stonden we ernaast. Daar ik de beroemde middenvoor van Anderlecht was, was zij gecharmeerd door de toenadering - zo was onze indruk tenminste. We bevonden ons nog steeds in een trance van genot. Toen deed ze de mond open en begon te spreken. Ze zei: "Allei Stafke, trik nog nen pellige oit 't kroantje vuir main zunne. En veur Lisetke oek iene."

Mijn vriend Jacky werd spierwit. Hij sprak zoals gezegd alleen maar Frans. Hij was absoluut geen Vlamingenhater of zoiets (wat in zijn kringen nog wel eens voorkwam), maar dit kon hij toch ook niet goed verdragen. Hij hield zich aan mij vast en samen is het ons tenslotte gelukt de parkeerplaats te bereiken, waar de bussen stonden die ons terug naar Brussel zouden brengen.

Die vrouw sprak met een Antwerps dialect. Het accent had een vernietigende uitwerking. In één klap was alles veranderd. Exit Cathérine Deneuve, entree Malle Joke.

Ik besef heel goed dat ik met deze anekdote op de Dialectendag in de

Brabanthallen niet meteen reclame voor het dialect maak, maar het bewijst op zijn minst dat het dialect een grote invloed op ons dagelijkse leven heeft. Had ze iets minder als een landbouwmachine, die na het rooien met haar enorme prikmessen de achtergebleven stukken suikerbieten opraaft. gesproken, dan was ik nu misschien in het bezit geweest van een vrouw die uit Antwerpen komt en hadden wij samen vijf gezonde kinderen die goed Antwerps praten en was ik eigenaar van een bistro of een meubelfabriek in Lokeren, in plaats dat ik hier vandaag het Groningse dialect verdedig.

De gevoelige snaar van een mens wordt geraakt door het geluid dat er uit een ander komt. Ik begin er meteen op te timmeren als ik de bokser Arnold Vanderlijde hoor spreken. Het schuim staat me op de lippen als Arnold zijn zegje doet. Ik deins achteruit als die zachte brij op me af komt glibberen, uit die glimlach geworden mond, met daarboven de melancholieke en vergevensgezinde oogopslag van de dokter die al veertig jaar in het oerwoud goed werk voor het Rode Kruis verricht. Met al mijn krachten moet ik mezelf steeds weer vertellen dat Arnold Vanderlijde zwaargewichtbokser is. Ik hoor hem het Limburgs dialect spreken en kan het maar niet geloven dat hij een dodelijke uppercut in zijn vuisten heeft.

Het ligt aan die taal in combinatie met de functie die de spreker in onze samenleving bekleedt. Daar ging het bij Arnold fout. Ik bedoel: hij had daaruit conclusies moeten trekken toen hij een keuze maakte. Zijn tongval en dialect vertelde hem namelijk: jij bent opmaakchef van de Limburgse Courant.

Ik spreek Gronings en werd, na een succesvolle carrière als profvoetballer, columnist bij de Volkskrant. Volstrekt normale loop der dingen. Jammer genoeg spreek ik het niet vlekkeloos meer. Maar ik hoor op de televisie wel de bekende Nederlanders die er ook vandaan komen. Bijvoorbeeld journaallezer Gijs Wanders. Hij heeft ook die meesterlijke vertraging in zijn zinnen. Hij beschikt ook over die vanzelfsprekende eenvoud die ieder moment kan veranderen in een woestkolkende binnensee van woorden die niet meer weten welke kant ze opmoeten. Dan is hij bezig aan een niet al te lange volzin, laten we zeggen: “Gisteren zijn de troepen van de Verenigde Staten vergast op een onverwacht bezoek van president Bush, die met zijn vrouw, voor de gelegenheid gehuld in camouflagepak, ontspannen de lunch met de manschappen gebruikte, zittend op de flank van een Leopard-tank.” Halverwege loop je de kans dat de Groninger journaallezer de weg kwijt raakt in de voor hem ongemakkelijke opeenvolging van letters en dan heb je de poppen aan het dansen: na camouflagepak raakt hij verstrikt in “ontspannen” en meteen daarop “lunch” en “manschap-

pen” en hoort zichzelf “Luns” en “ontspannend” zeggen - even overnieuw.

Of de radioverslaggever Henk Kok van Langs de Lijn, wanneer Henk moe wordt.

In de eerste flits uit het Oosterpark zegt Henk Kok nog voluit “FC Groningen”. Als we na twintig minuten voor de tweede maal overschakelen naar het Oosterpark is het nog altijd “FC Groningen”, hoewel ik al de eerste verschijnselen van slijtage meen op te merken. Vlak voor de rust perst Henk er met alles wat ie in de kast heeft nog eenmaal een vrij redelijk “FC Groningen” uit. Daarna is het gebeurd met de koopman.

In de volgende reportage zegt hij “FC Groning”.

“FC Groning” wordt al heel snel “FC Grone” en op een gegeven moment, op die mooie zondagmiddag, is er van FC Groningen alleen nog “FC Gro” over. De oorzaak van dit verval is het feit dat Henk zo snel Nederlands als iemand uit Tilburg spreken wil. Bij gebrek aan conditie vallen de letters hem na een poosje aan alle kanten uit de zakken. Het is een fascinerend en tevens ontroerend gezicht: een Groninger die zo goed mogelijk Nederlands wil spreken en de onvolkomenheden wil verdoezelen. Het is niet vol te houden. De mondhoeken scheuren, de tong begint te bibberen, het voorhoofd van Henk Kok zakt langzaam in de oogkassen. Hij is kapot, maar FC Groningen heeft gewonnen.

Marten Toonder zei in een interview met NRC Handelsblad eens, dat het Gronings een armoedige, nare taal is. Ik zal me dus geen moeite getroosten om de slaif postuum nog het woord “slaif” uit te leggen. Als je die schoonheid niet onmiddellijk ziet, trek ik mijn handen van je af. De schepper van Tom Poes en Heer Bommel beweerde in het leven tegen alles te kunnen, behalve tegen een Groninger. Dat kon ie echt niet verdragen. Toonder: “Ze hebben niet eens een woord voor liefde.” Dat is geloof ik niet zo, maar laten we eens aannemen dat hij gelijk heeft (Groningers zijn inderdaad goeie zwijgers).

Dat is het ‘m juist, Marten! De grote hoogte die wij, Groningers, doorgaans bereiken, is het gevolg van duiden zonder spreken, liefhebben zonder de boel te verknoeien met een armzalig woordje als “liefde”. (Frank Sinatra zong het al in duet met zijn dochter Nancy in het nummer Something Stupid: “And then I go and spoilt it all by saying something stupid like I love you.”)

Liefde. Zeg dat nou eens drie keer achter elkaar: liefde. Dat lijkt op gereformeerde yoghurt die uit een gummi slang lekt om er suikerloze kauwgom van te maken.

Liefde? Nee: het is “liefke”.

Mien klain jonkje mit dien smaal liefke, goa mor gauw sloapn, mien jong. (En liefke betekent hier dus "lijfje".)

Liefde klinkt meteen zo plechtig en aanstellerig: aangeleerde taal zonder oorsprong. Dat ruikt naar een cursus: één jaar en dan heb je het onder de knie.

Marten Toonder leek mij iemand die "lief" tegen zijn vrouw zei. Mijn lief, als vervangende term voor "mon amour".

Nu ons Gronings equivalent.

Niets.

Er is geen woord.

Van de Groningse liefde kun je op aan. Onze liefde bezit de kracht van het abstracte. Wij, Groningers, spreken daarom ook niet met onze kinderen wanneer dat eenmaal kan omdat ze de leeftijd hebben. Wij leren ze op hun tweede en derde zo weinig mogelijk woordjes, opdat hun een zo gelukkig mogelijk leven beschoren zal zijn.

Vliegtuigen: doen we niet aan. Ik herinner mij nog dat mijn eerste zoon (geboren in Brussel omdat ik een contract bij Anderlecht getekend had) door een Brusselse vriend zijn eerste woord geleerd werd: avion. "Kijk eens, daar in den hemel manneke. Non là: ca c'est un avion." En hij zei "avion". Ik heb ze meteen een dreun verkocht, vriend en baby, om het af te leren.

Groningers stellen zich niet aan. Woorden zijn meestal uit den boze en dan moet je ze ook niet uitspreken. We hebben er slechts een paar geleerd, maar dat zijn dan ook beauty's: plaze, bozzem, wigje, 't hinnenweer, scheuvels, Groningse woorden om trots op te zijn. Groningse woorden uit Winschoten. Dus niet uit Oude-Pekela, waar ze in plaats van "hoes", "hus" zeggen. Daar moeten wij niets van hebben.

Ik spreek ook niet als mevrouw Dijkstra-Smalbijn, de rijke boerin uit de polder: "Moest dou niet naar de tandarts, Berent? Hij wil maar niet luistern, hoor. "Ben dat nou maniern, Friekje? Vinst dou dat ook niet? Jan van hiernaost is eergisteren toch ook weest? En hullie van de overkaant gaan toch ook ieder joar heen?"

Ik spreek het Gronings uit de Engelstilstraat in Winschoten, met veel "plaze" en "bozzem". Dus niet dat van het Noorderplein, een zijstraat van de Engelstilstraat. Daar praten ze met een vinger in de mond. Heel eigenaardige klank brengt dat teweeg. Het lijkt op Noors, maar het is wel degelijk Noorderpleins uit Winschoten, een rechtsstreekse aftakking van het oeroude Westerwolds. Iets verderop, in de Olieslagerstraat, sprak men in de omgeving van de bazaar van "Oom Harm" het Olieslagerstraat-Gronings. Het heeft vaag iets weg van het Noorderpleins, maar wij, uit de Engelstilstraat, verstonden er bijvoorbeeld al helemaal niks meer van als oom Harm ons uit zijn galanteriewinkel munitie voor het klappertjespistool verkocht en erbij vertelde hoe we

de klappertjesstrook in ons geweer moesten doen. Hij murmelde Gronings zonder de letters s en p en sprak tegen de vloer. De familie Reinders, wonende op nummer 23 van de Olieslagerstraat, kon het plat-Gronings van Oom Harm niet verstaan. Zij spraken zelf dan ook Zuid-Olieslagerstraat-Gronings, dat onder invloed van de koopmans-allee de Venne lag. De Venne was vroeger een drukke waterweg dwars door de stad, een verkeersroute waaraan schitterende koopmanshuizen werden gevestigd en die nog steeds getuigt van de vroegere bloei van Winschoten. Een Venne waar men er niet voor terugdeinsde de r als een g uit te spreken en zo nu en dan lichtelijk uit de bocht te vliegen met het bekakte idioom van de in onze streken bekende rijke boerin Dijkstra-Smalbil: "Gaast dou vanmiddag ook naar de kermis, Berent?" De grote verschillen in welvaart in Winschoten maakten de verschillen in taal. In het centrum van de Olieslagerstraat woonde bijvoorbeeld de familie Straatjes. De echtgenote (wij zeiden "poedie" of "poerie") van de heer Straatjes stond in de buurt bekend als een "eelske mette", door Reker terecht omschreven als: speels, kuren vertonend. De poedie van Straatjes hield in de jaren vijftig het record kinderen krijgen in Winschoten. Er werd gefluisterd dat vrouw Straatjes er rond de veertig had gebaard. Op een gegeven moment wist Jan Straatjes geen namen meer te bedenken. "Noem 'm maar naar u zelf, dokter," zei vrouw Straatjes mismoedigd, wanneer er weer een kleintje op de grond was gerold. Dokter Berends schreef de laatste vijftien dus als Onno in het geboorteregister. Het kroost zwierf radeloos door de Vierwindenbuurt, bemoeide zich nauwelijks met de omgeving (behalve als ze op rooftocht gingen) en bediende zich van het laagste soort Gronings dat ik ooit heb gehoord. Het week volledig af van het Gronings dat ik in de Engelstilstraat had geleerd, terwijl de afstand nog geen vijfhonderd meter was.

Aangezien ik vriendjes had op het Noorderplein, voor mijn pistool veel klappertjes kocht bij Oom Harm en als enige van de school optrok met de beruchte Straatjes, Stellingen en Lichjes (de mafia van onze stad). Heeft mijn Gronings die bonte, exotische kleurenpracht gekregen die het Gronings net dat tikje extra geeft en de taal zo aantrekkelijk maakt.

Het is ook handig als je Napoleon op bezoek krijgt.

In "Oost-Groningse humoristische en dramatische Verhalen uit vervlogen Tijden" van E. Wubs staat het verhaal over de intocht van Napoleon in Ekamp. Alvorens naar Moskou te vertrekken, wilde Napoleon absoluut nog een bezoekje aan mooi Ekamp brengen. Hij had de burgemeester van Finsterwolde van zijn voornemen in kennis gesteld, maar de maire was niet bijster met het keizerlijke bezoek ingenomen. De Ekampers waren voortreffelijke kenners van het Oldambster dia-

lect, maar Frans kenden ze niet. En de keizer had bevolen dat bij het tolhek in Ekamp een erewacht van Finsterwolders werd opgesteld, die zich bij zijn aankomst in koor driemaal "Vive l'Empereur" - leve de keizer - moesten roepen. Goede raad was duur. De bovenmeester van Ekamp bracht uitkomst. Hij, als meester der 1-ste klasse, kende namelijk Frans. Alle kinderen kregen een dag vrijaf en de volwassen mannelijke Finsterwolders, ook wel Turken genoemd, moesten in de schoolbanken plaatsnemen. Meester sprak de volgende woorden tot de mannen: "Jonges, kiek ais, as Napoleon in Aikamp komt, mouten ie tougelieks dreimoal "Vive l'Empereur" roupen. Ik zal joe dat leren. Ie waiten aaltmaol wel wat aol wieven binnen en ook wel wat 'n traonlaampe is en een piepereur. Nô, van dei drei woorden nemen wie 't lêste gedailte. Den krieg je vieve-laampe-reur. Ie zain wel: dei Franse taal is nait zo stoer!" Na een half uur kenden de jongens het en gingen "Vive l'Empereur" roepend naar huis.

Napoleon daagde niet op. In Ekamp waren ze eerst kwaad, maar ze vergaten het voorval. Op een goeie dag klopte een Franse boodschapper op de deur van de burgemeester: Napoleon bevond zich een kilometer buiten Ekamp. "Mon temps aimé" (mien laive tied), zei de bovenmeester. Er was geen tijd meer om nog even te oefenen. En wie moesten er zo gauw een erehaag vormen? De mannen waren op het land. Een boer leende zijn paard en zo kon hij nog een groepje mannen optrommelen die "Vive l'Empereur" konden roepen.

Ze stonden kaarsrecht in het gelid toen de bovenmeester riep: "Donnez huit!" (geef acht). Ondertussen probeerde de erewacht zich het Frans te herinneren. Ze zeiden zacht "aole wieven, aol wieven, traonlaampe, piepereur" en probeerden daar de groet uit tevoorschijn te halen, die de bovenmeester hun had geleerd.

Napoleon schreed Ekamp binnen en een groepje Ekampers riep: "Aole traonpiepe, aole traonpiepe!"

O, onvergetelijke taal van Henk Kok en Gijs Wanders, Ekampers en Olieslagers. Persoonlijk heb ik er veel baat bij gehad in mijn loopbaan als columnist. Het dialect heeft mijn woordenschat en beeldentuin verrijkt. Bovendien, is mijn ervaring, zijn mensen die Gronings spreken, exact en betrouwbaar. Hun perceptie is zuiver. Zij hebben een beter oordeel over de dingen dankzij dat schitterende dialect, dat onwrikbaar en diep in hun ziel is gegrift en een rijke bron is waaruit eindelijk kan worden geput aan intelligentie voor de levensvraagstukken en acute wijsheid voor de praktische alledaagse dingetjes. Ik denk, kortom, dat onze grandeur en onze opvallende oogst aan schrijvers (Simon van Watterem, Max Dendermonde, Jean-Pierre Rawie, Engel Wubs) voortkomt uit het woord "fiebelekinten", dat oneindig veel

betekenissen heeft en ook zoiets betekent als “liegen, smoesjes verzinnen”, maar dat in de verste verte niet is. Fiebelekwinten is een wereld. Een heelal van woorden en gevoelens. Een universum van dromen en spinsels in de driehoek Noorderplein-Engelstilstraat-Olieslagerstraat. Je kunt het niet uitleggen en ook niet kopen. Je ontving het op een goeie dag op de hoek van de Engelstilstraat en het Noorderplein en toen was de betovering voorgoed ingetreden.

DE REGIONALE TOP-TIENS VAN DIALECTWOORDEN EN - BEGRIPPEN

Inleiding

Met het oog op de Nederlandse Dialectendag op 16 maart 1991 in de Brabanthallen te 's-Hertogenbosch werd er in alle provincies van Nederland en Vlaanderen, uitgezonderd Friesland, een oproep gedaan via krant en radio aan alle dialectsprekers en dialectliefhebbers. Deze oproep ging uit van de verschillende instituten die zich in een bepaalde regio bezighouden met het dialect in zijn verschillende facetten. De opdracht leek eenvoudig: "Stuur een lijstje op van een tiental woorden die u, dialectspreker, als het meest vertrouwd of eigen of typisch voor uw dialect in de oren klinken." Maar in de praktijk bleek dit toch niet zo'n makkelijke opgave. Juist in de beperking zat het grootste probleem. Het mooie, het typische, het eigene van een dialect weergeven in een tiental woorden is een relatieve en zelfs onmogelijke opdracht. Wanneer echter in een bepaalde regio vanuit tientallen en zelfs honderdtallen plaatsen reacties komen, kan men uit de hoeveelheid gegevens een grootste gemene deler halen, de top-tien van dialectwoorden in een bepaald gebied. Het idee van deze top-tien van dialectwoorden was afkomstig van de Groningse taalkundige Siemon Reker. En getuige de reacties van dialectsprekers uit de verschillende regio's in Nederland heeft men met heel veel genoegen de lijsten ingevuld. De gebieden waaruit de lijstjes met dialectwoorden komen, bestrijken het hele Nederlandstalige gebied, uitgezonderd Friesland. Zo werd er een top-tien samengesteld voor Groningen, Stellingwerf, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland, voor Noord-Brabant en de provincies Antwerpen en Vlaams Brabant, voor Belgisch en Nederlands Limburg, en voor Oost-, West- en Zeeuws-Vlaanderen. Per gebied verschillen de mate van dialectspreken en de invloed van het dialect op het alledaagse gebeuren. In Limburg, Groningen en Drenthe leeft het dialect meer dan in Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Daardoor was het samenstellen van de regionale top-tiens voor de verschillende auteurs niet eenzelfde opgave of liever gezegd waren de resultaten per regio anders. Men moet deze top-tiens niet als absoluut beschouwen. Even goed hadden er meer of minder reacties kunnen zijn dan nu het geval is geweest. De diversiteit van benamingen voor één en hetzelfde begrip heeft o.a. in Oost-, West- en Zeeuws-Vlaanderen en in de beide provincies Limburg geleid tot een top-tien van dialectbegrippen, of eigenlijk een top-

veertig van dialectwoorden. Immers, wanneer men naar eigen, typische woorden vraagt van een dialect, is het niet zo dat men bijvoorbeeld voor het begrip “deugniet” overal dezelfde benaming krijgt. Uit de binnengekomen antwoorden blijkt dat men juist verschillende woorden voor hetzelfde begrip heeft. Dan zorgt de hoeveelheid daadwerkelijk opgegeven benamingen voor “deugniet” ervoor dat het begrip “deugniet” hoog in de top-tien komt.

De enquête was niet wetenschappelijk van opzct. Toch moet men de auteurs nageven dat ze voor hun gebied pareltjes uit de dialectwoordenschat hebben opgedist. Het zijn woorden die men vaak niet terugvindt in de grote Nederlandstalige woordenboeken maar die voor de dialectspreker een veel grotere gevoelswaarde en eigenheid hebben dan de Algemeen Nederlandse synoniemen ervan. Helaas moet men erbij zeggen dat veel woorden op het punt staan uit de dialectwoordenschat te verdwijnen. Bepaalde voorwerpen met hun typische namen zijn uit het alledaagse leven verdwenen. Hoc is niet de agrarische wereld van nu veranderd tegenover die van de jaren vijftig? Voor de jeugd beginnen veel dialectwoorden al vreemd te klinken en worden ze niet meer als eigen ervaren. Voor een oudere generatie, die wel nog andere tijden heeft meegemaakt, zijn de door haar gebruikte dialectwoorden klanken van een voorbije tijd. Dit is één van de factoren die medebepalend zijn voor de inhoud van de diverse top-tiens: nostalgie of het retro-gevoel. Men denkt terug aan de kindertijd, thuis in de geboorteplaats, toen men die en die dialectwoorden gebruikte en dat en dat spel deed. Heimwee naar bepaalde woorden en klanken en naar een bepaalde leefwereld! Het dialect lijkt sterk dus met omkijken te maken te hebben en daarin verschilt het vooral van een standaardtaal als het Nederlands. Het roept iets op dat voor velen minder met de standaardtaal verbonden lijkt te worden en dat is een gevoel van beleving. Dit retrospectieve aspect hoeft niet te betekenen dat het dialect daarmee aan zijn laatste dagen bezig is: waarom zouden anderen over honderd jaar niet net zo kunnen omzien in taalemotie als wij nu? Die lijst van typische woorden zal er alleen vergaand anders uitzien in die tijd.

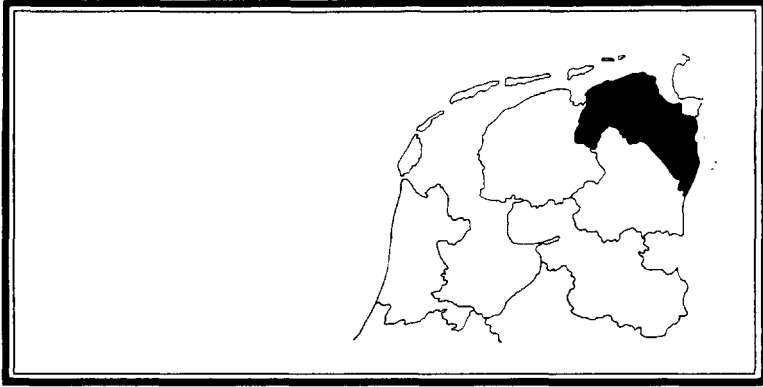
Een andere factor die meespreekt bij de opgave voor de verschillende top-tiens is de mogelijkheid om gevoelens in het dialect uit te drukken. Het dialect staat bekend om zijn plastisch vermogen. Men kan in het dialect, de taal die men van moeder en vader heeft geleerd, beter de gevoelens uitdrukken dan in het Algemeen Nederlands, vindt de dialectspreker nog.

Maar maatschappelijke ontwikkelingen kan men niet laten stilstaan. De kleinschalige, vaak geïsoleerde, kernen van eertijds zijn vervangen door grootschalige op mobiliteit ingestelde samenlevingsvormen,

waarin het dialect steeds meer in de verdrukking is gekomen. Men aanvaardt die verdrukking van het dialect en het oprukken van de standaardtaal lang niet overal met evenveel vreugde. Maar net als in de maatschappij in het algemeen, past het dialect zich aan aan de eisen van de tijd in een mate die afhankelijk is van de behoeften en de mogelijkheden. Intussen is een jongere generatie wel vergeten dat het Nederlands van nu een produkt is van allerlei talen of dialecten. Zij vormden de bouwstenen voor een Algemeen Nederlands dat nu, ook in de regio's, steeds meer de plaats inneemt van de dialecten. Aan het besef dat dialecten een belangrijke verbindende functie hebben gehad en nog hebben tussen het Nederlandse taalverleden en -heden willen deze regionale top-tiens een steentje bijdragen.

EELSK EN ANDERE GRONINGER WOORDEN

Siemon Reker

Inleiding

Waarheden als koeien hoeven niet altijd waar te zijn. Eén plus één is niet onder alle omstandigheden twee en 'dialect' is niet altijd hetzelfde als 'taal'. Louter technisch gezien is het onmiskenbaar dat het begrip 'dialect' - het synoniem is niet toevallig 'streektaal' - valt binnen elke redelijke definitie van 'taal'. Taal is een middel waarmee mensen betekenisvolle inhoud transporteren. Het transportmiddel (ofwel de vormelijke kant van de zaak) bestaat uit klanken die op te delen zijn in groter wordende eenheden met toenemende betekenis zoals woord-delen, woorden, zinsdelen en zinnen. Wat er vervoerd wordt doet er niet toe, of het nu wensen, bevelen, meningen of wat ook zijn. Mondeling of schriftelijk maakt evenmin uit, alleen worden in het laatste geval de klanken door letters vervangen. Zo doet ook de plaats van transport er even weinig toe: taal blijft taal, of er nu mee gecommuniceerd wordt tussen Houston en de maan of tussen Zandweer en Noordpolderzijl. Ruimteveer en buurtbus verschillen in allerlei opzichten van elkaar, maar in essentie zijn ze gelijk omdat het bij beide een middel van vervoer betreft.

In een tweetalige omgeving, zoals grote delen van Groningen aange-merkt moeten worden, is het opvallendste verschil tussen een stan-

daardtaal als het Nederlands en een provinciale taal als het Gronings gelegen in de houding van de taalgebruikers tegenover beide systemen. Voor hen is taal en dialect iets heel verschillends. Dat kan tot heel verschillende uitkomsten leiden. De één probeert zich af te zetten tegen het dialect door het niet meer te spreken of in elk geval niet tegen z'n kinderen, de ander gaat z'n thuistaal juist meer waarderen en leest of schrijft er zelfs in. In ééntalige omgevingen in Groningen en elders bestaat er grosso modo vermoedelijk een even neutrale verhouding van de spreker tot zijn taal: het is een communicatiemiddel en daarmee uit. Dat kan in de toekomst gaan veranderen op het moment dat over invoering van een vreemde taal wordt gesproken; het Engels is daarbij natuurlijk een voor de hand liggend voorbeeld.

Zo'n dubbele verhouding met het dialect gaat heel gauw samen met een dubbele en hiermee corresponderende relatie met het Nederlands. Een negatieve attitude tegenover de streektaal zal gepaard gaan met een meer dan gemiddeld positieve waardering van de standaardtaal, terwijl onder een bovennormaal aantal fervente dialectminnaars een zekere negatieve houding ten opzichte van het Nederlands is op te merken. Dat laatste zal het gevolg zijn van een gevoel van loyaliteit met de bedreigde streektaal, die de laatste tientallen jaren immers onder wel zeer sterke druk staat.

Waar anders dan uit de groep van de minnaars van het dialect zijn de "mooie woorden" van afkomstig? Hoe anders dan uit een mate van verknochtheid aan de eigen taal is de grote hoeveelheid inzendingen te verklaren? Sporen van de achtergrond van waaruit de inzendingen tot stand gekomen zijn, moeten duidelijk worden wanneer we nader kijken naar de meer dan tweeduizend woorden die ontvangen en geregistreerd zijn.

De toppers

Eerlijk is eerlijk, de top-tien van Groningen moet bestaan uit twaalf woorden omdat de negende plaats gedeeld wordt door vier woorden die even vaak ingestuurd zijn. Er zijn meer posities op de ranglijst waarvoor een ex aequo-klassering geldt, zo maakt het volgende overzicht duidelijk. Bij gelijk eindigen is de gekozen volgorde de alfabetische in het Gronings. De lijst bestaat uit achtereenvolgens het rangnummer, het betrokken woord of een van de tevoorschijn gekomen varianten, het aantal keren dat het werd ingestuurd en een eerste, ruwe, vertaling. Enig commentaar volgt daarna, wat meer over de eerste en wat minder over de lager geklasseerde woorden.

1. eelsk	(33)	aanstellerig:speels
2. bozzem	(18)	schoorsteenmantel
3. hozevörrels	(15)	sokken
4. aanhemmeln	(14)	schoonmaken
5. fiebelekwinten	(13)	fratsen
graimen	(13)	morsen
7. aibels	(11)	erg
diedeldaantjen	(10)	flierefluiten
9. beun	(10)	zolder
hupzelen	(10)	bretels
scheuvels	(10)	schaatsen
slaif	(10)	pollepel; sukkel

Met deze twaalf hebben we maar acht procent van de ijsberg te pakken: 168 van de ongeveer 2100 keer dat een woord genoemd is. Aan de andere kant is het frappant hoe vaak deze ingestuurd zijn als men dat afzet tegen de duizendtallen die in Groningse woordenboeken als Groninger woorden staan opgenomen. Lexicons zijn in het algemeen niet zo scheutig met het geven van numerieke informatie. Ter Laan (1929/1952) geeft geen aantallen opgenomen woorden en varianten, maar uit de op deze bronnen gebaseerde retrograad geordende lijst van Reker (1985) blijkt dat het moet gaan om een getal dat ruim boven de 20.000 ligt. Het Groninger zakwoordenboek, Reker 1989, bevat 12.000 trefwoorden en varianten en ook daarmee vergeleken is een score van 33 keer een inzending van hetzelfde woord natuurlijk opmerkelijk uit een oogpunt van kansberekening.

Van woord tot woord

Verzamelen van woorden is waarschijnlijk het eerste wat iemand met een ontluikende interesse voor een dialect gaat doen. In heel wat gevallen is het oudste dat van een streektaal is overgeleverd dan ook een woordenlijst en soms zelfs een idioticon. Voor het Gronings zijn er diverse van zulke collecties waarvan de vroegste uit de achttiende eeuw dateren.

Bij het volgende overzicht van de frequentst ingezonden woorden wordt regelmatig aan een van die oude bronnen gerefereerd, vooral omdat het de zeer vroege uitzondering is op de regel dat dialectonderzoek begint met lexicaal collectioneren. Het gaat om de eerste Groningse grammatica, een in het Latijn geschreven verhandeling over de oorsprong van het Gronings en zijn plaats binnen het geheel van de takken van Germaanse taalstam. Daaraan is een "series vocabulorum" toegevoegd, een reeks van 302 woorden die min of meer eigen zijn

aan Stad en Provincie en waaraan de relatie tussen het Gronings en andere talen kan worden gedemonstreerd, zo staat op het titelblad. Het werk - dat veelal wordt aangeduid als *Commentatio* omdat een eigenlijke titel ontbreekt of veel te lang voor een citaat is - is van de hand van J.S. Swaagman en vormt de bekroonde inzending in een prijsvraag van de Letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen. Het verscheen in druk in 1827.

Bij het volgende commentaar wordt naast het al genoemde woordenboek van Ter Laan geregeld ook dat van H. Molema gebruikt. Molema (1887) is het eerste echte Groningse woordenboek en dat was de reden voor Ter Laan om zijn werk de benaming van “Nieuw Groninger woordenboek” mee te geven. Het ironische is dat momenteel weinig Groningers het werk van Molema kennen, laat staan bezitten en het adjectief ‘nieuw’ allicht onjuist interpreteren.

1. EELSK

De onbetwiste nummer één in het klasement van de mooie Groninger woorden is *eelsk*. Dat is geen eendagsvlieg, want al in de studie van Swaagman wordt het genoemd. Als omschrijving geeft deze (1827: 55): ‘Comis, amicus, blandus, v.c. en eelsk maagdje, puellula comis.’ De drie Latijnse adjectiva wijzen alle op een speciale affectie. Van Wageningen (1929) geeft daarvoor als belangrijkste omschrijvingen achtereenvolgens ‘voorkomend’, ‘bevriend’ en ‘vleiend, verleidelijk’. Swaagman legt een interessant verband met het Deense werkwoord *elske* (liefhebben, beminnen, ook van figuurlijke zaken) en het bijvoeglijk naamwoord *elskelig*.

Molema geeft een reeks betekenisomschrijvingen voor *eels(k)* die neerkomen op de volgende, waarbij we een geografische verwijzing binnen Groningen laten voor wat die is: aanhalig, aanhangend, vleiend (van kinderen gezegd); koppig, eigenzinnig; gemaakt liefallig.

De omschrijvingen in Ter Laan maken misschien wel het meest duidelijk waarom het woord zo vaak opgegeven is: een duidelijk Nederlands equivalent is er kennelijk niet. Ter Laan (1929: 201): ‘eigenschap van iemand, die zonderling doet, om de aandacht op zich te trekken; een groot mens, die doet als een klein kind; nog niet ernstig; gemaakt naïef. Van paarden gezegd is *eels(k)* = speels, kuren vertonend.’ Even verderop in dezelfde bron (1929: 202): ‘gemaakt, aanstellerig, om de aandacht van de mannen te trekken. Zai is zo eelsk as n krolze kat. ‘Onder *eels(k)* zijn ook de varianten Eelske Met, Eelske Medde, Eelske Mette, Eelske Mep en Eelske Toede gerekend. Zij wijzen alle in dezelfde richting als Swaagman en Ter Laan, namelijk naar

vrouwen. Het lijkt een woord waar twee met elkaar verbonden zaken mee te maken hebben, de puberteit en de hormonale huishouding.

De reden waarom *eelsk* als typisch Gronings ervaren wordt, kan verschillend zijn. In de eerste plaats bestaat er kennelijk geen Nederlands woord dat dezelfde lading dekt. Een tweede reden kan daarin gelegen zijn dat de inzenders (anders dan Ter Laan en Molema maar in overeenstemming met Swaagman) alleen een vorm op *-sk* inzonden. Dat suffix ontbreekt in het Nederlands: we kunnen *-esk* er niet aan gelijkstellen. Het achtervoegsel *-sk* geeft in het Gronings een negatief gewaarde eigenschap van mensen aan of een van dieren. In het laatste geval is het natuurlijk veelal neutraal-constaterend. Zo bijvoorbeeld *niedsk* (nijdig, afgunstig; van paarden gezegd snel driftig), *tiesk* (treuzelend bij het eten) en *loopsk* (loops, gezegd van dieren maar ook van bijvoorbeeld vrouwen die het huis even uit lopen).

De vormen op *-sk* worden daar waar dat kan ontegenzeggelijk vereenvoudigd tot overigens identieke vormen op *-s* : *loopsk* wordt *loops*. Maar bij *eelsk* is die verandering niet mogelijk door het ontbreken van een Nederlandse parallel en hier blijft de vereenvoudiging dus achterwege. Dat maakt dat het woord als nog inheemser gevoeld kan worden en dat zou de tweede genoemde grond kunnen zijn voor de kennelijke populariteit ervan. Buiten de talige verklaring voor de gebleken populariteit van *eelsk* ligt de meer psychologische veronderstelling dat Groningssprekenden in meerderheid misschien wel niet zo gecharmeerd zijn van overdrijving, wat ook tot uitdrukking zou komen in het betrekkelijk vaak bezigen van een understatement ofwel onderdrijving.

2. BOZZEM

De 'schoorsteenmantel' - wanneer een Groninger dit woord uitspreekt, zegt hij schoorsteenmantel en niet schOOrsteenmantel - heeft zijn hoge score ongetwijfeld eveneens te danken aan meer dan één factor. Het ding zelf is met de vervanging van de Limburgse-kolenkachel door de op Gronings gas gestookte centrale verwarming uit huiskamer en keuken verdwenen. Dat valt bij dingen die ook overigens functioneel waren extra op en op de *bozzem* kon zo het een en ander geplaatst staan. Het werd onder andere benut voor het tijdelijke parkeren van kleinere voorwerpen van zeker belang, zodat het woord betrekkelijk regelmatig in de conversatie kon opduiken als antwoord op de vraag waar iets was neergelegd. Het verdwijnen van het ding maakt het waarschijnlijk dat het woord als het ware conjunctueel in de top-tien terecht is gekomen en niet structureel zoals *eelsk*.

De voorspelling luidt dan dat *bozzem* eerder kans maakt niet opgenomen te zijn door Swaagman. Dat blijkt te kloppen. Molema en Ter Laan hebben het uiteraard wel. De eerste spelt het als *bossem* of *borsem* en geeft naast de betekenis een hele reeks verwante woorden in verwante talen. Dat is bij Molema een heel plezierig hulpmiddel. Ter Laan is in dit opzicht veel kariger, maar haalt een Nederlandse vorm naar voren die bij Molema vrijwel ondersneeuwt temidden van die reeks andere vormen, te weten *boezem*. Molema (1887: 53) geeft het Oudfriese *bosme* en het Hoogduitse *Busen* en concludeert dan dat “ons b o s s e m iets gebogens zal te kennen geven.”

Het is niet erg waarschijnlijk dat door veel sprekers van het Gronings hun *bozzem* en het Nederlandse ‘boezem’ aan elkaar gekoppeld worden. Zo’n relatie zou eerder gelegd worden wanneer er een reeks van dergelijke verwante vormen zou bestaan, maar die is er voorzover ik weet niet. Dat zou de tweede reden kunnen zijn waarom *bozzem* hoog scoort: het lijkt alsof het een zeer apart woord is waarvoor andermaal een directe Nederlandse pendant ontbreekt.

3. HOZEVÖRRELS

Onder *hozevörrels* moeten diverse verwante vormen worden samengevoegd. Door zijn samenstellende karakter is *hozevörrels* in zeker opzicht een probleemgeval. Het woord zelf is negen maal geregistreerd. Daaraan zijn de volgende varianten toegevoegd: *hoos*, *hozen* en *hozevoeten*. Het zou best eens zo kunnen zijn, dat deze groep door een toevallige samenloop van omstandigheden zo hoog op de lange lijst van mooie Groninger woorden terecht is gekomen. Van links naar rechts bekeken is *hoos/hozen* een kennelijk als apart gevoeld woord (zes keer ingestuurd), daarna ook het gehele *hozevörrels* (of variant zoals *hozevöddels*), maar ook het rechterlid van de samenstelling *vörrels* is 5 x afzonderlijk ingezonden. Die zijn hier evenwel niet bij gerekend op grond van de duidelijk aparte betekenis.

1. Een *hoos* is niet alleen in een groot deel van het Nederlandse dialectgebied maar ook daarbuiten bekend als iets waarmee iets anders bedekt wordt. In Groningen en elders gaat het om ‘kousen’, maar het kan evengoed een ‘broek’ betreffen (vergelijk het Duitse ‘Hosen’) en via het sterk gelijkende *hoes* is allerlei bedekking mogelijk zoals bijvoorbeeld van een tennisracket.

2. Een *vörrel* betekent ‘deel’ of ‘partje’. Zo kan men een appel in een

aantal *vörreltjes* snijden. Het staat allicht in een relatie met het in het Nederlands (nog) voorkomende *vierel* of *verrel* dat vooral een ‘vierde deel’ aanduidt.

3. Het resultaat van de optelling van een kous en een deel daarvan is een sok, *hozevörrels* zijn dus ‘sokken’.

De hoge klassering komt overigens niet onverwacht. Met een algemeen bekend testzinnetje toetst men in deze provincie bij vreemdelingen vooral de begrijpelijkheid van een uitdrukking (n taimke) waarin achtereenvolgens de woorden *schienvat* (een soort handlantaarn), *beun(e)* (zolder) en *hozevörrels* voorkomen. De twee laatste komen in de top-tien voor, *schienvat* is vijf maal binnengekomen en dat moet toch wel duiden op een grote mate van bekendheid van dit sjibboleth. Van de drie vaker aangehaalde Groningse bronnen bevat alleen Swaagman niet het woord voor ‘sokken’, maar daarentegen wel het woord *hoos*.

4. AANHEMMELEN

Aanhemmeln is één uit een hoeveelheid varianten die verder bestaat uit *ophemmeln*, *hemmeln*, *himmeln* e.d. Evenmin als de meeste andere woorden uit de top-tien is het woord uitsluitend Gronings: naast taalverwantschap bestaat uiteraard ook dialectverwantschap. De betekenis is ook zodanig dat het logisch is dat het begrip een groter verspreidingsgebied kent. Het Nederlandse *ophemelen* betekent ‘lofprijzen’, ‘uitbundig en vaak overdreven prijzen’. Met andere woorden wordt de relatie met *ophemmeln* voor de hand liggend: *ophemelen* is iemand mooi maken, mooier dan ‘ie is. Deze figuurlijke betekenis heeft zijn letterlijke collega in het dialectische *hemmeln* en varianten, een betekenis die in de standaardtaal inmiddels verloren is gegaan.

Swaagman (1827:59) omschrijft het als ‘Mundare, ornare, concinnare’ (respectievelijk ‘reinigen’, ‘in orde brengen’ en ‘behoorlijk samenvoegen’) en wijst op de sterk gelijkende Friese vorm.

Dat het oudere Nederlands deze betekenis heeft bezeten blijkt ook bij Molema (1887: 153), waar naast Kiliaan enkele malen Hooft wordt aangehaald en wel zeer uitgebreid. Het oude *hemen* (‘bedekken’, waarmee ‘hemd’ en ‘hemel’ duidelijk te maken hebben) komt bij Ter Laan (1929: 705) aardig naar voren in de voorbeeldzin “As ‘t waark doan is, most tie ook wat ophemmeln” (als het werk klaar is, moet je je wat opknappen). Het opknappen zal vooral bestaan uit het schoonmaken en het aantrekken van nieuwe kleren.

5. FIEBELEKWINTEN

Samen met 'graimen' en varianten kwam het guitige *fiebelekwinten* op de vijfde plaats terecht. De olijke betekenis (fratsen) wordt misschien ook enigszins duidelijk uit de vele nevenvormen die van het woord geregistreerd staan, *fiebelkwinten*, *fiemelekwinten*, *fievelekwinten*, *fie-melkwinten*, *fiebeldekwinten* en *fiemelekwinken*. Swaagman (1827) heeft het woord niet opgenomen. Molema (1887: 105 e.v.) verklaart het pleonastisch uit Hoogduitse woorden als *Pfiff* (streek) en *Quinten* (streken, listen). Kiliaan (1599: 422) heeft het s.v. *Quincktelquinckt* over een vergissing en een trillende, onzekere beweging.

De bijzondere vorm biedt stof voor een lang verhaal met allerlei gissingen omtrent vormen, varianten en betekenissen, waarbij de viool (fiedel) en de kwint (de vijfde snaar) vermoedelijk evenzeer aan de orde zullen komen als een woord als *femelen*, *kwinkslagen* e.d. Internationale oriëntatie is daarbij onder meer mogelijk via het Engelse *fib* (leugen) en het daarbij horende werkwoord dat 'liegen', 'smoesjes verzinnen' betekent.

6. GRAIMEN

'Morsen' kan als aardig voorbeeld dienen van een test-woord binnen de provincie Groningen voor de herkomst van de dialectspreker. Gebruikt hij de vorm *graimen*, dan heeft hij zich daarmee geplaatst ten zuiden van de lijn Groningen - Delfzijl. Uit het bezigen van de variant *gremen* kan men gevoegelijk afleiden dat de spreker ten noorden van diezelfde lijn afkomstig is. De derde mogelijkheid is die welke overeenkomst met het Fries laat zien en dat is *griemen*. De gebruiker van deze variant moet zijn taal welhaast in het westen van Groningen geleerd hebben.

Anders dan Ter Laan wijzen Swaagman en vooral Molema beide op vrijwel identieke vormen elders. In de opsomming van taalgebieden is het Engelse tegenwoordig ongetwijfeld de opvallendste: *to grime* betekent 'bevuild'. (Het komt vrijwel overeen met *to soot*, waar Groningstaligen het woord *soeterg* (= smerig) in kunnen zien dat vier maal werd opgestuurd en daarmee ook hoog scoorde.)

7. AIBELS

Het woord *aibels* is een bijzonder woord, want het is het enige woord uit de top van het klassemment dat een bijwoord is. De overige vormen

zijn werkwoorden en aanduidingen voor dingen (om *eelsk* en de daar bij gerekende varianten maar zo aan te geven). Reeds bij Swaagman (1827: 85 e.v.) komen we het tegen, daar gespeld als *ybals*. Het korte woord krijgt bij Swaagman een lange omschrijving, want 'est vox, admirationi de re quadam indicandae inserviens.' Een woord dat dient om de be- of verwondering ergens over tot uitdrukking te brengen? Het lijkt een wat aparte en omslachtige manier van zeggen dat het om een bijwoord van graad gaat. Dat moet het ook voor Swaagman zelf geweest zijn, want in zijn voorbeelden gaat het niet slechts om *ybals knap*, maar ook om *ybalse klappen*.

Aan het laatste demonstreert Swaagman dat het woord niet alleen als een bijwoord maar ook als een bijvoeglijk naamwoord dienst kon doen. Die mogelijkheid zal in de loop van de negentiende eeuw verloren zijn gegaan, want bij Molema (1887: 480) staan geen voorbeelden van de andere functie weergegeven. (Bij Ter Laan 1952: 31 komt het betrokken bijwoord wat in de verdrukking door een substantief *aibels* dat overeenkomt met een meervoudig Nederlands *heibel* en dat in Noord-Groningen daarom ook als *heibels* (= ruzie) wordt gebezigd.)

8. DIEDELDAANTJEN

We keren met *diedeldaantjen* in zeker opzicht terug naar *fiebelekwintjen* en wel door het komische betekenis karakter van het woord in kwestie. Het ontbreekt in Swaagman, net als genoemde *fratsen*.

Het bijzondere van *diedeldaantjen* zit 'm allicht ook in de betekenis (flierefluiten, lanterfanten) maar de reden voor de hoge inzendscore zal daarnaast vooral uit twee factoren te verklaren zijn. Het eerste is een klankvormelijke kant. Net als *flierefluiten* en *lanterfanten* is er met de fonologie van *diedeldaantjen* iets aan de hand. Alle drie vormen vertonen intern rijm. *Lanterfanten* (mogelijk afgeleid van het volledig in zichzelf rijmende substantief *lanter-fanter*) vertoont een zeker eindrijm, de andere twee kenmerken zich door beginrijm: *fliere-fluiten* en *diedel-daantjen*. Dat klankverschijnsel markeert een woord. Er is aan het Groningse *diedeldaantjen* nog een formeel kenmerk dat 't tot een bijwoord geval maakt in deze top-tien. Het gaat hier om een werkwoord dat bestaat uit een uitgang die gevoegd is achter een verkleinvorm. In weinig delen van het Nederlandse taalgebied is die constructie mogelijk: je kunt in plaats van *met sneeuwballen gooien* kortweg zeggen *sneeuwballen*. Als het om kleine 'sneeuwballietjes' gaat, is het daarentegen niet mogelijk te spreken van *sneeuwballietjen. Het Gronings vormt een van die uitzonderingen op de kaart waar dat wel mogelijk is: in die taal kan men *snijbaaltjen* of *snijbaal(d)jen*. Daarbij

heeft het overigens niet om kleine sneeuwballen te gaan, maar dat is een ander verhaal.

Bij een woord dat door zijn klank zo opvallend is, treffen we net als bij *fiebelekwinten* een reeks varianten aan, zoals *omdiedeldaantjen*, *diedeldoantjen* en *diedeldomdaantjen*. Etymologen mogen hun hoofd breken over deze bijzondere vormen, waar zonder twijfel een boeiende verhandeling over te schrijven is. Molema (1887: 73) geeft een aardig voorzetje met het Franse werkwoord *dandiner*: drentelen, lanterfantan!

9. BEUN

Over het eerste van het viertal dat de laatste plaats deelt kunnen we eigenlijk even kort zijn als over de andere drie. *Beun*, of *beune* zoals het ten zuiden van de eerder aangehaalde lijn Groningen - Delfzijl luidt, heeft als 'zolder' grote bekendheid verworven met name door de daar huizende hazen. De genoemde test-zin verklaart vermoedelijk de hoogte van de score. De zolder als in vroeger tijd veelgebruikte opslagplaats en als droogplek voor bijvoorbeeld bonen (ik suggereer geen enkel verband tussen *beun* en *bonen*) heeft daarbij misschien een rol gespeeld: het afnemen van die functie en bovendien van het ontbreken van die ruimte in een groot aandeel van de naoorlogse huizenbouw kan een tijdelijk verhoogde populariteit verklaren.

10. HUPZELEN

Een ander gebruiksvoorwerp dat over zijn hoogtepunt heen zal zijn is de bretel. Het Groningse *hupzelen* komt ook als *hulpzelen* voor. Onder dat lemma moeten we het woord ook zoeken bij Molema (1887:171). Ter Laan (1952: 341) geeft als variant *heupzelen*, waarin we ongetwijfeld een volksetymologische verbastering kunnen zien. Daarbij is de oudere vorm *hulp-* vervangen door het aannemelijker *heup-*, deel van het lichaam dat met bretels immers alles van doen heeft. Het woord staat gewoon in Van Dale, alleen de betekenis is daar net iets minder specifiek (draagband).

11. SCHEUVELS

De *scheuvels* (schaatsen) zijn wat minder algemeen bekend. Molema (1887: 363) geeft dezelfde vormen voor het Oostfries en het Drents en

wijst voor de herkomst van het woord op vormen als *schuiven*. Swaagman heeft het woord evenmin opgenomen als het voorafgaande *hupzelen*.

12. SLAIF

Tenslotte de pollepel, de *slaiif*. Niet geheel onbekend in een groter gebied in de gedaante van *sleef*.

Zijn positie in de top-tien heeft *slaiif* uiteraard ook te danken aan de tweede betekenis die geheel anders is, ook al is deze misschien wel op de een of andere wijze afgeleid van de eerste. Swaagman (1827: 76) geeft voor *slyf* naast de houten pollepel (*trulla lignea*) de omschrijving 'homo invenustus, tardus'. Deze trage, ongelukkige man is bij Molema (1887: 384) een achterlijk, laf, dom en onbehulpzaam mens geworden. Ter Laan (1952: 821) schetst hem kortaf als een sukkel.

Uitleiding

Wie Groningers vraagt om mooie en typische dialectwoorden, krijgt inzendingen die terug te voeren zullen zijn op een reeks van beweegredenen. In het voorgaande is al enkele malen gewezen op het kennelijk niet voorhanden zijn van een eenvoudige vertaling in de standaardtaal als zo'n bevorderende omstandigheid. Algemener geformuleerd: het elders afwezig veronderstelde versterkt het gevoel van het bijzondere eigene.

Daarnaast speelt de vormelijke kant ook een rol van betekenis. Diverse woorden uit de top-tien hebben een in het Nederlands vrijwel niet voorkomende *ai* -klank die voor 'het' Gronings nu juist zo karakteristiek geacht wordt. Maar ook andere klanken en talige factoren kunnen invloed hebben zoals bij het geval *diedeldaantjen* verondersteld is.

Het verdwijnen van voorwerpen (vergelijk de schoorsteenmantel en de zolder) lijkt eveneens te bevorderen dat een gevoel van affectie tot het woord ontstaat.

Heeft het zo vaak veronderstelde verdwijnen van het dialect een positieve invloed gehad op het aantal uitzendingen? Verklaart dat ook de vele toevoegingen waarin uitgedrukt werd hoe plezierig het werd ervaren "mooie" woorden te verzamelen en in te zenden?

Verandering hoeft niet hetzelfde te zijn als verdwijning; dat kunnen 'dialecten' van 'talen' leren.

* Verschillende media hebben meegewerkt aan het verspreiden van de oproep tot inzending van “mooie”, “typische” woorden. In het geval van de provincie Groningen dank ik daarvoor de DGP-bladen, Radio Noord, en vooral het Nieuwsblad van het Noorden dat door royale aandacht voor de grootste respons verantwoordelijk was. Ik dank even graag Anneke Krijgsheld (destijds) van de stichting Grunneger Toal voor de vlotte en precieze wijze van verwerking van de grote hoeveelheid gegevens.

VERWIJZINGEN

- C. Kiliaan, 1599, *Etymologicum Teutonicae linguae sive Dictionarium Teutonico-Latinum* (...), Antwerpen [Herdruk Amsterdam 1972]
K. ter Laan, 1929, *Nieuw Groninger Woordenboek*, Groningen, Djakarta [Diverse malen herdrukt, o.a. Groningen 1980]
K. ter Laan, 1952, *Nieuw Groninger Woordenboek*, Groningen [Ongewijzigde herdruk Groningen 1989]
H. Molema, 1987, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw*, Winsum [ongewijzigde heruitgave Groningen 1985]
S.J.H. Reker, 1985, *Omgekeerd is ook wat werd. Retrograde woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek.*, Groningen
S.J.H. Reker, 1989, *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands (,) Nederlands-Gronings*, Veendam
J.S. Swaagman, 1827, *Commentatio ad quaestionem* (...), Groningen
J. van Wageningen, 1929, *Latijnsch Woordenboek* [Vierde druk, bew. door F. Muller Jzn], Groningen

DRENTHEN EN STELLINGWERF

H. Bloemhoff en G.H. Kocks

Welke streektaalwoorden zijn in onze regio het populairst en hoe zien de woordjes-hitparades van de welbekende provincie Drenthe en van de minder bekende gemeenten Oost- en West-Stellingwerf in Zuidoost-Friesland eruit? Ondanks het feit dat de regio Stellingwerf in Friesland ligt is de taal in beide gebieden Nedersaksisch. Het Drents en het Stellingwerfs zijn dus verwant aan het Overijssels, het Gelders en het Gronings.

Binnen het Drents kunnen gemakkelijk een aantal grotere dialectgebieden worden onderscheiden. Dat zijn de Kop van Drenthe (KVD), de Veenkoloniën (VK), Midden-Drenthe (MD), Zuidwest-Drenthe (ZWD) en Zuidoost-Drenthe (ZOD), waartoe het Zuidoostdrentse veengebied (ZOV) behoort. Ook laat zich in Drenthe een duidelijke tegenstelling tussen Noord- (ND) en Zuid-Drenthe (ZD) aanwijzen.

Ook in de Stellingwerfen zijn er - zoals dat trouwens overal in den lande het geval is - van dorp tot dorp dialectverschillen. Als wij in de beschouwingen hieronder echter iets over de lokalisering van onze gegevens zeggen doen wij dat uit praktische overwegingen alleen voor de grotere dialectgebieden van Drenthe. De bedoeling is om een top-tien van populaire woorden *voor de hele regio* samen te stellen. Daardoor kan een woord, dat slechts in een kleine regio bekend is, moeilijk de eerste plaats behalen, maar kan het wel hoog scoren. Dit is mede afhankelijk van de herkomst van de inzenders. Zo zijn er nog wel meer problemen met de samenstelling van de top-tien voor een hele

provincie als Drenthe, maar over die bezwaren stappen we gewoon heen. De lezer moet er dus wel op verdacht zijn dat sommige van de gegeven woorden niet in alle delen of dorpen van Drenthe en/of de Stellingwerven voorkomen.

Welke zijn nu die populairste woorden in onze regio's? Om daar zicht op te krijgen zijn we eigenlijk een beetje eigenzinnig te werk gegaan. We vonden dat die vraag in de eerste plaats voorgelegd diende te worden aan onze medewerkers, de informanten voor het Drentse respectievelijk Stellingwerfse woordenboekproject. Deze medewerkers zijn vanaf de start in 1973 respectievelijk 1975 bij de genoemde projecten betrokken geweest. Ze hebben zich spontaan gemeld en zijn gekozen om hun kennis van de onderscheiden streektaalen. Ze zijn echte dialectkenners, die zich door het jarenlang beantwoorden van de vele maandelijks terugkerende briefjes met vragen voor de woordenboekprojecten terdege bewust geworden zijn van de typische dialectwoorden. En het leek ons aardig deze informanten - zeker nu zij vorig jaar respectievelijk dit jaar met hun tot nu gebruikelijke vorm van informantewerk (hebben) moeten stoppen, doordat de afvraagfase met de vragenfiches voorbij is - nog eens te raadplegen voor de top-tien. Het werk gaat overigens nog wel door, want de Drenthen hebben in december 1990 complete lemmalijsten van één letter uit de reeks s - z toegezonden gekregen, omdat men niet met het werk wilde ophouden. Zo krijgen we nu de mogelijkheid aanvullende informatie te verwerven over dat deel van het alfabet, dat slechts summier was afgevraagd.

We willen deze aanloop afsluiten met een verwijzing voor die lezers, die graag nadere informatie willen hebben over bijzondere dialectwoorden. In de tijdschriften *Drents Woordenboek*, *Medewerkerscontact* (1973 - 1990) respectievelijk *De Ovend* (1975 - 1991) hebben wij in de loop der jaren vele dialectwoorden besproken, met name wat de etymologie betreft. Lezenswaardige informatie biedt ook het *Drents Woordenboek* van H. Hadderingh en B. Veenstra. Voor het verschijnen van de eerder genoemde woordenboeken moet de lezer nog enig geduld oefenen. Voor het Woordenboek van de Drentse Dialecten (WDD) is de redigeerfase inmiddels begonnen en die voor het Stellingwerfs Woordenboek begint voorjaar 1991.

Zoals dat in sommige andere regio's ook het geval is geweest, zond Radio Drenthe een oproep uit aan de luisteraars om het populairste dialectwoord in te sturen. Het materiaal dat ons via Radio Drenthe en het Drents Genootschap - dat als opvang voor het materiaal fungeerde - ter beschikking werd gesteld levert de hierna te bespreken eerste lijst op. De bijzonderheden die wij willen meedelen volgen steeds op het vetgedrukte woord. Na de eerste lijst, die van Radio Drenthe, volgt die van de Drentse woordenboekinformanten en daarna de lijst van hun

Stellingwerfse collega's. Bij gebrek aan een regionaal Stellingwerfs radioprogramma is voor de regio Stellingwerf alleen gewerkt met het materiaal van de woordenboekinformanten.

Top-tien van het Drents Radiopubliek

1. HÖLPZELEN, HUPZELEN (10)

Het gaat hier om Bretels. De eerste vorm is ZWD, terwijl *hupzelen* vooral in het noorden en oosten voorkomen. *Hup-* is een verkorting van *heup-*. De uitspraak van de *eu* in het Drents is eigenlijk een lange *u*. Heupzelen is overigens ook een Nederlands woord voor Bretels. *Hölp* voor hulp is ZWD, elders vindt men de vorm *hulp* en derhalve ook *hulpzelen*. Een *zeel* is een vrij algemeen woord voor 'riem', 'band'.

2. SCHÖTTELDOEK, -DOEK (9)

Het betreft hier een Drents woord voor 'vaatdoek'. *Doek* is de normale vorm in een groot deel van ZD. Naar het midden toe komen er *oo*-vormen voor, die naar het noorden en oosten toe overgaan in tweeklanken. De vele Drentse varianten zijn een gevolg van diverse interne en externe klankontwikkelingen. De vormen met *oo* doen sterk denken aan die in Twente en de beide gebieden met de *oo* hebben waarschijnlijk gelijksoortige ontwikkelingen doorgemaakt. In *schöttel* ziet men dadelijk het Nederlandse schotel en dat is juist. Hiermee bedoelen wij niet te zeggen dat overeenkomstige Nederlandse woorden aangeven dat Drentse woorden uit het Nederlands komen. Het Nederlands ontstond immers pas in de 16e en 17e eeuw. *Schöttel* komt eigenlijk uit het Latijn en luidt in het Oudsaksisch *skutala*; die taal is een voorvader van het Drents en het Stellingwerfs en dateert van omstreeks 800 na Chr. De *u* in *skutala* staat voor een *oe*; die werd in het Nederlands *o* en later door rekking *oo*, maar in de oostelijke - en ook Nederduitse - dialecten ontstond een *ö*.

3. BROKKIE(N), BRUGGE, BRUKKIEN (8)

Dit zijn varianten van een woord voor 'boterham'. De *gg* was in de Middeleeuwen nog een klank zoals die voorkomt in het Engelse 'goal' of in de uitspraak van het Nederlandse 'zakdoek'. Deze *gg*-klank

komt nog steeds voor in het Zuidoostdrentse zandgebied tussen twee korte klinkers in woorden als *rogge*, *rugge*, *bigge*. Een dergelijke klank kan zowel *k* als *g* - als bijvoorbeeld in *zagen* - worden. Waarschijnlijker voor de verklaring van zowel de *k* als de *g* midden in het woord is echter dat *brugge* + varianten - net als in *brugge* = brug over kanaal - teruggaat op vormen van het werkwoord *breken*, waaruit ook een woord als *brok* is ontstaan.

4. DOLKIES en DOMMIEST (7)

Ex aequo eindigden met elk zeven opgaven: **dolkies**, *dokkies*, **dommiest** of *dommie* = 'straks'. De eerste twee varianten ontstonden door diverse in het Drents optredende klankveranderingen uit **daodelijkies* = *dadelijk-jes*. Bij *dommiest* en de vele andere in Drenthe voorkomende varianten moeten we misschien uitgaan van *daor-met*. Dan loopt men in het spoor van het Nederlandse 'temee' (Drents *temeegies*), waarmee wordt aangegeven dat iets 'mede' is en dat kan dan betrekking hebben op het zeer nabije verleden of de zeer nabije toekomst. *Dommiest* en het ook voorkomende *dommit*, *dommetties* en *dommee* geven voor de nabije toekomst dan aan dat iets *daor-mit* of *daor-met* of *daor-mee* is. De vormen corresponderen voor het grootste deel met het voorkomen van vormen als *mit*, *met* of *mee* = met, mee.

Prügel = 'kleintje', ook met zeven opgaven, kunnen we in verband brengen met zowel 'priegelen' als 'preugelen', dat in het Drents *preukeln* oplevert. *Priegelen* geeft o.m. pietpeuterig werken aan en *preukeln* is krabben in een pijp met een *preukel*, een klein voorwerp. Men kan dan ook van een klein kind zeggen *Wat een piepenprugel*. Langs en over de Duitse grens heeft *prugel* de betekenis van kwajongen.

Slief en *sleef* (= opscheplepel) zijn qua klankontwikkeling vergelijkbaar met die in *dook* en *doek*. Van zuid naar noord zien we de reeks *slief*, *sleef*, *sleef*, *sleif*, *slai*f. Het woord is verwant met *slepen*.

5.

Ex aequo eindigden met zes opgaven: **bossum**, dat ook in het Nederlands bekend is als deel van een schoorsteen in de kamer, nl. als *hoezem*; **hoesien** en **huusie(n)** = w.c. of toilet. De vormen met *uu* treffen we aan in ZWD, VK en verspreid in ZOV. De benaming gaat terug op de tijd dat men een w.c. had als losstaand huisje bij het woonhuis; **kladde/klarre** = papieren zak, stuk papier. (Met *r* uit *d*, zie verder de behandeling van *kladde* in de Overijsselse top-tien); **kopstubber** 'ragebol' (letterlijk: spinstoffer, Drents *ofstubby* is afstoffen en *kop*

betekent spin); **krulekaore** of **kaore**, de Zuidwestdrentse benaming voor kruiwagen, die elders als *krooie* of *kaor* voorkomt. Het woord is afgeleid van *krulen* = kruien en *kaor* = (krui)wagen; **mieghummel** ‘mier’, met *mieg-* van *miegen* = urineren en *hummel* = insect; **spiende/spinde/spin** ‘kast, inloopkast’ Het is een ontlening uit het middeleeuws Latijn; **weesboom/wezeboom** ‘laadboom over voer hooi of koren’, hangt samen met het Duitse *Wiese* = weiland; **zwao** ‘zeis’ (dat door verlies van de *d* is ontstaan uit *zwaode* met dezelfde betekenis) en *zende* ‘zeis’, waarvan de eerste Noorddrents is.

6.

Ex aequo eindigden met vijf opgaven elk: **buul** ‘zak, collectezak, kwajongen’. Door *d*-uitval is uit de oudere vorm *budel* al in de Middeleeuwen *buul* ontstaan. **Gaorenklöpper** (ZWD, elders *gaorenklopper*) staat voor een niet al te snugger persoon, een kwajongen. Het woord komt uit de wereld van de garenbereiding, waarbij iemand het garen moest kloppen, een niet al te intelligent werk. Een **kniepstuver** behoeft geen nadere uitleg. De **puut**, *pute* ‘(papier)zak’ had in een ouder stadium de vorm *poede*, die wij in het Stellingwerfs (en het Fries) nog vinden. Een **triezel** is een klap en staat waarschijnlijk in verband met een ouder *triselen* = rollen, dat onder meer voorkomt in het Middelnederduits, de taal, waartoe in de Middeleeuwen ook het Drents en het Stellingwerfs konden worden gerekend. **Veil**, **vaail** zijn Drentse vormen van het zowel in het Nederlands als in het Drents voorkomende *dweil*. Het kwam in het Oergermaans al voor als **dwa-hila* en betekende ‘dat waarmee gewassen wordt’.

7.

Op de zevende plaats eindigden, met vier opgaven: **anlangen** ‘geven, aanreiken’, al in het Middelnederlands bekend; **balie/baolie**, *wasschebaolie* ‘wastobbe’, een uit het Frans (= baille) ontleend woord; **buusdoek** (met *buus* = zak); **dogge** ‘sufferd’, een Engels leenwoord, dat in het oudere Nederlands al bekend was; **gaogel** ‘(gagel)plant, verhemelte’: in de eerste betekenis is de herkomst onbekend, in de tweede betekenis wordt een samenhang vermoed met de Hoogduitse dialectvormen *gageln*, *gagern* en *gagen* = “benen of vingers uiteen spreiden, gesticuleren, wankelen”; **nagelholt** ‘rundvleesbout’ betekent in het oosten van Nederland doorgaans ‘rookvlees’. Het ontstond vermoedelijk door vergelijking met de hardheid van het eikenhout dat voor het maken van nagels werd gebruikt, waarvoor het Duits het woord *Nagelholz* kent; **nuver** ‘netjes, leuk, aantrekkelijk’, dat in verband

staat met het Nederlandse *nijver* = ijverig; **riefe** ‘hooihark’, Nederlands *riif* dat duidelijk familie is van o.a. het Duitse ‘reiben’ = wrijven; **roffellie**, *-tie* ‘poosje’, dat behoort bij het werkwoord *roffelen*. *Roffelen* geeft korte gelijkmatige stoten aan. *Roffel* kan ook gezien worden als een verkleinwoord bij het nog bestaande Zuidnederlandse *rof* = ruk, poos; **zeupie** ‘zoete borrel’; **zul** ‘drempel’, dat evenals het Nederduitse *zoele*, *zulle* en het Hoogduitse *Schwelle* teruggaat op een oude wortel met de betekenis ‘zwellen’.

Tot hier laten wij de top-tien gaan.

Op de zevende tot en met de tiende plaats staan vele honderden woorden. Het is niet doenlijk ze hier alle te behandelen en een opsomming zonder enig commentaar is niet zo zinvol. We gaan daarom over naar de top-tien van de informanten van het Woordenboek van de Drentse Dialecten.

De top-tien van de Drentse woordenboekmedewerkers

Van de 67 inzendingen met in totaal 523 woorden is in tien procent van de gevallen een woord meer dan één keer gekozen. Het Drentse woordenboekproject kent in totaal bijna 100 informantengroepen.

1. **beun(e)** is topper met negen vermeldingen. Het betekent een doorgaans uit planken bestaande zolder. Het is verwant met het Duitse *Bühne*, waarmee niet gezegd wil zijn dat het uit die taal is ontleend. Wel gaan beide vormen terug op hetzelfde woord met de betekenis ‘planken bodem’.

2. **hozevörrels** betekent ‘kousevoeten’. *Hozen* zijn kousen, *vörrels* is mogelijk via *vöddels* ontstaan uit ‘voetelings’, zoals ook het Nederlândse ‘ruggelings’ *ruggels* op kan leveren. Tevens is het denkbaar dat het woord *vörrel* of *vöddel* in de betekenis ‘kwart’, ‘vierde deel’ nog een rol heeft gespeeld bij de uiteindelijke vorming van dat woord. De bewoner van de Veenkoloniën test mensen van elders op dialectkennis met de zin: *Hai lop op hozevöddels over de beunde mit schienvat in haand.*

3. **betuun** is uitvoerig behandeld in de bijdrage van Overijssel. Kortheidshalve verwijzen wij daarnaar. Voor de eveneens op de derde plaats komende woorden *schötteldoek* en *hoesien* verwijzen wij naar de eerste lijst van deze bijdrage. Ook **dauweln** ‘niet opschieten’ kreeg zeven vermeldingen. Het komt in de ons omringende talen ook voor

en voor de verklaring denkt men een afleiding van *douwen*, *duwen*, vergelijk 'huppen, huppelen'.

4. **boezeroen** (6 opgaven) komt in verschillende vormen verspreid over heel Drenthe voor en komt van het Franse *bourgeron*. Ook de in de vorige lijst vermelde woorden *kopstubber*, *bossum* en *spiede* kregen zes vermeldingen evenals **palmtèring** en/of **palmtaosie**. In de betekenis 'twijfel', 'beraad' komen deze in een groot deel van Drenthe voor met uitzondering van het Zuidwesten. Daar kent men wel *palmetaozie* etc. maar dan in de bij het overige Oost-Nederland aansluitende betekenissen 'gezin' en 'gunst'. Beide woorden hebben hun wortels in het Frans.

5. Voor de woorden **dolkies**, **dommeet** en **temeegies** met vijf vermeldingen verwijzen we naar de in de eerste lijst onder 4. gemaakte opmerkingen. Dat geldt ook voor *hu(l)pzeel* onder 1. Vijf keer genoemd werd ook **babbelgoegies** 'fratsen, praatjes', waarvan het tweede element samenhangt met woorden die in hun kern iets gekst aanduiden, zoals bijvoorbeeld in *goochelen*.

6. Eerder genoemd zijn reeds *kniepstuver* en *mieghummel*, en voor *teumig* verwijzen wij naar de top-tien van Overijssel. In het bijwoord **achterneers** 'achterruit, achterover' vindt men *neers* = achterwerk, vgl. Nederlands *aars*. **Singelier** 'eigenaardig, bijzonder' is een Drentse aanpassing aan het (oud)Franse *singulier* = opvallend. Bij **schierschonen** denkt men aan het schoonmaken van darmen na de slacht. Het element *schier-* is duidelijk verwant aan het werkwoord *schuren*. Van **toeverda(a)ns** is de betekenis 'langzamerhand'. We onderscheiden de elementen *toe* en *verdan* = vooruit. Bij **veraldereerd** is de betekenis 'verbaasd, versted'. We hebben te maken met een afleiding van het Franse *altérer*. Van alle nummers 6 waren er vier opgaven.

7. Driemaal vermeld werd het Zuidwestdrentse **bezik** 'naast, terzijde', waarvan het tweede element een oude vorm *zik* = zich is en *be* = bij; **buus** 'zak' kan in de betekenis 'broekzak' nog niet oud zijn, omdat het hier om een recente ontwikkeling in de kleding gaat. Voor de verklaring kan men denken aan verwantschap met woorden als *boezem* of *buis*. Dat zijn de plaatsen, waar men vroeger iets opborg; **bijspieze** 'groente', lees *bij-spijs*; **diverdaotsie** 'plezier, genoeg' van het Franse *divertissement*, dat in Drenthe een rijkdom aan varianten heeft opgeleverd. Bij sommigen is de herkomst nauwelijks nog te herkennen, zoals bij *dimdaosie*; **frosseln**, de Oostnederlandse vorm van

worstelen; **iegelkaor** 'stekelvarken', met de twee elementen *iegel* = egel en *kaor* = varken; **karbies** 'boodschappentas', van het Franse *cabas* = handtas; **knief** = 'kweek', misschien in verband te brengen met *knief* = mes; **kwiesskwaans** of *kwaanskwiess* 'alsof', in het Nederlands *kwansuis*, een leenwoord uit het Oudfrans, nl. *quanses*. Het Oudfrans had het weer van het Latijnse *quamsi*; **liefzeerte** 'buikpijn'; **ottiesreeuw** 'rommel' van *ort* = overgebleven, slecht spul en *reeuw* = gereedschap; **tiepelzinnig** 'nerveus, radeloos', waarin het woord *tip* of *tepel* voorkomt. Daarvan is het werkwoord *tepel* afgeleid, dat oorspronkelijk een betekenis 'met de tippen telkens aan iets raken' moet hebben gehad. Vandaar ook de afgeleide betekenis 'wispelturig' of ' bezig zijn met kleinigheden'; **toltern** 'schommelen' tenslotte luidt in het Nederlands *touteren* en gaat terug op een grondbetekenis: 'onzekere bewegingen maken'.

De top-tien van Stellingwerf

De volgende en laatste lijst is die van de informanten van het project Stellingwerfs woordenboek. De grotere onderlinge afstand tussen de dorpen bepaalde de ordening tussen de nrs. 8, 9 en 10.

1. TOOLTEREN

Toolteren 'schommelen' (tien punten, vier dorpen). Dit woord is al behandeld in de eerste lijst hierboven. In het Stellingwerfs wordt de Drentse en Overijsselse combinatie *old* of *olt* tot *oold*, *oolt*, vgl. *koldkoold*, *holt-hoolt*.

2. VERALTERAOSIE

Veralteraosie, *veralderaosie*, *veraltereerd* 'verbaasd, versted' (tien punten, drie dorpen). Dit woord is in verschillende uitspraakvarianten bekend in het hele gebied. Het is eigenlijk een ontlending uit het Frans; ook in het Stellingwerfs werd dit *altéer* aangepast (vgl. de eerste lijst hierboven).

3. TUUGBLIK

Tuugblik 'stofblik' (zeven punten, drie dorpen). In *tuug* zien we het-

zelfde 'tuig' (!) dat ook in het Stellingwerfse *ontuug* 'onkruid' zit. *Tuug* komt van een ouder woord *ti(u)gan*, dat 'trekken' betekende; zo kent het Stellingwerfs ook nog *d'r henne tugen* 'er naar toe gaan, trekken'. Ook het Gronings en het naburige Fries kennen het woorddeel *tuug* voor 'stof, afval, slecht spul'. In het Fries komt het woord *tuugblik* ook voor.

4. AEVENSEREN

Aevenseren, *avveseren* 'opschieten, vooruitgaan' (zes punten, twee dorpen) bevat het Franse *avancer*, dat o.m. 'vooruitgaan' betekent. Hoe mooi dialectisch het woord inmiddels ook klinkt, het is een ontleding die behalve in het Fries, het Drents en streektalen elders, ook in andere Europese talen voorkomt.

5. BABBELEGOEGIES

Babbelegoegies, *fabregoesies* (vijf punten, drie dorpen) 'praatjes, fratsen'. Voor de eerste vorm verwijzen we naar de top-tien van de Drentse woordenboekinformanten. *Fabregoesies* is waarschijnlijk een variant van *babbelegoegies*, maar wijkt daar toch wel erg sterk van af. Dat zulke afwijkingen niet ongewoon zijn, bleek al uit het hierboven genoemde *dimdaosie* (vgl. de tweede lijst, nr. 7). *Fabregoesies* werd opgegeven door de informantengroep in het dorp Scherpenzeel (West-Stellingwerf).

6. DOUKIES

Doukies 'dadelijk' (vijf punten, drie dorpen) is behalve in Stellingwerf ook in Drente erg populair; we behandelden het onder nr. 4 van de eerste Drentse lijst. De aldaar genoemde vormen hebben echter geen *ou*. In geval van het Stellingwerfse *douk* moet die tweeklank uit de klankcombinatie *ol* zijn ontstaan. Een dergelijke klankovergang is echter in het Stellingwerfs niet bepaald algemeen.

7. VERDIEVEDAOSIE

Verdievedaosie, *verdievedering* (vijf punten, twee dorpen) 'verstrooiing': vgl. nr. 7 van de Drentse woordenboekmedewerkers; aan deze

Stellingwerfse vormen gaat, anders dan aan de Drentse, nog het voorvoegsel *ver-* vooraf.

8. KONKELFOEZEN

Konkelfoezen (vier punten, twee dorpen) 'smoezen, stiekem bespreken'; *konkelen* wil, net als in het Nederlands, zeggen 'samenzweren'; *foezen* houdt waarschijnlijk verband met het in het Nederlands zeldzame *foezen* = slecht werken en met het Drentse *fozzen* 'frommelen'.

9. SCHOELPIEPEN

Schoelpiepen (vier punten, twee dorpen) wil zeggen 'smoezen, stiekem uitvoeren, heel zachtjes bespreken'. *Schoel* komt van *schoelen* 'schuilen' en *piepen* is hier misschien het bekende klanknabootsende woord *piepen*. Dat woord kent het Nederlands uiteraard ook, evenals

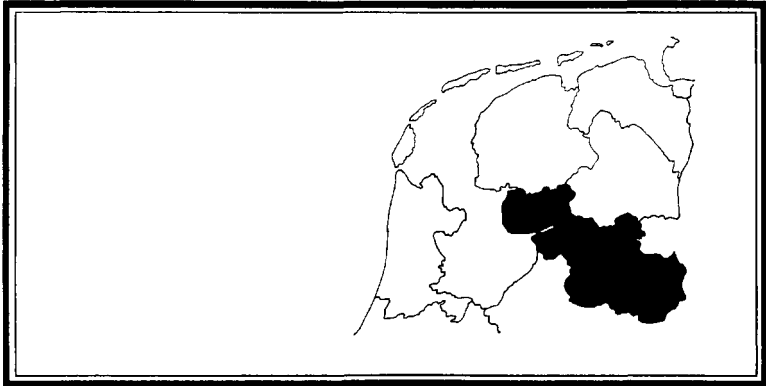

piepen in ongunstige betekenissen in verbindingen als 'hij is hem gepeipt'. Het is niet bekend, of dit *piepen* - dat eigenlijk uit de dieventaal komt - teruggaat op het klanknabootsende woord.

10. KOPPIEN en PAANTIEN

Koppien en paantien (vier punten, twee dorpen) 'kopje en schoteltje'. Interessant in deze vaste verbinding is natuurlijk het woord **paantien**. Dat is eigenlijk een oude vorm van het verkleinwoord van *panne* 'pan'. In het huidige Stellingwerfs zegt men tegen een kleine pan *pannegien*, met bewaarde *e* van het grondwoord dus; er zijn echter nogal wat aanwijzingen dat in oudere stadia van het Stellingwerfs dit type *e* niet optrad. Bovendien kan de *a* in het Stellingwerfs rekken vóór *nt*, vgl. *kaant(e)* 'kant'.

OVERIJSEL

Philomène Bloemhoff-de Bruijn

Inleiding

Het verzamelen van dialektmateriaal voor de top-tien van Overijssel is als volgt in zijn werk gegaan: vanuit het buro van de IJsselakademie, een in Kampen gevestigd instituut dat zich bezig houdt met wetenschappelijk onderzoek op het gebied van cultuur, natuur en geschiedenis in de IJssel-Vecht-delta, zijn in eerste instantie verzoeken om medewerking aan de samenstelling van de top-tien uitgegaan naar personen uit West-Overijssel van wie werd aangenomen dat ze zich bijzonder voor het dialect van hun woon- of geboorteplaats interesseren. De respons was heel redelijk te noemen. Uit de reacties bleek dat men met veel genoegen aan het opstellen van de persoonlijke 'hitlijsten' had gewerkt. Een citaat: "het was heerlijk om die oude, soms vergeten woorden uit de herinnering op te diepen."

Na enkele maanden bleek dat het anderen intussen nog niet gelukt was, in Oost-Overijssel materiaal voor de top-tien binnen te krijgen. Daarom besloot de IJsselakademie, die dat deel van de provincie normaliter niet tot haar werkgebied rekent, alsnog een aantal verzoeken om medewerking in oostelijke richting te sturen. Onder andere door een oproep via Radio Oost en het benaderen van het bestuur van de Kreenk vuur de Twentse Sproak kon een aantal Oost-Overijsselse woordenlijstjes aan het binnengekomen materiaal worden toegevoegd. Na het alfabetiseren van de woorden viel op dat het een heel lange lijst

(9 A4-tjes) was geworden, wat wil zeggen dat er door de mensen zeer veel verschillende woorden waren opgegeven: vrijwel iedere top-tien (sommigen gaven veel meer dan tien woorden op) zag er weer anders uit dan elke andere.

Daardoor komt het ook, dat zich nauwelijks een rangorde binnen wat de Overijsselse top-tien zou moeten worden, liet vaststellen.

Slechts één woord werd vier maal genoemd, nl. *rechtevoort*. Dit alleen door Twentenaren opgegeven woord moet dus bovenaan komen te staan. Daarna kwamen 16 woorden die driemaal genoemd werden. Uit deze 16 woorden heb ik als volgt een top 2 t/m 12 opgesteld:

a. eerst komen de woorden die zowel door Twentenaren als mensen uit West-Overijssel (inclusief de IJsselstreek) werden opgegeven, d.w.z. woorden die in 'heel' Overijssel gekozen zijn. In alfabetische volgorde gezet levert dat op:

2. bol(le)

3. (o)onzelig/ unzelig

4. t(e)umig

5. vernemstig;

b. daarna volgen de woorden die zowel in West- als in Midden-Overijssel of zowel in Oost- als in Midden-Overijssel werden opgegeven.

Alfabetisch:

6. betuun/beteun

7. heilig

8. kladde

9. krange/ kring

10. miegemp(e)/ -èempe

11. poesterig

12. zich/ um waren.

De vijf overblijvende woorden, die net als de nummers 2 t/m 12 driemaal werden genoemd, maar dan door informanten uit een relatief beperkt gebied, zijn: *dempig* 'kortademig' (Deventer, Nieuwleusen, Olst), *draodnaegel* 'spijker; gierigaard' (Midden en Oost-Twente), *ma(a)rklaaw* 'vlaamse gaai' (Twente), *veraltereerd* 'verbijsterd, overstuur, in de war' (Twente) en *wicht* 'meisje; kind' (Twente).

De top twaalf:

1. RECHTEVOORT

(Saasveld, Almelo, Denekamp, Midden/Oost-Twente) (bijwoord) betekent in alle genoemde plaatsen 'tegenwoordig'.

Dat dit woord niet alleen in Twente voorkomt, blijkt uit vermelding in het *Drents Woordenboek* van Hadderingh en Veenstra, en in de Ach-

terhoekse *Woordenverzameling van J.H. Gallée*. In Drente betekent het woord 'dadelijk', in de Achterhoek 'thans', of (als stopwoord gebruikt) 'eigenlijk'. Het Middelnederlandse *rechtevort* betekende o.a. 'aanstonds, terstond, dadelijk, onmiddellijk, op het ogenblik'; *vo(o)rt* heeft in een aantal Oostnederlandse dialecten nagenoeg dezelfde betekenis. *Rechtevoort* is samengesteld uit het bijwoord *rechte* in de betekenis 'rechtuit, in een rechte lijn' en *voort*, vgl. het Middelnederlandse *rechte toe, recht an*.

2. BOLLE

(Kuinre, Raalte), *bol* (Delden) (zelfst.nw; met de *o* van *dom*) is een heel algemeen woord voor 'stier' benoorden de grote rivieren. In het Middelnederlandsch Woordenboek wordt *bol(le)* slechts genoemd in de betekenis 'alles wat een ronde of bolvormige gedaante heeft'. Wel vermeld wordt de variant *bul(le)*, 'stier'. Het dier zou genoemd zijn naar zijn testikels (J. de Vries' Nederlands Etymologisch Woordenboek).

3. ONZELIG

(Genemuiden) 'slordig, onnet, vervallen, oud-kapot-en-smerig', *oonzelig* (Saasveld) 'vies, onverzorgd', *onzelig* (Deventer) 'vuil, walge-lijk'. Dit bijvoeglijke naamwoord, met de klemtoon op (*o*)*on/un*, komt ook buiten Overijssel voor. Gallée vermeldt het in zijn woordenverzameling als *onzeleg* 'vuil'. Bezoen verklaart het woord in zijn *Taal en volk van Twente* (p. 44) uit *onzalig/onzelig*, met de klemtoon op de tweede lettergreep. De betekenis van *onsalich/onselich* is in het Middelnederlands niet alleen 'onzalig, ellendig', maar ook 'in een slechte toestand verkerend, onooglijk'. In Twente ligt de klemtoon in woorden met *on* voorop, aldus Bezoen, en dus is de klemtoon in *onzélig* naar voren geschoven: *ónzelig*.

Behalve in Overijssel en de Achterhoek komt het woord ook over de oostgrens voor: Bezoen wijst op het Westfaalse *unselig*; Naarding geeft in de *Driemaandelijks Bladen* (jg 9 (1957): 13-17) ook de Westfaalse varianten *ueselich* en *úselich*. Laatstgenoemde auteur wijst o.a. ook nog op het oit in De Koog opgetekende *oezelig* 'groezelig, smerig', het Achterhoekse *onzel* 'huiduitslag' en op het Zwolse *onzelaar*. Dit woord verklaart Kloeke in zijn *Zwolsche Sketsies* (p. 60) als volgt: "Een onzelaar is vuiler nog dan 'n smeerpoes". Volgens Naarding komt in Drenthe *oezel* voor: "de jonges waren zo zwart as *oezels*." Hij

leidt *ónzellig* niet af van *onzélig*, zoals Bezoen doet, maar van Gotisch *unselei* (zelfst.nw.) ‘boosheid, slechtheid’, dat naast een bijv.nw. *unsels* ‘boos, slecht’ voorkomt. De klemtoon ligt bij zelfstandige naamwoorden op het prefix: *óndank*, *ónrust*, en verschuift bij afleiding naar de stam: *ondánkbaar*, *onrústig*. Dat is bij *ónzellig* volgens Naarding niet gebeurd omdat de stamklinker al vroeg toonloos was geworden.

4. TEUMIG

(Almelo, Deventer), *tumig* (Ommen) (bijv.nw, bijw.) betekent in Almelo ‘werkloos, nietsdoend’, in Deventer ‘zonder bezigheid’ en in Ommen ‘weinig werk om handen hebben’: *ze löp tumig umme ’t huus*. De Deventer informant gaf de volgende toelichting bij dit woord, die werd overgenomen uit het Woordenboek van het Deventer dialect: “In de Polstraat was vroeger de ‘Groote Sociëteit’ gevestigd. De achterkant aan de Welle droeg (...) de volgende Latijnse spreuk: Liber non est qui non aliquando nihil agit. Dr. M.E. Houck, de eerste directeur van het museum ‘De Waag’ heeft hiervan de volgende vertaling in het Deventers gemaakt: *Wee is d’r wöörlijk vrie en frank! Dee nooit is hef zien teumiggank.*”

Het woord *teumig* of varianten ervan komt ook in Drente voor; bovendien noteerde Schothorst het op de Noordwest-Veluwe. *Teumig* en *teumigjes* zouden daar beide ‘stil, bedaard, kalm’ betekenen, en *beteumd* ‘schaars bezocht, niet druk’ (De Vries 1922: 199-200). Het Middelnederlands kende het woord *tomich* ‘ledig’, het Oudsaksisch *tomig*. Het Middelnederlandsch Woordenboek vermeldt dat het “nog heden te Deventer bekend is in de zin van ‘ledig, niets doende”.

Teumig zal een umlautsvorm van *tomig* zijn (volgens De Vries t.a.p. betekent het Oudsaksische woord ‘vrij (van)’), waarna de *eu* in sommige dialecten is verhoogd tot *uu*, zoals bijv. ook in *zuken* uit *zeuken* ‘zoeken’, *bruur* uit *breur* ‘broer’.

5. VERNEMSTIG

(Kampereiland, Rossum, Midden/Oost-Twente) (bijv.nw.) betekent op het Kampereiland ‘gewiekst, slim, heel handig’, in Rossum ‘slim’ en in Midden/Oost-Twente ‘pienter, bijdehand’. *Vernemstig* komt behalve in Overijssel ook in Drente en de Achterhoek voor, en is ook in het Middelnederlandsch Woordenboek (geschreven als *vernemstich*) te

vinden, met de betekenis 'verstandig, redelijk; van een goed verstand getuigende'. Er wordt o.a. als informatie bij gegeven dat het woord een bijvoegelijk naamwoord bij *vernemen* is, dat het tot de Oostmiddelnederlandse tongvallen beperkt is, en hetzelfde betekent als *vernuf-tich*. De *è*-klinker van *vernemstig* gaat terug op de korte *e* van bijv. het Oudsaksische woord *neman* 'nemen', waaraan in het Middelnederlands een gerekte *ee* (*nemen*) beantwoordt.

6. BETUUN

(Nieuwleusen, Hardenberg), *beteun* (Saasveld) (bijv.nw., bijw.) betekent 'schaars, krap'. In Drente en de Achterhoek is het woord eveneens bekend; in Drente kan men beide uitspraakvarianten tegenkomen, maar in de Achterhoek is het steeds *betuun*.

Het woord is niet afgeleid van *tuun* 'omheining', *betunen* 'omtuinen', al lijkt dat op het eerste gezicht, ook door de betekenis van *betuun* wel voor de hand liggend. Bezoen wijst er echter in zijn *Taal en volk van Twente* (p. 26-27) op dat het Twentse woord bij afleiding van *tuun*, *betunen*: *betoend* of *betuund* zou moeten luiden. Naarding heeft in 1950 in de *Driemaandelijke Bladen* aan dit woord een artikeltje gewijd (p. 61), waarin hij, in navolging van Bezoen, stelt dat afleiding van *betunen* moet worden afgewezen, ook op grond van het Drentse materiaal. Bij afleiding van *betunen* zou het Drents een korte *oe* of *uu* moeten hebben in plaats van de lange *eu* of *uu* die in *beteun/betuun* gezegd wordt. Bovendien zou nog moeten worden verklaard hoe de *-d* (uit *betuund*) heeft kunnen 'afvallen'. Dat is juist na een *-n* een opmerkelijk verschijnsel; veel vaker wordt een *-d* toegevoegd, vgl. *mienend* 'de mijne', *ovend* 'oven'. Bezoen stelt de volgende afleiding voor: zoals *zuster* uit *swister* is ontstaan en *tussen* uit *twissen*, zo is *beteun* voortgekomen uit *between*, en *betuun* uit *betwien*. De betekenis van het woord is te verklaren uit *between* 'tussen tweeën', d.w.z. 'ingesloten, ingeperkt'.

De afleiding van Bezoen ligt meer voor de hand dan de reconstructie die Naarding geeft. De laatste gaat wel uit van *between* maar komt langs andere weg bij *betuun*, nl. via *betwien* en *betwuun*. *Beteun* bevindt zich in zijn visie halfweg tussen *bet(w)ien* en *bet(w)uun*. Eenvoudiger en acceptabeler lijkt me, zoals Bezoen deed, *beteun* en *betuun* rechtstreeks uit *between*, resp. *betwien* af te leiden. De *w* heeft de erop volgende vokaal (*ee*, resp. *ie*) gerond tot *eu*, resp. *uu*, zoals ook gebeurd is in *zuster* uit *swister* en *tussen* uit *twissen* (z.b.) (zie ook Lasch 1974: § 169 e.v.).

7. HELLIG

(Heino, Raalte, Rossum) (bijv. nw.) betekent 'kwaad, boos'. Het is een in heel Oostnederland bekend woord. Al in de Middelnederlandse periode is het woord slechts in de oostelijke tongvallen in gebruik geweest, aldus het Middelnederlandsch Woordenboek. De betekenis is dan 'woest of wild gemaakt (door jagen of plagen)'; het wordt van dieren gezegd.

8. KLADDE

(Hardenberg, Kampereiland, Kuinre) (zelfst. nw.) betekent in Hardenberg en Kuinre 'papieren zak', maar op het Kampereiland is een *kladde* 'heel wat': 'n *kladde kienders*, 'n *kladde geld*.

Dit woord zal wel hetzelfde zijn als het Middelnederlandse *cladde* 'vlek, klad'. De betekenisontwikkeling kan als volgt zijn geweest: 1. 'vlek, klad' > 2. 'een zekere hoeveelheid' > 3. 'een (papieren) zak vol' > 4. 'een papieren zak'. Hardenberg en Kuinre geven van dit woord dus alleen de betekenis die het verst van de originele verwijderd is (maar waarschijnlijk kent men daar ook betekenis 3 wel); het Kamper-eiland geeft betekenis 2. Blijkens het Woordenboek van het Deventer dialect kent het Deventer dialect momenteel van *kladde* betekenis 1. en 2.; in de Achterhoek kent men *klaade* in betekenis 1., maar *kleddeken* betekent 'kleinigheidje, beetje'.

9. KRANGE

(Hardenberg, Olst), *kring* (Kuinre) (bijv. nw., bijw.) betekent in Hardenberg 'averechts', in Olst 'verkeerd om; kwaad': *wat is hij krange in de hoed* (*hoed* = 'huid; lichaam') en in Kuinre 'verkeerd om': *dat ej kring an* (van een trui bijvoorbeeld). Ook buiten Overijssel is het woord bekend: in Drente bijv. kent men *krang(e)* maar volgens De Vries 1915: 285 ook *kreng*, nl. in Dwingeloo, Havelte en Smilde, en in de Achterhoek *krang*.

In het Middelnederlands bestond een werkwoord *cringen* 'zich samen-trekken, zich krommen', ook 'zich draaien, zich wenden'. Oorspronkelijk zou dit werkwoord sterk vervoegd zijn (*cringen* - *cranc* (*crang*) - *gecrongen*). *Krange* zou dus een ablautvorm bij dit werkwoord kunnen zijn. Naast een werkwoord *cringen* bestaat er ook een causatief werkwoord *crengen* in het Middelnederlands, in de betekenis 'doen keren, doen omkeren'. Mogelijk is het Drentse *kreng* hierop terug te

voeren, maar meer voor de hand liggend lijkt mij om *krenge* te zien als regionale uitspraakvariant van *kringe*.

10. MIEGEMPE

(Raalte), *miegemp* (Delden), *miegèemp* (Saasveld) (zelfst. nw.) is het Twentse woord voor 'mier'. Aan Bezoens Taal en volk van Twente (p. 133-134) ontleen ik het volgende over dit woord: *miegen* is 'pissen' (mierenwifjes scheiden zuur vocht af, het mierzuur). *Emp* 'mier' ontstond uit *emt*, zoals *hemp* uit *hemd*. In het Engels is *emmet* nog een alledaagse naam voor de mier.

11. POESTERIG

(Kampereiland, Nieuwleusen, Zwolle) (bijv.nw, bijw.) kan op het Kampereiland 'vuil, vies' (in deze betekenis kent Zwolle het woord ook) betekenen, maar ook 'griepelig, bleek, ziekelijk'. Het kan zowel van mensen als dieren gezegd worden. Nieuwleusen geeft als betekenis 'smoezelig' op.

Het woord kan verband hebben met *poesten* 'blazen', dat al in het Middelnederlands voorkomt, evenals *poester* 'blazer; blaasbalg'; in het dialect van Deventer betekent *poesterig* o.a. 'kortademig'. Mogelijk is de betekenis 'griepelig, bleek, ziekelijk' hieruit ontstaan, en daaruit weer de betekenis 'smoezelig, vuil, vies'. In Deventer kent men naast *poesterig* ook *poesterd* 'gemene kerel; vuil, ongewassen iemand; blaasbalg' (Woordenboek van het Deventer dialect); in het Drents hebben zowel *poesterig* als *poestig* de betekenis 'hijgerig, kortademig'.

Of *poesterig* nu gevormd is bij het werkwoord *poesten* met achtervoeging van *-erig*, zoals bijv. *klagerig* bij *klagen*, of bij *poester* 'blazer; blaasbalg' met achtervoeging van *-ig* is niet duidelijk.

Het mogelijk verwante woord *poeste* 'puist', dat in heel Oostnederland voorkomt, kan ook ten grondslag hebben gelegen aan *poesterig*.

12. WAREN

(*um* -: Nieuwleusen, *zich* -: Denekamp, Midden/Oost-Twente) (werkwoord). Dit werkwoord betekent 'oppassen, zich in acht nemen': *waart oe!* 'pas op!'. Het komt niet alleen in Overijssel voor, maar bijv. ook in Drente: *zuk waôrden* of *waoren* 'oppassen, acht geven op' en in

de Achterhoek: *zik waren* 'zich hoeden'. In het Middelnederlands bestaat een werkwoord *waren* met o.a. de betekenissen 'bewaren, zorgen voor, bewaken; waarschuwen, bewaren of behoeden'. *Zich waren* betekent dan 'zich wachten, zich in acht nemen'. Ook het hedendaags-Engelse *beware* heeft deze betekenis.

Literatuur:

- H.J. Bezoen, *Taal en volk van Twente*. Assen 1948.
H. Haddingh en B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.
W. Kloeke, *Zwolsche Sketsies*. Zutphen 1931.
A. Lasch, *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Tübingen 1974².
J. Naarding, 'Betuun'. In: *Driemaandelijke Bladen* 2 (1950), 61.
J. Naarding, 'Onzelig - oezelig'. In: *Driemaandelijke Bladen* 9 (1957), 13-17.
A.H. Schaars, en G.J. Agelink, *Woordenverzameling van J.H. Gallée*. Doetinchem 1981.
E. Verwijs, en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's Gravenhage 1885-1941.
J. de Vries, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*. Leiden 1971.
W. de Vries, 'Etymologische Aanteekeningen'. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 34 (1915), 282-297; 41 (1922), 189-206.
Woordenboek van het Deventer dialect. Deventer 1986.

GELDERLAND

A.H.G.Schaars

Op verschillende manieren is de medewerking van de Gelderse bevolking gevraagd ten behoeve van het samenstellen van de top-tien Gelderland. In januari 1990 is er voor Omroep Gelderland een aantal keren een oproep gedaan aan de luisteraars om woordenlijstjes te sturen met de tien dialectwoorden die zij het mooiste vinden. Daarop zijn echter helaas weinig reacties gekomen. In augustus 1990 heeft de streektaalfunctionaris van de provincie Groningen Dr Siemon Reker een brief gestuurd naar alle regionale dagbladen die in Gelderland verschijnen in een poging alsnog meer reacties te krijgen. Dagblad 'De Gelderlander' speelde hierop in met een artikel van Jacob Schreuder dat op 8 september in alle edities verscheen. 'Ik hoop dat 't regent als men dit leest', luidt de kop van het artikel, waarin behalve achtergrondinformatie over de bedoeling van de top-tien ook een oproep aan de lezers gedaan wordt om hun favoriete woorden op te sturen ten behoeve van het voor u liggende artikel. De weerklank is deze keer zó groot, dat we uiteindelijk over 91 Gelderse lijsten met dialectwoorden kunnen beschikken, terwijl 18 lijsten toegestuurd zijn met Brabants en Limburgs materiaal.

De inzenders spelen in op de krantekop. 'Wi-j - en dan he'k 't aover alle blagen van groep acht van de Augustinusschool - hadden spiet met oew. Want toen dat verhaaltjen in de krant stond, was 't prachtig weer. Dus geen hond, dén zin had um wat dialectwoorden op papier te

zetten en da's niet zo fijn veur oew. I-j doet toch ook oew best. Dus bunt wi-j met de klas an 't zuken gegaon en wi-j hebt ter 'n hele zwik gevonden. Onze olde luj hebt ter ok nog an metgedaon, want soms wetten die meer as wi-j'. 'Op het moment regent het niet, de t.v. is niet interessant, dan maar de krant gepakt. Ik lees dit, vind het prachtig en pak meteen pen en papier en er schieten me zoveel mooie woorden te binnen'. Enthousiasme dus over de oproep, maar ook over het eigen dialect, zodat men zich met moeite beperkingen oplegt. 'Mijn vader was een echte verteller. Eén van zijn geliefde verhalen ging over zijn buurvrouw, die volgens de mensen in het dorp kon *sparrewipen* (heksen, toveren). Ik zal maar niet verder daarover uitweiden, want dan wordt dit schrijven te lang'. Een andere inzender lost dit probleem als volgt op: 'Mocht u interesse hebben in oude verhalen van vroeger die ik van mijn ouders hoorde en die waar gebeurd zijn, dan wil ik die graag vertellen als u een keer bij mij langs komt'. Hoezeer niet alleen het vertellen van verhalen in dialect in de huiselijke sfeer een belangrijke rol speelt, maar het dialect zélf ook, blijkt uit deze drie reacties: 'Hierbij een paar woorden die ik als kind van oma hoorde'. 'Deze woorden hoorde ik nog wel eens van mijn moeder; nu worden ze niet meer gebruikt'. 'Deze woorden zijn bij ons in de familie favoriet'. Maar uit de begeleidende brieven blijkt ook de sociale tegenstelling tussen standaardtaal en dialect. 'Deze woorden waren in mijn jeugd heel gewoon voor ons, al moesten wij thuis "beschaafd" Nederlands spreken'. 'Thuis werd beschaafd Nederlands gesproken tot de drie oudste jongens moeder te veel werk bezorgden en Grada in huis kwam. We moesten ons zelf wassen en aankleden en Grada keurde het resultaat van de inspanningen. "Gi-j het de kouse krang aon!". *Krang*: binnenste buiten; voor mij nu nog de top van de dialect-top-tien!'. Natuurlijk blijkt uit de brieven dat men zich zorgen maakt over de toekomst van het dialect. 'Ik ben bang dat het dialect verdwijnt; dat vind ik heel erg'. 'Ik ben zelf ook een voorstandster om het dialect in stand te houden'. 'Ik vind het ook zo jammer dat ze hun eigen taal niet meer spreken, mar ik praot nog plat zoas ze hier zegge'. Zou dat laatste ook gelden voor die ene inzender uit Nijmegen die de volgende reactie stuurde: 'In uw blad las ik dat werd verzocht oude gezegden door te geven. Hier volgt er één: strondkar'. Als deze inzender inderdaad dialect spreekt, dan vergeven we hem natuurlijk graag de *d* in *strondkar*, want dat schrijven in dialect moeilijk is, blijkt ook uit de binnengekomen brieven. 'Zoals we praten, kan ik het niet schrijven'. 'Of alle woorden in het dialect goed geschreven zijn, dat weet ik niet'. Dat men nieuwsgierig is naar de uitslag van de top-tien, lezen we eveneens: 'Ik hoop nog te vernemen hoe het resultaat is'. Welnu; hier is dat resultaat:

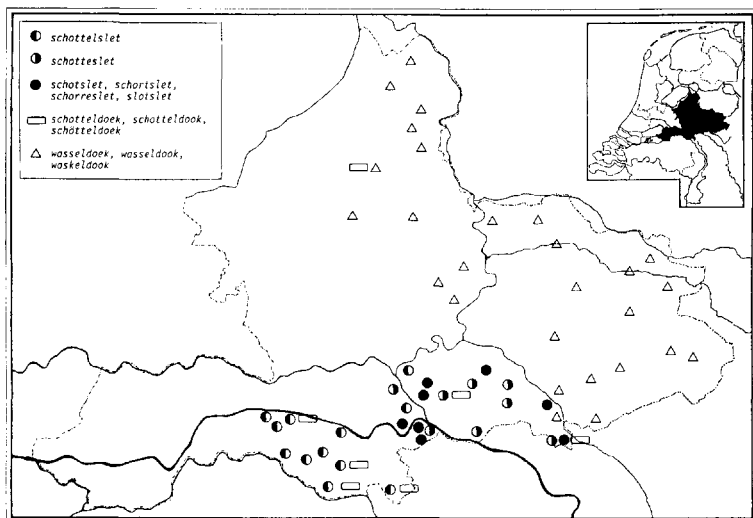
1. schottelslet
2. deurslag
3. boks
4. keuje
5. gäöt
6. galgen
7. scholk
8. schoer
9. telder
10. boezem

1. SCHOTTELSLET

Het woordtype *schottelslet* voor ‘vaatdoek’ is het meest frequent opgegeven: 27 keer. Het komt daarmee in bijna één derde van de binnengekomen lijsten voor.

Zoals op het kaartje te zien is, is het woordtype niet in heel Gelderland bekend. We treffen het voornamelijk aan in de Liemers en in het aangrenzende deel van het Rivierengebied. Uit de enquête die in 1947 door het huidige P.J.Meertens-Instituut in Amsterdam is uitgevoerd, blijkt dat de geografische verspreiding toen overeenkomt met die van nu. In de Liemers spreekt men voornamelijk over *schotteslet*, terwijl in het Rivierengebied vaak *schottelslet* gezegd wordt. Het tweede deel van beide samenstellingen - *slet* - betekent van oorsprong ‘(afgescheurde of oude) lap’. Het eerste deel moeten we in verband brengen met het woord *schotel*. Dat is ook het geval met het eerste deel van de benamingen *schotteldoek*, *schotteldook* en *schötteldoek* die we eveneens verspreid voor de vaatdoek aantreffen. De benamingen *schotslet*, *schortslet*, *schorreslet* en *slotslet* komen slechts incidenteel voor. Het is duidelijk dat in die vier gevallen de verwantschap met het woord *schotel* niet meer gevoeld wordt, maar dat die benamingen eerder met *schort* verbonden worden. Bij de bespreking van *scholk* (zie nr. 7) komen we hierop terug.

Ook in 1947 beschouwde men al deze benamingen voor de vaatdoek overigens reeds als relicten. De zegsman uit Bemmelen bij voorbeeld schrijft in de enquête uit dat jaar dat *schottelslet* een heel oud woord is. En de zegsman voor Didam deelt mee dat *schotteslet* verdrongen wordt door *vaatdoek*: ‘Schotteslet schaamt men zich soms voor’, schrijft hij zelfs. Dat zal ongetwijfeld samenhangen met de in moderne opvatting weinig hygiënische functie van de schotteslet, die immers voor allerlei doeleinden gebruikt werd: als theedoek, maar ook als doekje om de tafel of iets anders wat vuil is schoon te maken. Ook de

negatieve gevoelswaarde van het woord *slet* zal daaraan hebben bijgedragen. Des te merkwaardiger is het daarom niet alleen dat het woord nog zo bekend is, maar ook dat het zo populair is onder de inzenders. We zullen dat als een voorbeeld moeten beschouwen van hang naar vroeger - van nostalgie dus.

Op het kaartje komt duidelijk uit dat het westelijke Rivierengebied en de West-Veluwe deze benamingen niet kennen. Daar sluit men zich in het algemeen aan bij het standaard-Nederlands: men gebruikt er in de dialecten de woorden *vaatdoek* of *vaotdoek*.

De Oostelijke Veluwe en de Achterhoek gebruiken nog een ander woordtype: *wasseldoek*. Dat is - en daarom gaan we er hier maar even op in - in onze top-tien geëindigd op de elfde plaats. Een variant van *wasseldoek* is *wasseldoek*. Dat is voor de Oostelijke Achterhoek opgegeven. Binnen dit laatste gebied zijn overigens nog weer plaatsen - Winterswijk, Neede, Lichtenvoorde - die *waskeldoek* zeggen. Taalhistorisch bekeken zijn de laatste twee woorden ouder dan *wasseldoek*. De *oe* in *doek* heeft zich namelijk uit de *oo* ontwikkeld, terwijl *wasken* via *waschen* - zoals men het woord nog lang officieel heeft moeten schrijven - tot *wassen* is geworden. Het in de dialectologie bekende verschijnsel, dat de oudste woorden dikwijls aangetroffen worden aan de periferie van een taalgebied klopt in dit geval; immers de Oostelijke Achterhoek ligt aan de rand van ons Nederlandse taalgebied.

2. DEURSLAG

Ook het woordtype *deurslag* ‘vergiét’ is zeer populair: het is 22 keer opgegeven en heeft dus een grote curiositeitswaarde. Dat stemt overeen met de ervaring dat het vaak - net zoals overigens *schottelslet* - door een dialectspreker aangehaald wordt, als hij een niet-dialectspreker of een dialectspreker uit een heel andere streek wil aftroeven als het gesprek tussen hen beiden over dialect gaat en speciaal over het feit dat dialect zoveel bijzondere woorden kent. Tien tegen één dat de dialectspreker dan met iets triomfantelijks in zijn stem vraagt: ‘Wat is dan een *deurslag*?’ De triomf is compleet als de vraag onbeantwoord blijft, want is daarmee niet het bewijs geleverd dat dialect heel bijzondere woorden heeft? Nee! Want *deurslag* is een veel voorkomend woord in Gelderland. Zowel op de Veluwe, als in het Rivierengebied en in de Achterhoek en Liemers komt het woord voor. En, Gelderland sluit aan bij een groter gebied, want in Brabant en vooral in Overijssel, Drenthe en Groningen is het eveneens bekend.

Er zijn overigens maar weinig varianten. Behalve *deurslag* zelf, zijn nog opgegeven *duurslag*, *däörslag*, *dörslag* en *durslag*. De eerste twee woorden komen voor in de Oostelijke Achterhoek: *duurslag* rond Neede, Haarlo en Eibergen, *däörslag* in de omgeving van Winterswijk. *Dörslag* en *durslag* worden aangetroffen in het Rivierengebied.

Het woord heeft in de betekenis ‘vergiét’ al een lange geschiedenis, want het komt al voor in het Middelnederlands. In het begin van de 18e eeuw wordt *doorslag* omschreven als ‘een vergiettest, die vol gaten is, en daar het water overal uitloopt’ (WNT III, 3047). Het is veel ouder dan het woord *vergiét*, dat pas vanaf het begin van deze eeuw in schriftelijke bronnen voorkomt en dat een verkorting is van *vergiettest*. In dit verband is de opmerking voor Kesteren genoteerd, interessant. Daar kent men beide woorden, maar ze betekenen er niet precies hetzelfde.

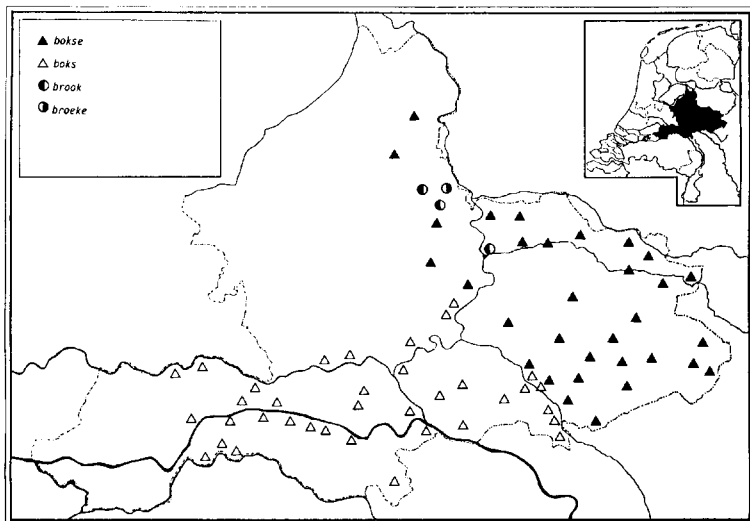
Een *deurslag* is er steeds van aardewerk, terwijl een *vergiét* van moderne materialen (emaille, metaal) gemaakt is. Zo’n zogenaamde betekenisdifferentie is in de dialectologie een heel bekend verschijnsel.

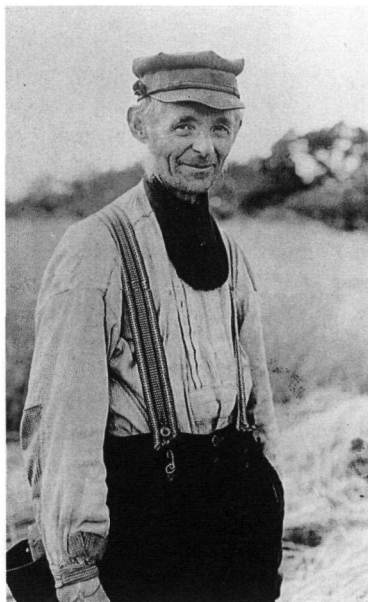
We treffen het vaak aan als er sprake is van een voorwerp dat in gevaarierde vorm voorkomt, terwijl er verschillende woorden zijn waarmee zo’n voorwerp kan worden benoemd. Bij nummer 7 zullen we daarvan nog een paar duidelijke voorbeelden tegenkomen.

3. BOKS

Boks, bokse 'broek' is vijftien keer opgegeven. De taalhistorische achtergrond van het woord is onduidelijk, maar vast staat wel, dat de meervoudsvorm *boksen* oorspronkelijk de aanduiding was voor het begrip broek. *Bokse* zelf was van oorsprong de benaming voor een pijp van een broek. In de loop der tijden is *bokse* de aanduiding geworden van de broek zelf.

Dat het woord in de Achterhoek, de Liemers en het Rivierengebied nog goed bekend is, blijkt duidelijk uit het kaartje, dat ook materiaal bevat uit de enquête van het Amsterdamse P.J.Meertens-Instituut uit 1951. Het westelijke Rivierengebied en het grootste deel van de Veluwe blijken het woord niet te kennen. Men gebruikt daar het ook in het standaard-Nederlands voorkomende woord *broek*. In dit verband zijn de woorden *brook* - opgegeven voor het niet ver van elkaar gelegen Zutphen, Twello en Oene - en *broeke* - opgegeven voor het eveneens dichtbij gelegen Emst - interessant. Omdat zij op de grens van de gebieden met *bokse* en *broek* voorkomen, kunnen we die woorden beschouwen als zogenaamde compromisvormen. Men heeft in die gevallen reeds afstand gedaan van het oorspronkelijke dialectwoord *bokse*, terwijl men het nieuwe woord *broek* nog niet geheel geaccepteerd heeft, maar het aangepast heeft aan het dialect. Die aanpassing is

Galgen an de boks

'n kleine scholk en 'n grote scholk

op twee manieren gerealiseerd. In het geval *brook* veranderde men de klinker, omdat men de *oo* meer een dialectklank vindt. En in Emst maakt men van *broek broeke*, omdat de *-e* in dat dialect ook in woorden als *vloere*, *koeke* en *bloeme* aanwezig is. Compromisvorming is - evenals de twee bij de vorige nummers beschreven verschijnselen - in de dialectologie een bekend item.

Dat de woord *boks* en *bokse* meer bekendheid genieten dan het kaartje suggereert, blijkt uit het feit dat het zowel in het Heerder woordenboek als in het Woordenboek van Epe voorkomt. Het laatste woordenboek vermeldt er bij, dat het verouderd is. In dit verband moet ook het Maas en Waals woordenboek aangehaald worden. Dat schrijft dat *boks* 'een door de "beschaafde" taal verdrongen woord is'. Het voegt er aan toe: 'Hoe taai het in het Maas en Waals nog is, blijkt uit de "vertaling" van spijkerbroek met spekkerboks'. In andere Gelderse dialecten wordt dit vrij moderne kledingstuk overigens wel met *spiekerboks* en *spiekerbokse* aangeduid.

Dat *boks* en *bokse* veel in spreekwoorden en zegswijzen functioneren,

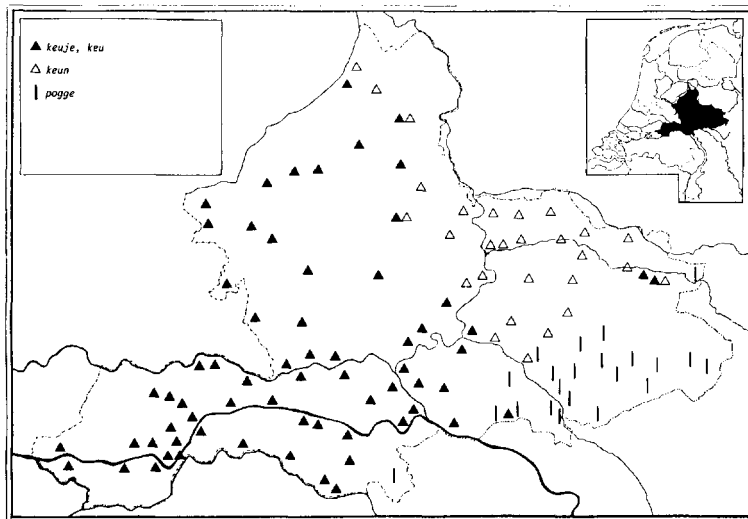
mag hier niet onvermeld blijven, omdat het op die manier ook minder makkelijk verloren zal gaan. Uit dialectwoordenboeken willen we een paar voorbeelden geven van spreekwoorden en zegswijzen. *Dat hef gin buksken an* (Achterhoek) ‘dat heeft niets te betekenen’; *in de bokse starven* (Achterhoek) ‘zonder ziekte overlijden, ook: een gewelddadige dood sterven’; *völle met de bokse te doene hebben* (Achterhoek) ‘diarree hebben’; *Ik het 't flink vur de boks vur* (Liemers) ‘ik ben erg ziek’; *Marietje het 't vew de boks vew* (Liemers, Achterhoek) ‘Marietje is in verwachting’; *Jan hef de bokse niet kapot* (Achterhoek, Liemers, Rivierengebied) ‘Jan heeft veel geld, is rijk’.

4. KEUJE

Tot het woordtype *keuje* kunnen we ook rekenen *keu*. Daardoor komt het woord met veertien vermeldingen op de vierde plaats.

Er is met deze benaming iets ingewikkelds aan de hand wat de betekenis betreft. Dat blijkt meteen al uit de opgaven van onze top-tien. In de meeste plaatsen wordt namelijk opgegeven dat de betekenis ‘varken’ is, maar er zijn ook plaatsen die ‘big’ als betekenis kennen. Ook in de woordenboeken is dit verschil te constateren.

Zoiets kan voor de communicatie tussen mensen uit verschillende dor-

pen natuurlijk nadelig zijn, omdat het gemakkelijk tot misverstanden kan leiden. Toch weet men zich in de praktijk - bij voorbeeld op markten - wel te redden met zo'n betekenisverschil. En dat komt omdat men er zich van bewust is, dat het woord in andere dialecten een afwijkende betekenis heeft. Taalpsychologisch interessant is, dat men aan het eigen dialect blijft vasthouden en dat er - ondanks de handelscontacten - geen eenheid in betekenis ontstaat. In dialecten zit veel variatie; een dialectoloog is dan ook heel voorzichtig met uitspraken als 'Dat is fout' en 'Dat is geen goed dialect'.

De woorden *keuje* en *keu* zijn taalhistorisch bekeken verwant met het Middelnederlandse woord *code* dat 'big' betekent. Uit het kaartje - dat ook materiaal bevat van het P.J.Meertens-Instituut in Amsterdam - is duidelijk op te maken dat beide woorden vooral op de Veluwe en in het Rivierengebied bekend zijn. Maar ook buiten Gelderland komen zij voor: in Utrecht en ook wel in Zuid-Holland en Zeeland worden zij namelijk eveneens aangetroffen.

In een deel van de Achterhoek vinden we - het voor de top-tien niet opgegeven - *keun*. Dat woord is verwant met *keuje* en *keu*.

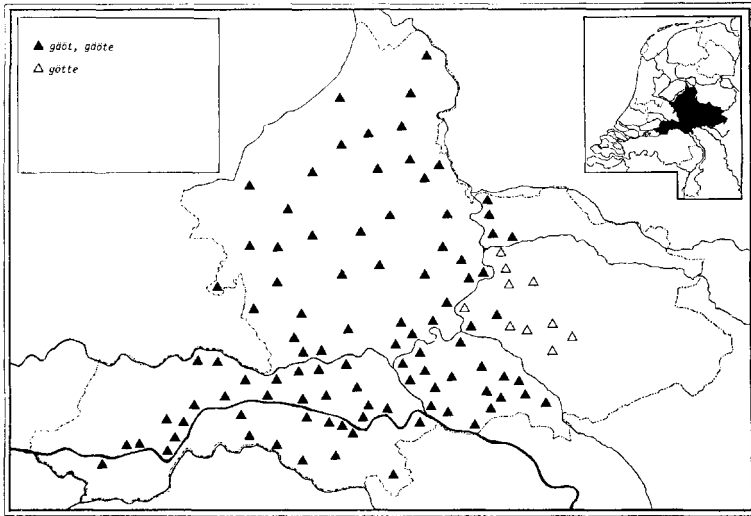
Een groot deel van Achterhoek en Liemers echter kennen de woorden *keuje*, *keu* en *keun* niet. Daar is een ander woord in gebruik: *pogge*, een woord dat ook in het aangrenzende Westfalen en Rijnland bekend is, maar voor onze top-tien slechts één maal opgegeven is.

5. GÄÖT

Omdat *gäöt*, *gäöte* en *götte* in de betekenis 'waskeuken' identiek zijn, kan ook de gezamenlijke score van deze woorden bij elkaar worden genomen. Met dertien vermeldingen neemt het daardoor de vijfde plaats in.

Blijkens het kaartje komen *gäöt* en *gäöte* volop voor in het Rivierengebied, de Liemers en op de Veluwe. Een paar plaatsen in het noordwesten van de Achterhoek kennen het ook, maar in datzelfde gebied komt *götte* meer voor. Het grootste gedeelte van de Achterhoek is echter blank. Dat komt omdat men daar het woord *waskamer* gebruikt.

De betekenis 'waskeuken' die *gäöt* in dit geval heeft, is nauw verbonden met de huisvesting op het platteland. In de grote woordenboeken - Woordenboek der Nederlandsche Taal, Van Dale - wordt zij niet vermeld. De *gäöt* was van ouds de plaats waar men de melkbussen schoonmaakte, waste, de vaat deed en soms ook karnde. Het was de enige plaats waar men het spoelwater naar buiten kon laten stromen.

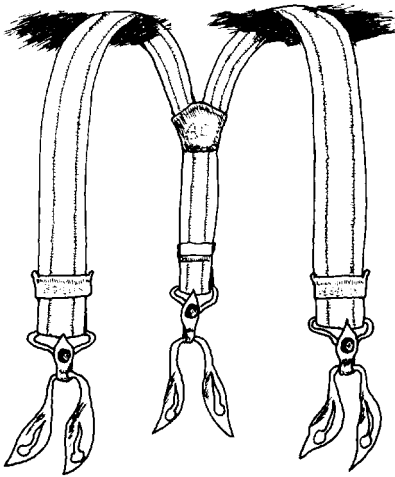
Dat ging via het zogenaamde *gäötegat*. Door haar werkzaamheden was de vrouw dus veel *op de gäöt*.

De agrarische bedrijfsvoering is tegenwoordig zó gewijzigd, dat dit vertrek een veel minder belangrijke functie heeft gekregen. Als het nog aanwezig is, dan wordt hij vaak als bijkeuken gebruikt. De curiositeitswaarde van het woordtype heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat de zaak zelf verdwijnt en daardoor ook de naam. Bovendien zal ook de klank - de *äö* en *ö* zijn door mensen uit het westen moeilijk te realiseren - aan de curiositeitswaarde een bijdrage leveren.

6. GALGEN

Het feit dat *galgen* 'bretels' met twaalf opgaven het op vijf na meest populaire woord is, is vanuit dialectologisch standpunt bekeken zeer verrassend. Het gaat namelijk in het geheel niet om een woord dat van ouds in de Gelderse dialecten voorkomt. Bovendien is de betekenis van het woord nog jong, want *galg* wordt pas in de tweede helft van de vorige eeuw voor het eerst vermeld met als betekenis 'bretel'. Die betekenis is ontstaan door overdrachtelijk gebruik van het woord *galg*. De gelijkenis met de *galg* als strafwerktuig om misdadigers op te hangen, ligt er aan ten grondslag. Dat het als een echt Gelders dialect

woord beschouwd wordt, blijkt ook uit de woordenboeken. De oudste Gelderse vermelding staat in het Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialect, dat in 1895 door J.H. Gallée gepubliceerd is. Opmerkelijk is dat het ook aan de uiterste oostkant van onze provincie geaccepteerd is, blijkens vermeldingen bij Wanink (Twents-Achterhoeks woordenboek, 1948) en Deunk/Entjes (Woordenboek van het Winterswijks, 1971). Want, die streken kennen nog een ander woordtype, dat in onze top-tien slechts twee maal opgegeven is: voor Dinxperlo en Voorst bij Gendringen. Dat is *lichters*, een afleiding van het werkwoord *lichten* 'licht, minder zwaar maken'. Dat woord is eigenlijk hét Achterhoekse woord, terwijl het ook in de Liemers en op de Veluwe nog heel bekend is. Het is een woordtype, dat in het Middelnederlands al bekend is in de betekenis 'riem, treklijn'. In verwante betekenissen - zoals 'schouderband die men vroeger droeg om makkelijker met een kruiwagen te kunnen lopen' en 'beddekwast' - en in technische toepassingen heeft dat woordtype ook in het Nederlands overigens wel grotere bekendheid.

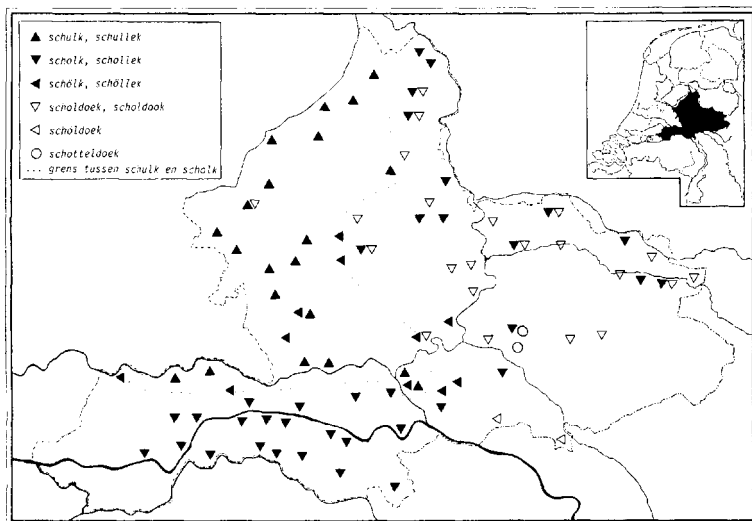

7. SCHOLK

Onder het woordtype *scholk* 'schort' vallen weer verschillende varianten: *schollek*, *schölk*, *schöllek*, *schulk*, *schullek* en *scholdoek*, *scholdoek*, *schöldoek*. Al deze varianten zijn samentrekkingen van het oor-

spronkelijke woord *schorteldoek*, dat al in de Middeleeuwen als *scorteldoek* bekend is. Met twaalf opgaven scoort het net zo hoog als nummer zes van onze top-tien.

Het kaartje toont aan dat *scholk* en varianten in vrijwel geheel Gelderland bekend zijn. Op de Veluwe wordt voornamelijk *schulk* gezegd, in het Rivierengebied, in de Liemers en Achterhoek meest *scholk*. In hoofdzaak in de buurt van de grenslijn *schulk-scholk* vinden we *schölk*. Alleen in de Zuidoostelijke Achterhoek en in het westelijke Rivierengebied treffen we dit woordtype niet aan. In die gebieden zijn andere woorden voor de schort in gebruik: de Achterhoek kent *brunte*, terwijl in het Rivierengebied de benamingen *sloof* en *slob* voorkomen. Dat laatste woord kennen trouwens ook de Veluwe en de Liemers. Tenslotte zijn dan nog de benamingen *slonde*, *boezelaar* en *schort* her en der bekend in onze provincie. Een zodanige variatie én het feit dat er allerlei soorten schorten zijn, maakt het voor de hand liggend dat er van plaats tot plaats betekenisverschillen zijn. Dankzij de enquête van het Amsterdamse P.J.Meertens-Instituut zijn we daarvan op de hoogte. Een paar opmerkingen die de medewerkers toen hebben genoteerd, willen we hier vermelden. Zo is voor het Achterhoekse Neede opgegeven dat een *scholdoek* van jute, een *baalschort* heet. In het nabijgelegen Borculo - waar *scholdoek* ook de gewone benaming is - noemt

men de schort met lange mouwen die de bindsters vroeger droegen bij het binden van de roggegarven, de *mouwschorte*. Voor Wageningen is vermeld dat een lange schort - één die de gehele voorzijde bedekt - *schort* heet; de korte schort - die alleen de rok beschermt - wordt er *schulk* of *slob* genoemd. Megchelen - een Liemers dorp, pal aan de grens met Duitsland gelegen - kent iets soortgelijks. De lange schort heet daar *schöldoek*, de korte *slob* of *brunt*. In het Veluwe Empe, dat ten westen van Zutphen ligt, worden de zogenaamde fantasieschorten die na de Tweede Wereldoorlog op zondag veel gedragen werden, *schort* genoemd. De gewone daagse werkschort heet er *scholdoek*, maar de schort die men zelf van een jutezak placht te maken, wordt *zakkenschort* genoemd.

Dat *schort* een nieuwe benaming is die in de jaren veertig in de Gelderse dialecten aan invloed wint, blijkt eveneens uit de mededelingen van de zegslieden. Voor Opijnen en Varik in de Tielerswaard en voor Ingen in de Nederbetuwe bij voorbeeld is genoteerd dat men “tegenwoordig” *schort* zegt. In Nijkerk wordt *schulk* door de jongeren zelden meer gebruikt, terwijl men in Nijkerkerveen de benaming *schort* - die er nog maar pas in het dialect opgenomen is - een beetje deftiger vindt dan het oorspronkelijke *schulk*.

Tenslotte willen we een heel opmerkelijke opgave bespreken. Het Achterhoekse Hengelo en Hummelo kennen als benaming voor de schort: *schorteldoek*. Die benaming zijn we bij de bespreking van de *schottelslet* (nr. 1) al tegengekomen. Daar zagen we, dat dat woord voornamelijk in de Liemers de benaming voor de vaatdoek is. Op grond daarvan zouden we kunnen stellen dat *schorteldoek* in de betekenis ‘schort’ foutief moet zijn. Maar wellicht is er nog een andere verklaring mogelijk; dialectologen zeggen immers niet gauw dat iets fout is! We zagen dat de woorden *schortslet*, *schotslet* en *schorreslet* voor ‘vaatdoek’ geassocieerd worden met de schort. *Schort* en *vaatdoek* zijn natuurlijk ook wel enigszins verwante begrippen. Mogelijk is nu, dat in Hengelo en Hummelo de benaming voor de vaatdoek geassocieerd is met de schort.

Als we de kaartjes van vaatdoek en schort met elkaar vergelijken, dan zien we dat er in het gebied waar beide dorpen liggen een ingewikkelde situatie bestaat. Zo zou de spraakverwarring in Hengelo en Hummelo ook verklaard kunnen worden. We nemen dan aan dat het woord *schorteldoek* dat in gebruik is voor een verwant begrip (‘vaatdoek’) ontleend wordt om vervolgens als benaming voor de schort te dienen. Zo’n intern taalkundige verklaring treffen we ook aan bij het volgende nummer.

8. SCHOER

Schoer en *telder* delen de achtste en de negende plaats: ze zijn ieder elf keer vermeld.

Schoer heeft verschillende betekenissen, die alle min of meer verband houden met het begrip 'bui': onweersbui, plensbui, hagelbui, onweer, windstoot. We treffen het woord in heel Oost-Nederland aan; van Limburg en Oost-Brabant tot Groningen en Friesland aan toe. Ook in de dialecten van het aangrenzende Duitsland is het heel bekend.

Skoer is een woord dat al voorkomt in oude talen als het Oudsaksisch, het Oudhoogduits, het Oudnoors en het Gotisch. In het Duits heeft het zich ontwikkeld tot *Schauer* en in het Engels tot *shower*. In onze dialecten bleef het bijna hetzelfde; de *sk* veranderde alleen in *sch*. Dat *schoer* in het westen van Nederland ontbreekt, wordt taalhistorisch als volgt verklaard. Zoals het woord *zoer* ('niet zoet') in de westelijke dialecten tot *zuur* werd, zou *schoer* er klankwettig tot *schuur* moeten worden. Dat woord bestond echter al, namelijk in de betekenis 'opberghok', waarin we het nu ook nog kennen. Zo verdween *schoer* 'bui', welk proces nog eens bevorderd werd doordat het woord *schouder* zich in westelijke dialecten tot *schoer* ontwikkelde. *Schuur* 'opberghok' en *schoer* 'schouder' verdreven *schoer* 'bui' dus in het westen van het Nederlandse taalgebied.

9. TELDER

Het woord *telder* '(etens)bord' is voornamelijk in de Achterhoek en Liemers en op de Noordoostelijke Veluwe bekend. Dat het door het woord *bord* verdrongen wordt, werd weer door de invullers van de vragenlijst uit 1948 van het P.J.Meertens-Instituut onderkend. Zo schrijven de zegslieden uit o.a. 't Harde, Heerde, Vaassen, Brummen, Almen, Hengelo en Eibergen dat men vroeger *telder* zei, maar tegenwoordig over *bord* spreekt. Voor Aalten is opgegeven dat men in het dorp zelf *bord* zegt, maar erbuiten over *telder* praat. De zegsman voor Rekken tekent aan dat de jongeren - vooral meisjes van de huishoudscholen - al *bord* zeggen. Dat is een fraai voorbeeld van de invloed die het standaard-Nederlands via het onderwijs uitoefent.

De hoge score van *telder* is niet verbazingwekkend. Het is namelijk weer één van die woorden, die dialectsprekers graag noemen als het er om gaat afwijkingen van het standaard-Nederlands te laten zien. Daarbij vermeldt men dan stevast dat *telder* "een Duits woord" is. Onze Oosterburen kennen immers het woord *Teller* voor 'bord'. Van zo'n opmerking gaat de suggestie uit dat *telder* een ontleening uit het Duits

zou zijn. In de dialectologie zegt men in zo'n geval dat het woord geëxpandeerd is. Voor Noordoostelijk Nederland is al eens de theorie van de Westfaalse expansie opgesteld. Die houdt in dat tussen 1200 en 1600 het overwicht van Westfalen op Noordoost-Nederland zó groot was, dat ons gebied in die periode taalkundige invloeden vanuit Westfalen ondergaan heeft. Maar het is heel moeilijk om het onomstotelijke bewijs van zo'n expansie te leveren. Het is namelijk ook mogelijk dat de verbondenheid tussen de Westfaalse dialecten en de Noordoostnederlandse zó groot is, dat er geen sprake is van een permanent overwicht van het ene gewest op het andere. Het is niet voor niets dat de dialecten aan beide zijden van de Nederlands-Duitse grens vanaf de Eems tot ongeveer de Oude IJssel Nedersaksisch worden genoemd. Zo moet men ook voorzichtig zijn met de opmerking dat *telder* "een Duits woord" is. Want er is verschil tussen ons woord *telder* en het Duitse woord *Teller* dat in de aangrenzende Westfaalse dialecten ook zo luidt. Hoe hun onderlinge verhouding precies is, weten we niet, maar wel is zeker dat ze zich ontwikkeld hebben uit de veel oudere woorden *telloor*, *teljoor*, *talloor* - die in Zuid-Nederland voorkomen. Die laatste woorden zijn weer ontleningen uit het Frans, dat het woord *tailloir* in de betekenis 'hakbord' kent.

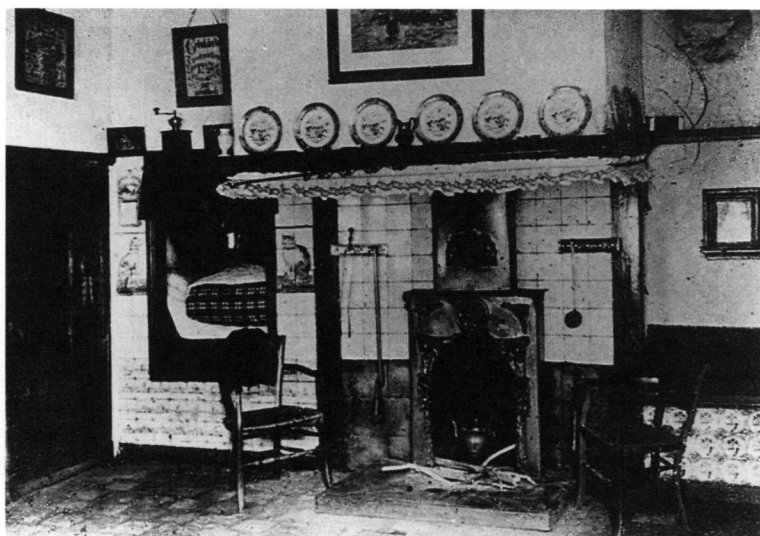
10. BOEZEM

Het woordtype *boezem* in de betekenis 'schouw, schoorsteenmantel' is de laatste van de top tien. Het kreeg slechts acht vermeldingen. *Boezem* is dan ook een woord dat maar een beperkte verspreiding heeft, want het komt voornamelijk voor in de Achterhoek en Liemers. Op de Veluwe en in het Rivierengebied is het slechts sporadisch in gebruik.

Er is één aspect dat te interessant is om hier onvermeld te laten. Want behalve *boezem* is *bozem* opgegeven. Nu is *boezem* een klankwettige ontwikkeling uit het oudere woord *bozem*. Het is op dezelfde manier ontstaan als bij voorbeeld *bloeme* uit *blome*, *moeder* uit *moder*, *koek(e)* uit *koke* en *doek* uit *dook* (zie nr. 1). Deze uit *oo* ontstane *oe* dringt - zoals zo veel taalkundige vernieuwingen - hoe langer hoe verder oostwaarts. Het opmerkelijke is echter dat dit proces in het ene geval vlotter verloopt dan in het andere. Zo zijn er veel plaatsen in de Westelijke Achterhoek en de Westelijke Liemers die *bloem(e)*, *moeder*, *koek(e)* en *doek* zeggen, maar in plaats van *boezem* over *bozem* spreken. In het laatste geval hebben die plaatsen dus de klankontwikkeling nog niet doorgemaakt, misschien omdat het begrip verouderd is en men het woord daarom minder gebruikt.

Behalve de top-tien is er een keur van Gelderse dialectwoorden opge-

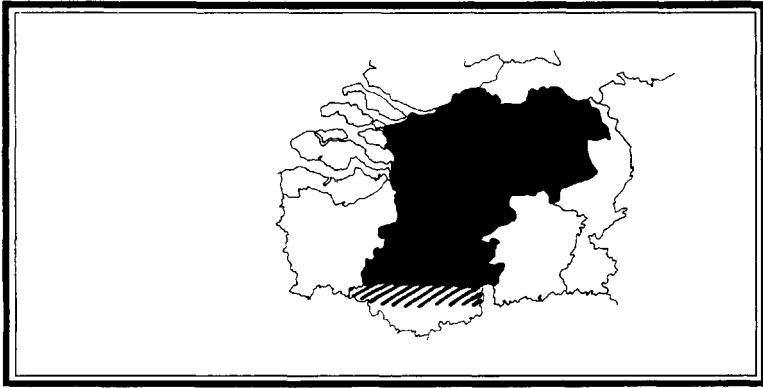

geven; het zijn er in totaal meer dan 2500. Daarbij zijn woorden die direct met de eigen plaatselijke omgeving te maken hebben (zoals voor het bosrijke Groesbeek *wasberre* 'bosbessen'), maar ook bijvoorbeeld woorden als *boest* en *boerenplaat*. Dat zijn benamingen van een muntstuk van twee en een halve cent, die gedoemd zijn te verdwijnen in het toekomstige Europa van de ecu. Elders is daarover reeds geschreven (Den Schaorpaol, x1).

Eén lijst met top-tien-woorden verdient aparte behandeling. Ze is namelijk samengesteld door iemand die van oorsprong niet uit de streek afkomstig is, maar - zich eenmaal in het Achterhoekse Barchem gevestigd hebbend - ook met dit dialect een speciale band opgebouwd heeft. Op het lijstje staan woorden die voor nieuwkomers gemakkelijk tot misverstand kunnen leiden. *Vittereg* is zo'n woord. In het standaard-Nederlands is het een negatieve kwalificatie, maar in het Achterhoekse kan een vrouw met trots van zichzelf zeggen: *Huusholdelek wark, door bun'k slim vittereg an*. Het betekent dat ze er heel erg precies mee is en dat is lovenswaardig en niet *slim* 'erg'. Iemand die *hellek* is, is *ondeugend*: kwaad. Word nooit *ondeugend* als de huis-aan-huis-winkel je belooft heeft *morgenvroeg* te zullen komen en hij pas om vijf voor twaalf op de stoep staat, omdat hij dan voor zijn eigen gevoel nog keurig op tijd is. Doe je de voordeur *los* en zeg je: "Ik heb lang op je moeten wachten", dan zal hij eenvoudig antwoorden: "Ik kon het ook niet eerder *wachten*". Hij had het druk en is dus niet *extra*

(‘expres’) laat gekomen.. Als hij zegt: “*De aardappels zijn me blond* geworden - ze hebben dan blauwe plekken -, koop ze dan vooral niet. Antwoord: “Dan *haal* ik *me* wel andere, want blonde aardappels *lusten me* niet”.

Dan wil ik mijn bijdrage besluiten met mijn eigen favoriete top. Dat is een constructie, die met name productief is bij werkwoorden die een handeling uitdrukken. Het gaat om de combinatie van het voorvoegsel *ge-* en het achtervoegsel *-te*, dat gevoegd kan worden bij de stam van deze werkwoorden. *Basken* ‘bonken’ heeft als stam *bask*. Daarvan komt het afgeleide zelfstandige naamwoord *gebaskete* ‘gebonk’. “*Jonges, hol is op met dat gebaskete!*”, roepen dus ouders die genoeg hebben van het lawaai van hun kinderen. Zo leveren bij voorbeeld *äözen* ‘moeizaam werken’, *beieren* ‘schommelen’, *blökken* ‘blaffen’, *bosselen* ‘scharrelen’, *doon* ‘doen’, *disselen* ‘kibbelen’ en *drökkelen* ‘aarzelen’, achtereenvolgens *geäöste*, *gebeierte*, *geblökte*, *gebosselte*, *gedoote*, *gedisselte* en *gedrökkelte* op. Een bijzonder geval is in dit verband als men tegen iemand die steeds tegenwerpen maakt, zegt: “*Ach iej met oew gemaorte*”, want dat woord is een afleiding van *maor* ‘maar’. En daarmee komt dan een einde aan mijn *gepente* en Uw *gelaeste* over de top-tien van Gelderland.

BRABANT, NOORD-BRABANT EN ANTWERPEN

Ad Dams

Het gebied omvat het werkgebied van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten oftewel globaal dat van het voormalige hertogdom Brabant. Het materiaal voor deze top-tien is verzameld in verschillende campagnes en langs verschillende wegen.

De eerste campagne was gericht op de vaste medewerkers/invullers van vragenlijsten van het Woordenboek van de Brabantse Dialecten. Dat leverde enkele honderden woorden op, met een zeer grote spreiding en geen duidelijke uitschieters.

De tweede campagne werd opgestart in december 1989 via de regionale dagbladen. De oogst was verschillend per regio. Met name de regio Eindhoven-Helmond leverde veel materiaal op, dankzij enkele afleveringen van de rubriek "Onder Ons" van Ruud Groen.

De heemkundekringen, verenigd in de Stichting Brabants Heem, vormden de volgende doelgroep, wat voor een betere invulling van het westelijke deel zorgde.

De radio-rubriek "Het Vliegend Tapijt", ingeschakeld door Hugo Ryckeboer, leverde voor het Belgische gedeelte fraai en redelijk veel materiaal op. Verder werd uit de campagnes van Siemon Reker en Lex Schaars nog materiaal verkregen voor de regio noordoost-Noord-Brabant. Daarmee werd het inzamelen afgesloten.

Uit dit materiaal, ca. 2.500 woorden, werd de top-tien vastgesteld. Ongeveer 1.000 andere opgaven zijn niet meegerekend, omdat ze

afkomstig zijn uit grotere verzamelingen, plaatselijke woordenlijsten, verkregen uit materiaal dat met andere bedoelingen verworven is of zeer gericht afgevraagd is.

Bij deze laatste categorie is in het bijzonder het materiaal te vermelden, dat via Omroep Brabant (de gehele provincie Noord-Brabant) in een wekelijkse dialectenrubriek vanaf begin september 1990 binnenstroomde. In die rubriek werd de luisteraars gevraagd, de betekenis op te geven van dialectwoorden. Voor de begrippen die in de nu volgende top-tien zijn terechtgekomen is materiaal gebruikt bij *meikever* en *kruisbessen*. Gezien de kwaliteit, kwantiteit en traceerbaarheid is het wel betrokken bij de bespreking van toch al in de top-tien opgenomen woorden.

De Brabantse lijst omvat de begrippen:

1. vlaamse gaai
2. vork
3. kopje
4. meikever
5. mier
6. wc
7. kruisbes(sen)
8. wervelwind
9. dadelijk, meteen
10. aardbeien

1. VLAAMSE GAAI

De opgaven luiden: **marhannik** (Dommelen, Valkenswaard), **markolf** (Oirschot, Aarle-Rixtel, Leende, Liessel, Geldrop, Eindhoven, Nijnsel en Boxtel), **hikster** (Bergeijk), **hanniekauw** (Eindhoven-Stratum, Geldrop, Eindhoven en Waalre) en **hanniemauw** (de Langstraat).

De Bont liet in zijn Dialekt van Kempenland (deel II, blz. 386) een kaartje afdrukken van de verspreiding van de namen voor deze vogel in zuid-oost Noord-Brabant. Hij heeft naast de bovenstaande namen ook opgetekend *marhander*, *marhanne* en *marhenne*. In dit toch vrij kleine gebied levert dat een druk beeld op.

Voor heel Nederland en het Nederlandstalige deel van België is een kaart VLAAMSE GAAI opgenomen in de Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland. Daarop komen dezelfde benamingen voor en vindt men verklaringen die daarvoor gevonden of minstens gezocht zijn.

Markolf en de algemene benaming *meerkol* zijn volgens het Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal van M.J. Koenen terug

te voeren op de middeleeuwse spotter Marcolphus. De vogel kan uitgesproken lelijk schreeuwen, maar ook fraai fluiten. Koenen geeft *gaai* als woord voor het midden en oosten van Nederland, daarbuiten *markolf*, *marklauw*, *broek*- en *schreeuwekster*. Wellicht heeft de *meer-kol* tot de verbeelding gesproken en ligt hier een verband met *kol* 'heks' en derhalve ook met *hikster*.

De algemene naam *Vlaamse gaai* ontbreekt in dit rijtje, terwijl ook die best interessant te noemen is. Een *gaai* is een vogelbenaming (ook in de taal der schuttersgilden), die klanknabootsend gemaakt is, in het Picardisch *gai* en het middelnederlands *ga(e)y* luidde, maar ook verklaard wordt vanuit de Latijnse persoonsnaam *Gaius* of *Gaia*. Het deel *Vlaamse* is enkel te verklaren uit een vergelijking met andere soorten.

Vlaamse gaai

2. VORK

De opgaven luiden: **verket** (Tilburg, Eindhoven, Veghel, Brussel, Deurne (B.), Loonbeek, Leuven, Waalre, Alphen en Riel, Gemert, Zaventem), **ket** (Waalre, St. Willebrord en opnieuw Zaventem) en **frinket** (Herentals, Heist-op-den-Berg en Houtvenne).

De oorsprong van alle drie de woorden is duidelijk: het Franse **fourchette**, een verkleiningsvorm van *fourche* 'hooivork, gaffel' uit het Latijnse *furca*. In beginsel dus de (eet)vork, in gebruik of minstens bekend geraakt in de Franse tijd. Het aardige van dit geval is, dat het nieuwe voorwerp meteen algemeen moet zijn geworden, evenals de

benaming ervoor. Uitgaande van **verket** is **ket** een verkorting (alleen het beklemtoonde deel) en **frinket** een geval van metathesis in combinatie met nasalering van de eerste klinker. Er zijn geen “concurrerende” benamingen in de zin van een drie-, vier- of vijftandig instrument opgedoken, die zouden kunnen wijzen op een oudere vorm van het instrument of zelfs maar op het bestaan van het instrument voordat het met de Franse cultuurdragers de tanden liet zien. *Gaffel*-benamingen zijn niet opgegeven, zoals eventueel verwacht had kunnen worden in het gebied tegen het Duits (*Gabel*) aan. Volkskundige informatie levert inderdaad op, dat eten met mes en vork pas een heel eind in de 20e eeuw regel werd. Daarvoor werd letterlijk gegeten “van de hand in de tand”. De Nederlandse vorm werd gevonden in het May’s Woordeboekske (Made) bij *vrk* ‘vork’.

3. KOPJE

Het voorwerp waaruit koffie of thee gedronken wordt werd opgegeven onder de benamingen **tas** (Zeelst, Leuven, Schijndel, Alphen en Riel en Deurne bij Antwerpen), **jat** (Dworp, Tongeren, Herentals, Loonbeek, Leuven) en **kommetje** (Valkenswaard, St. Willebrord en Deurne bij Antwerpen).

Het May’s Woordeboekske geeft *kommekes*.

Tas is van deze reeks het meest internationale woord, hier geïmporteerd vanuit de Romaanse taalfamilie via het Frans (*tasse*). In het Italiaans is het woord *tazza*, het Provençaals kent *tassa*, het Spaans (uit het Arabisch *tasa* ‘drinkschaaltje’ en het Perzisch *tasht* ‘schaal’) *taza*. De Latijnse vorm is *testa* ‘aarden pot’, afgeleid van *texere* ‘weven, vlechten’.

Jat is te verbinden met het Hebreeuws *yad* ‘hand’.

Kom is in het Middelnederlands gevonden als *com(me)*, Middelhoogduits als *kumpf*, modern Duits als *Kumme*, Oudengels als *cumb*.

Kop kent in het Middelnederlands (*cop(pe)*) de betekenissen ‘schaal, beker, hersenpan’ en ‘schedel’, in het Middelnederduits (kop) en het Oudhoogduits (kopf) de betekenis ‘beker’. De vorm is vermoedelijk afkomstig van het Latijnse *cuppa*, maar kan volgens Van Dale ook uit het Germaans stammen en dan verwant zijn met *kuif*.

4. MEIKEVER

Het met de beste bedoelingen veelgeplaagde insect kwam uit de strijd onder de benamingen **mulder** (Waalre, Boxtel, Schijndel, St. Wille-

brord, Ossendrecht en Puurs), **hegmulder** (Zeelst), **molenaar** (Steenbergen, Kruisland), **ekelbok** (Valkenswaard), **eikemulder** (Houtvenne), **predikant** (Rillaar), **preekheer** (Meise), **prekenheer** (Brussel) en **kitting** (Baarle-Nassau).

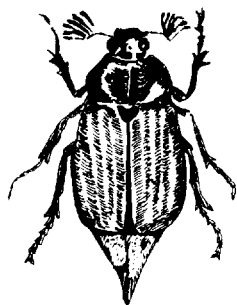
De “molenaar”-typen worden verklaard door de witte kleur, waarmee de meikever bedekt is als hij pas uit de grond komt. In het May’s Woordeboekse lezen we *mulder*.

De “ekel”-typen worden verklaard vanuit het element *ek*, *ekke* dat een kleiner insect aanduidt.

De “preek”-typen leggen verband met de knikkende beweging van het diertje voordat het gaat vliegen.

De opgave *kitting* uit Baarle-Nassau is eerder al als een unicum te boek gesteld en zou verband kunnen houden met een aanduiding voor ‘paard’ in combinatie met ‘ding’ voor een klein beest, insect. Door het geringe vergelijkingsmateriaal is dit moeilijk vast te stellen.

De “predikheer”-familie werd enkel voor het Belgische deel van het gebied opgegeven, zoals ook wel te verwachten viel na bestudering van de Taalatlas voor Noord- en Zuid-Nederland.

meikever

Opvallend was, dat de omgekeerde weg (gevraagd werd naar de betekenis van *predikheer*) bij de Noordbrabantse luisteraars van Omroep Brabant toch altijd nog 25 reacties opleverde, waarvan er 16 duidelijk wel betrekking hadden op de bedoelde kever: *mulder* in Breda, Oirschot, Waalwijk, Roosendaal, Keldonk-Erp, Rijen, Berkel-Enschot, Budel (2x), Tilburg, Veldhoven, Nuenen, Riethoven, Best, Asten en Heeze. *Pater* was de naam in Nuenen, *koren-pater* in Esbeek. De andere verklaringen waren ook wel aardig: *vleermuis* in Oploo en *bidsprinkhaan* in Bergeyk en Budel-Dorplein. Afwijkend, maar gezien het bijgeleverde versje wellicht toch wel van toepassing was de opga-ve *lievenherebeestje* uit Schaijk.

5. MIER

Het beestje, bekend om zijn bijtend sap en berucht vanwege het talrijke voorkomen, werd opgegeven onder de namen **muurzeik** (Eindhoven, Oirschot), **muurzeiker** (Wijnegem, St. Willebrord, Gemert, Esdonk, Steenberg en Kruisland), **mamzeik** (Zonhoven), **muurvarken** (Wijnegem) en **zeikmoeier** (Valkenswaard, Eindhoven, Waalre). Het May's Woordeboekske kent *moeizèker*. Voor de verklaring wordt hier korthedshalve verwezen naar o.a. de Limburgse top-tien.

6. WC

Koning, keizer, admiraal, ze kennen het allemaal: het kleine kamertje voor de bezigheid waarbij ieder graag gemakkelijk zit. De opgegeven benamingen ervoor: **huisje** (Veghel, Valkenswaard, Waalre, Meise, Loonbeek, Dworp, Herenthout, Grobbendonk, Baarle-Nassau en Zaventem), **gemak** (Baarle-Nassau, Zaventem), **secret** (Schijndel), **stalletje** (Schijndel), **koer** (Zaventem) en **beste kamer** (Valkenswaard).

De meeste benamingen herinneren (evenals de toelichtingen bij de opgaven) aan het hokje met gaten in de grond en in de deur met het hartje, geplaatst in de hof achter het woonhuis.

De opgave *beste kamer* dient gezien te worden naast de term *goei kamer* voor de nauwelijks gebruikte salon, dus spottend en zeker niet als betrekking hebbend op een oorspronkelijk inpandig vertrek.

De opgave *koer* (Frans: *cour*) duidt eveneens op die plaats, zo al niet op afwezigheid van het huisje. Het woord is afkomstig van het Latijnse *cohortem* (4e naamval van *cohors*) 'omheinde plaats', in het Oudfrans nog *court*, *curt*, in het modern Engels *court*. Taalkundig is het nauw verwant met *gaard*.

Het May's Woordeboekske geeft *plèj* 'plee, w.c.' en *schaithois* 'w.c., stond vroeger vaak buiten of in de schuur'.

Plee is wellicht evenals *koer* een aanduiding voor een ruimte, ondanks de verenging tot deze beperkte ruimte identiek met het woord *plein*.

7. KRUISBES

De benamingen voor de bes met stekelig oppervlak luidden: **knoesel** (Eindhoven, Oirschot, Heist-op-den-Berg, Waalre, Alphen en Riel, Grobbendonk), **kroesel** (Best, Geldrop, Sint Anthonis, Stratum, Leen-

de, Woensel, Zeelst, Uden), **kroensel** (Helmond), **knoersel** (Berkel-Enschot), **stekelbes/-bees** (Bergen op Zoom, Grobbendonk, Breda, afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen), **stikkebezie** (Bergen op Zoom, Breda, Etten-Leur, Helmond, Mierlo, Roosendaal (3x), Sint-Anthonis, Steenbergen, Tilburg (2x), Vlijmen, Wouwse Plantage, Kruisland, Antwerpen), **stekbeer/-bees/-bes** (Berkelstreek, Boxtel (afkomstig uit het Limburgse Gennep), Groesbeek, Helmond, Land van Maas en Waal, Nijmegen, Noord-Limburg, Oss, Ravenstein, Midden-Limburg, Udenhout (afkomstig uit Arnhem), Veldhoven “bekend uit de Achterhoek”), **stekebezem** (Udenhout), **stekelbees** (Hoogerheide, Steenbergen), **klapbes** (“zuid-Gelders en noord-Oostbrabants”) en **kruisdoorn** (St. Willebrord).

Kruisbessen

In het May's Woordeboekske (Made) is hiervoor te vinden *kroidoores*. *Croeselbesie* is de Middelnederlandse vorm, afgeleid van *kroes* vanwege de kroezige haartjes op de bes, die geleid heeft tot de nu algemene benaming *kruisbes*. De klank is als zodanig een relictvorm, omdat de verdere ontwikkeling van *oe* via *uu* tot *ui* niet heeft plaatsgevonden in de dialectbenamingen.

De doornige takken van de plant hebben gezorgd voor de benamingen *stekelbes* en *stikkebezie*. *Kruisdoorn* is een samentrekking van de twee eigenschappen *kroezig* en *doornig*.

Het verschijnsel *bes/bezie* wordt verderop behandeld bij nr. 10: de aardbei.

8. WERVELWIND

De benamingen luiden: **hauwmauw** (Aarle-Rixtel, Valkenswaard, Eindhoven, Waalre, Nijnsel, Schijndel), **hauw** (Balen), **hauwvrouw** (Diest e.o.), **bonte vrouw** (Diest e.o.), **barende vrouw** (Diest e.o.) en **varende vrouw** (Diest e.o.).

Over de benaming *hauwmauw* is nogal wat literatuur beschikbaar, die over het algemeen uitgaat van een samentrekking van *hold* (via hout) en *vrouw*. Dat heeft dan betrekking op de ‘vertrouwde’ vrouw, de wal-kure die Wodan op zijn tochten door de lucht vergezelt. De benaming *windhaks* die voor Twente bekend is legt eveneens verband tussen een vrouwspersoon en het gevaarlijke verschijnsel wervelwind.

Diest en omgeving kennen daarnaast *bonte*, *barende* en *varende vrouw*, Schuermans vermeldt in zijn Algemeen Vlaamsch Idioticon de benamingen *barende vrouw*, *barele vrouw* en *bonte vrouw*, Gezelle noemt in Loquela *meltevrouw* en *schouvrrouwe*, De Bo en Teirlinck *varende vrouwe*, Tuerlinckx *heivrouw* en Kiliaen *vaerende wijf*.

9. DADELIJK, METEEN

Het binnenkort te bereiken tijdstip werd aangeduid op zeer verschillende manieren en kennelijk heerst er in de praktijk nogal eens begripsverwarring. Begrijpelijk, want de benamingen waren: **zo meteen** (St. Willebrord), **meteen** (Strijp, Valkenswaard, Gerwen), **beteen** (Aarschot, Turnhout, O.L.V. Waver, Valkenswaard, Balen, Waalre), **subiet** (Brussel, Steenbergen, Strijp, Tilburg, Gemert, Puurs, Zaventem), **mee passant** (Tilburg) en **seffens** (Waalre).

In het May's Woordeboekse werd gevonden *deene* ‘dadelijk, direkt’, *bedeene* ‘bedeen’, *zombedeene* ‘zo meteen’, *daolek* ‘dadelijk’, *subiet* ‘direkt, zo meteen’ en *drèk* ‘direkt’.

Niet om de verwarring te vergroten, maar om zicht te krijgen op de betekenis ‘straks’, ook nog even de benamingen daarvoor: **achtereen** (Brussel, Zaventem), **fluks** (Brussel, Dworp, Puurs en Zaventem), **fluksjes** (Tienen) en **te fluks** (O.L.V. Waver). In het May's Woordeboekse: *strak* ‘straks’.

De herkomst van de woorden is duidelijk: *subiet* en *mee passant* zijn Romaanse vormen, geïmporteerd uit het Frans, de andere opgaven zijn inheems-Germaans.

Dadelijk is in deze betekenis ‘aanstonds’ voor het eerst genoteerd in een tekst uit 1564. Het is afgeleid van ‘daad’ en betekende in heel de zestiende eeuw nog ‘metterdaad’.

Meteen heeft een betekenisverenging ondergaan van *mit ein*, *meteen*

'te zamen, geheel en al, tegelijk, zo meteen' in het Middelnederlands en *mit en* 'tegelijk, geheel en al' in het Middelnederduits tot het huidige 'tegelijk, aanstonds'. De vorm *beteen* berust op een uitspraakverschil, *zo meteen* is een versterking van *meteen*.

Fluks, te fluks en *fluksjes* zijn als bijwoord gevormd met het achtervoegsel *-s* van het Middelnederlandse woord *vloge, vluege, vlooch* 'vlucht, snelheid' en luidden in het Middelnederduits *vloges* en in het Middelhoogduits *flug(e)s*. Nauw hiermee verwant is het meestal poëtisch gebruikte *vleug*.

Direkt is een moderne term, die in de uitspraak wel vervlakt tot *drek*, maar niet als dialect bestempeld dient te worden.

10. AARDBEIEN

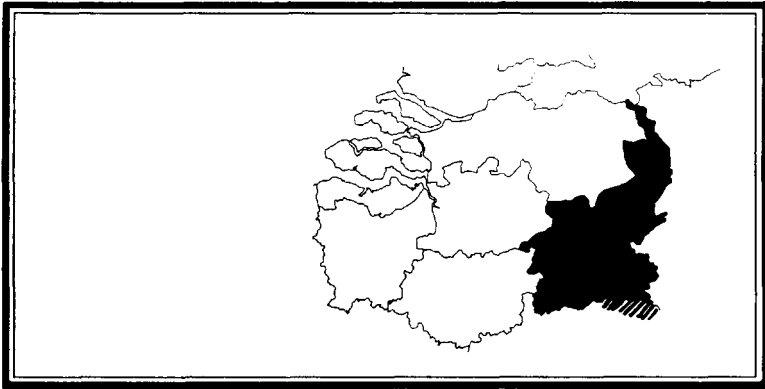
De oogst aan aardbei-typen was niet groot te noemen: het eerste bestanddeel was steeds aard-, het tweede deel bestond uit **bees** (Antwerpen, Lint, Heist-op-den-Berg, Zaventem), **bezie** (Steenbergen, Kruisland), **beesje** (Zundert, St. Willebrord), **bezem** (Veghel, Zundert) en **beer** (Herenthout).

Made kent *èrrebeesje*, Bergen op Zoom ook.

Het middelnederlandse *beye, hei* (Latijns *baca* 'bes, parel', Frans *baie*) vormt het tweede bestanddeel van de nu algemene benaming *aardbei* en komt niet voor bij de opgegeven vormen.

Zeer ver verbreid zijn de wel aangetroffen benamingen die in het Middelnederlands *besse, bes, besie* en *bere* geschreven werden en volgens de etymologische woordenboeken ontstaan zijn uit twee reeds in het germaans wisselende vormen (Oudhoogduits *beri*, Oudengels *berie*, Oudnoors *ber*, Gotisch *-basi*). De moderne versies ervan luiden in het Engels *-berry* en het Duits *Beere*.

Van de overige ingezonden top-tien-woorden kan hier geen melding gemaakt worden, omdat ze in de eerste acties minder dan 13 keer genoemd werden. De vergelijking met vermeldingen uit aangrenzende regio's schreeuwt echter om nog één woord, dat in de laatste actie - na afsluiting van de top-tien - via Omroep Brabant uitgelokt werd en ruim 400 briefkaarten opleverde: *schotelstet*. Op één van die briefkaarten werd gewag gemaakt van een uitdrukking "iemand de schotelstet nageven", waarmee men wilde zeggen: "Het is zo wel mooi geweest!"

LIMBURG

Herman Crompvoets

Ook in de beide provincies Limburg werd een enquête gehouden. Hiervoor werden ingeschakeld in Nederlands Limburg het dagblad *De Limburger*, het *Dagblad voor Noord-Limburg*, *Omroep Limburg* te Maastricht en het tijdschrift *Veldeke*. In Belgisch Limburg verliep de werving via het dagblad *Het Belang van Limburg*, *Omroep Limburg* te Hasselt en BRT-Brussel met het programma 'Het vliegend tapijt'. Ook mensen in de Limburgse dorpen en steden werd gevraagd een lijstje met een tiental woorden op te sturen naar de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde, woorden die men eigen en vertrouwd vond klinken en die typisch waren voor zijn of haar dialect. Men moest als het ware naar de pen grijpen en spontaan deze woorden invullen. Maar dat bleek niet zo eenvoudig. Ieder dialect kent een hoop woorden en wanneer men beperkt is in de keuze, is het erg moeilijk de tien meest eigen woorden op te geven. Men kan allicht snel woorden opschrijven die uit een bepaalde sector bijvoorbeeld de landbouw of de religie komen of men noemt alleen bloemenamen, maar verreweg de meeste beantwoorders hebben toch geprobeerd een zo gevarieerd mogelijke lijst te samen te stellen. Er waren er zelfs bij die een lijst met wel driehonderd woorden opstuurden. Er zat prachtig woordmateriaal bij maar een dergelijke hoeveelheid woorden uit één plaats vertroebelde de doelstelling: het maken van een top-tien van dialectwoorden. Een samensteller van een top-tien moet het immers

hebben van zoveel mogelijke antwoorden en niet van zo uitgebreid mogelijke.

Uit de beide provincies Limburg zijn in totaal 170 reacties of lijstjes binnengekomen die verwerkt zijn. Uit Belgisch Limburg kwamen 44 antwoorden. Helaas kwamen er nog lijstjes in Nijmegen binnen, toen de 170 reacties al via de computer bewerkt waren en de top-tien al was samengesteld. Bij de inzenders van Nederlands Limburg waren veel lezers en lezeressen van het dagblad De Limburger. Zij waren geïnspireerd en gestimuleerd door de bezielende artikelen die onder de kop 'Letterbak' wekelijks in die krant verschenen van de hand van Wim Kuipers. De dialectvarianten van de Limburgse top-tien zijn gespeld in de in Limburg gebruikelijke Veldeke-spelling.

In de Limburgse top-tien domineren zelfstandige naamwoorden, negen in getal. Er is één werkwoord bij. Na telling kwam de volgende Limburgse top-tien van dialectbegrippen tevoorschijn:

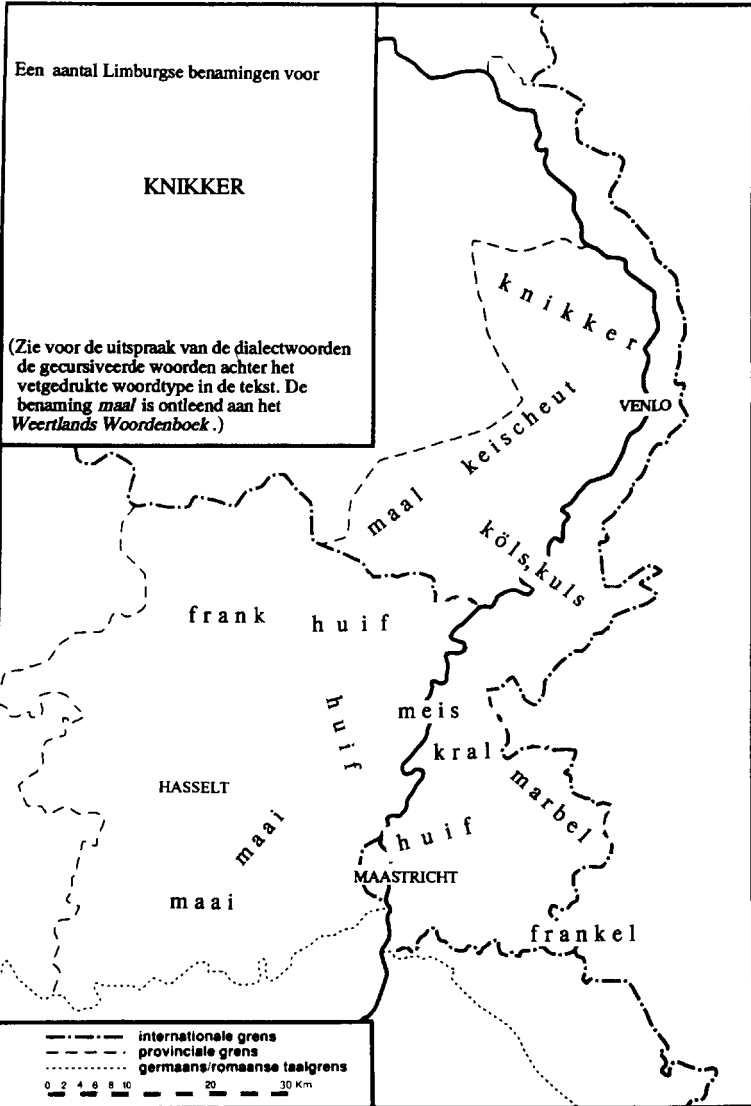
1. knikker (38)
2. zakdoek (34)
3. vest, wambuis (30)
4. domoor, sufferd (27)
5. drukte, gedoe (25)
6. deugniet (25)
7. kruisbes(sen) (24)
8. vaatdoek (24)
9. huilen (23)
10. mier (21).

Zoals in de inleiding op de top-tiens al ter sprake kwam, kan men ook van deze Limburgse top-tien zeggen dat identiteitsbewustzijn, nostalgie, een zich verzetten tegen het oprukken van standaardtaalwoorden en het aanschouwelijk vermogen van de dialectspreker de belangrijkste factoren zijn geweest voor het ontstaan ervan.

1. KNIKKER

Dat de benamingen voor het begrip 'knikker' zo talrijk zijn, moet men zeer waarschijnlijk toeschrijven aan een nostalgische factor en aan de populariteit van dit kinderspel. Bij het bepalen van het aantal *knikker*-opgaven is geen rekening gehouden met het verschil in benaming voor een grote of een kleine knikker. De benamingen voor de grote en kleine knikker vormen samen de eerste plaats.

kuls: *köls* (Heythuysen, Roggel, Roermond, Swalmen, Echt, Asenray, Koningsbosch). Het woord is Middenlimburgs ten oosten van een lijn Roermond- Roggel-Helden-Venlo. Het woord kan etymologisch sa-

menhagen met *kul* 'knikker', 'teelbal', 'kloot'. Daarnaast suggereert Roukens in zijn Wort- und Sächgeographie echter ook een verband met de plaatsnaam Köln of Keulen. Mogelijk kwam een bepaald soort knikker van Keulen en noemde men ze *kölse* of *kulse* (knikkers). **huif:** *huif* (Maastricht, Ambij), *huuf* (Bocholt, Valkenburg, Hulsberg, Heerlen), *uuf* (Maasmechelen, Spaubeek, Sittard) *ief* (Opglabbeek). In het Rijnland komt *huuf* algemeen voor in de betekenis van een middeldikke knikker. Dat *huif* 'knikker' etymologisch verwant is met het Nederlandse *huif*, dat men terugvindt in bijvoorbeeld 'huifkar', acht Roukens minder waarschijnlijk dan een mogelijke afkomst van het Latijnse woord *uva* 'druif'. In dit laatste geval is er sprake van een vergelijking. De knikker wordt met een druif vergeleken. Deze suggestie doet ook Endepols in zijn Diksjenaer van 't Mestreechs. Volgens de kaart KNIKKER in Roukens' proefschrift komt *huuf* voor in het zuiden van Nederlands Limburg en in Belgisch Limburg ten oosten van een lijn Lommel-Peer-Diepenbeek-Tongeren. **schiethuif:** *sjiethuif* (Hoeselt). Het werkwoord 'schieten' in combinatie met 'knikker' komt meer voor. **frank:** *vraangk* (Eksel). Deze opgave voor Eksel in Belgisch Limburg is merkwaardig te noemen. Volgens dezelfde kaart KNIKKER komt *frank* alleen in het Rijnland voor. Verwante vormen vindt men slechts in het uiterste zuidoosten van Nederlands Limburg. In het Rijnland komt *frank* algemeen voor. Toch bevestigt Roukens dat *frank* in Eksel, Peer en Hechtel autochtoon is. Etymologisch moet volgens hem het woord afgeleid zijn van een oud werkwoord *wranghen*, dat 'samendrukken' en 'stijf of hard maken' betekent. Jongens maakten de knikker vaak zelf uit leem of klei. Ze persten er kleine balletjes uit die ze in een oven lieten bakken. **frankel:** *frangkel* (Vaals). Het woord is een afleiding van *frank*, waarbij *el* een verkleinwoord kan aanduiden of mogelijk aan *frank* toegevoegd is onder invloed van het vrij veel voorkomende woord *marbel* 'glazen knikker'. **marbel:** *marbel* (Heerlen). Het woord komt meer voor in Nederlands Limburg o.a. ook in Sittard, waar het een 'stuijer' of 'grote knikker van glas, steen of wit porcelein' betekent. *Marbel* hangt samen met het Latijnse *marmor* en het Franse *marbre* 'marmer'. In heel Rijnland vindt men volgens het Rheinisches Wörterbuch de woorden *marmel* en *märmel* in de betekenis van een 'dickerer (2-3 cm Durchmesser) Klicker aus härterem Stoffe als der gewöhnliche gebackene Tonklicker. **maai:** *maoj* (Genk). Dit woord komt voor in het zuidwesten van Belgisch Limburg. Roukens legt verband met *maal* -opgaven uit het land van Weert en ziet verband met *malie* 'een kleine munt'; *maai* zou dan een relict zijn van een vroeger munt- of ringspel, waarbij de naam is overgedragen op de knikker. **klitsmaaien** (mv.): *klitsmiej* (Hoepertingen), *klitsmeeje* (Borgloon). Dit is een samenstelling van *klits* en *maaien*. Klit-

sen is een werkwoord dat een klank nabootst: het geeft een kletsend geluid aan. In Kerkrade kent men een knickerspel 'klietsje', waarbij men twee op elkaar gelegde knikkers op de grond laat vallen. **meis:** *meisj* (Sittard, Bingelrade), *mausj* (Ulestraten). Roukens noemt *meisj* een contaminatievorm van het meervoud *mei* (naast *maaje*) en *kuls*. **kral:** *kral* (Oirsbeek). In Limburg is *kral* voor *kraal* gebruikelijk. De sprong van 'kraal' naar 'knikker' is niet groot. **kordets:** *kordets* (Weert). Een kordets is een dikke, ijzeren knikker. In Beeringen (Belgisch Limburg) kent men *kerdets*, terwijl men in Jesseren, Stevoort, St. Lambrechts-Herk, Kosen, Alken, Wimmertingen spreekt van *ker-tes*, dat aan *kordets* verwant lijkt. **keischeut:** *keisjeut* (Meijel). In Meijel het gewone woord voor knikker. Het woord is samengesteld uit *kei* 'kei' en *sjeut*, dat met *schieten* te maken heeft. **bolker:** *bolker* (Meijel). Het Woordenboek der Nederlandsche Taal noemt *bolker* 'grote knikker' vanouds in de zuidelijke gewesten alom bekend. Het moet wel afgeleid zijn van *bonk*.

Eigenlijk is via de enquête voor de top-tien slechts een beperkt aantal woorden voor de grote en kleine knikker binnengekomen. Voor Nederlands en Belgisch Limburg vindt men in Roukens' proefschrift nog talloze andere benamingen voor beide soorten knikkers. Die hier alle weer te geven valt buiten het bestek van dit artikel.

2. ZAKDOEK

tesneusdoek: *tesneusdoek* (Walshoutem, Jeuk), *tesnuzzek* (Tienray, Meijel), *teesnuzzek* (Heythuysen). Het woord is samengesteld uit *tes* en *neusdoek*. *Tes* is een normaal Zuidnederlands woord voor 'zak' en 'neusdoek' is volkomen begrijpelijk. In vooral Oostnoordbrabantse dialecten treedt vaak verkorting van de vocaal op. Zo wordt *eu* een *u* en *doek* verzwakt tot *zuk*. 'Tesneusdoek' komt in Noord-Limburg voor maar doet Brabants aan. **tesseplak:** *tesseplak* (Heythuysen, Roggel, Maasniel, Swalmen, Echt), *tesjeplak* (Herkenbosch, Born, Elsloo, Sittard, Bingelrade). Dit woord is samengesteld uit *tesse* en *plak*. Letterlijk betekent het een plak voor de tes of van de tes. Het woord *plak* bestond al in het Middelnederlands. Het betekende toen 'lap' en het kende een nevenvorm *plag* die als Oostmiddelnederlands wordt aangeduid. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal noemt *plag* Limburgs in de betekenis 'hoofd- of halsdoek'. *Plag* in heiplag 'heizode' is hetzelfde woord. Dat *tesse* als *tesje* wordt uitgesproken, is in Midden- en Zuid-Limburg normaal. **tesplak:** *tesplak* (Halder). Dit is hetzelfde woord als *tesseplak* maar dan zonder het tussenvoegsel *-se -*. **tesdoek:** *tesjdoek* (Heerlen). In een groot deel van Nederlands Lim-

burg wordt de Nederlandse *oe* als *oo* uitgesproken: dus *boek* in plaats van *boek*, *doek* in plaats van *doek* **maalplak:** *maalplak* (Heythuysen, Bocholt, Maasmechelen, Meers) *maolplak* (Genk). Dit woord is een samenstelling van ‘maal’ en ‘plak’. *Plak* is al enigszins verklaard. Het woord *maal* komt verspreid door Nederlands en Belgisch Limburg voor. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal noemt *maal* een Germaans woord en zegt er niet bij dat het specifiek Limburgs is. Het geeft als eerste betekenis ‘zak’, ‘tasch’ en vervolgens ook ‘knapzak’ en ‘zak in een kleedingstuk’. Deze laatste betekenis is van toepassing op ‘maalplak’. Men stak een plag of plak in een maal, dus een zakdoek werd dan in een aantal Limburgse plaatsen een maalplak of maalplag. *Maal* komt naast de reeds genoemde plaatsen o.a. ook voor in Hasselt in de betekenis ‘zak’ en ‘broekzak’ en in Tungalroy in de betekenis ‘zak’, ‘sloop’, ‘overtrek’. In laatstgenoemde plaats is een *maalplagk* een ‘grote, bonte zakdoek’. In de vorige eeuw werd *maal* zeker in Nederlands en Belgisch Limburg gebruikt. Immers Schuermans vermeldt *maal* voor ‘zak of tesch in een kleedingstuk’ en *maalplag* voor ‘zakdoek’ en ‘neusdoek’ en hij lokaliseert deze woorden met ‘Belg.- en Holl. Limburg’. **maalslat:** *mówelslat* (Wellen). Een *slat* is hetzelfde als *slet* dat ‘afgescheurde lap’ of ‘flard’ kan betekenen. **snuifplak:** *sjnoefplak* (Geleen, Schimmert, Heerlen, Kerkrade, Sittard); dit is een samenstelling van *sjnoef* en *plak*. In grote delen van Limburg wordt de Nederlandse *ui*-klank als *oe* uitgesproken en ten oosten van een lijn, globaal getrokken, Venlo-Meijel-Grathem-Obbicht-Geulle-Maastricht worden de beginklanken van een woord *sp* -, *sl* -, *st* -, *sn* -, *sm* - uitgesproken als *sjp* -, *sjl* -, *sjt* -, *sjn* -, *sjm* -. Dus het Nederlandse *snuiven* wordt in een groot deel van Nederlands Limburg *sjnoeve*, **snuifplak:** *sjnoefsplak* (Elsloo). Dit is hetzelfde woord als *sjnoefplak* maar dan met en verbindings *-s* tussen de samenstellende woorddelen. **snuifelsplak:** *sjnoefelsplak* (Eijsden). Dit is een variant op *sjnoefplak* en *sjnoefsplak*. **snuifferplakje:** *sjnófferplekske* (Voerendaal). In het verkleinwoord heeft het Limburgs vaak de Umlaut: *plakje* wordt dan *plekske*. **snuitsplak:** *sjnoësplak* (Brunsum).

Dat de benamingen voor ‘zakdoek’ zo populair zijn dat ze tezamen de tweede plaats in de top-tien vormen, zal wel liggen aan de onmisbaarheid van het gebruiksvoorwerp. Men zou kunnen spreken van een dialectgevoelig begrip: het afwijken van de verschillende Limburgse benamingen van het Nederlandse woord zakdoek is dermate groot dat ze als typisch Limburgs of typisch voor het eigen dialect worden aanvoeld. Een nostalgische factor speelt ook een rol in de hoge score, omdat o.a. *tesnuzzek* in het alledaagse dialectgebruik nauwelijks nog gehoord wordt.

3. VEST, WAMBUIS

Zoals bij de benamingen voor 'knikker' geldt ook bij die voor 'vest' dat niet alle precies hetzelfde ding aanduiden. Men kan het mannen-vest van een driedelig kostuum bedoelen, een vest al of niet met mouwen of een soort borstrok zowel voor mannen als voor vrouwen. **wammesje**: *waemeske* (Velden, Ospel, Heel, Maasniel, Asenraij, Thorn, Koningsbosch, Hulsberg), *wèmmeske* (Meijel), *wäömeske* (Echt), *weumeske* (Maastricht), *wiemeske* (Sittard). Het woord *wammesje* is het verkleinwoord van *wammes*, dat naast *wambuis* voorkomt. Al in het Middelnederlands kende men naast de vorm *wammes* ook de vormen *wambeis*, *wambois* en *wambuus*. **kamizool**: *kammezaol* (Cadier en Keer, Elsloo, Heerlen), *kammezol* (Maastricht, Eijsden), *kammezoul* (Jeuk), *kommezaol* (Schimmert). *Kamizool* komt van het Franse *camisole*, dat weer een afleiding is van het Latijnse *camisia* 'hemd'. **kamizooltje**: *kammezeuëlke* (Weert), *kammezeulke* (Maastricht, Spaubeek) *kammezeuëlke* (Koningsbosch). **gilet**: *zjielee* (Maastricht, Jeuk, Thorn). In Maastricht vindt men vele Franse woorden: *gilet* is er eentje van. Volgens *Le Petit Robert* is een *gilet* een kledingstuk zonder mouwen slechts de tors bedekkend. Men draagt het over het hemd maar onder het colbert. **giletje**: *zjieleeke* (Heerlen, Hulsberg). **kazzeveke**: *kasjevekske* (Sittard). Eenmaal werd dit woord in deze enquête opgegeven voor 'vest'. Maar het is bijvoorbeeld ook bekend in Maastricht. Het woord is een verkleinwoord van *kazzevek*. Hiervan is de etymologie niet eenduidig. Er is een verklaring die zegt dat *kazzevek* eigenlijk *cache-évêque* moet zijn. Dit zou dan letterlijk 'bisschop-verberger' moeten betekenen, het vest of de pelerine welk een bisschop altijd draagt of droeg. *Cache-évêque* zou dan naar analogie van bijvoorbeeld *cache-pot* 'bloempot' ontstaan zijn. De Diksjeener van 't Mestreechs suggereert dat *kazzevek* - en het betekent in Maastricht een 'lang vrouwejak' - waarschijnlijk uit een Slavische taal komt. De eerste verklaring lijkt wel volksetymologie te zijn. **rompje**: *reumpke* (Velden). Dit is een verkleinwoord van *romp*. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* kan *romp* een benaming zijn voor verschillende kledingstukken die om het lijf of de romp sluiten.

4. DOMOOR, SUFFERD

Bij dit gevoelsbeladen begrip komt de verbeeldingskracht van de dialectspreker sterk naar voren. Een groot aantal synoniemen is gegeven. Affectiviteit en creativiteit zijn belangrijke factoren voor de hoge score op de Limburgse top-tien van 'domoor' of 'sufferd'. In de

samenstellingen komen nogal diernamen voor: *paard, kameel, kuiken, hond, rind* en *schaap*. Ook bepaalde eigennamen als *Klaas* of *Sinterklaas* worden bij voorkeur gebruikt om een sullig iemand aan te duiden. Daarnaast speelt de vergelijking een belangrijke rol bij de naamgeving, waarbij *hout, klos, vot, reub, kluppel* en *sok* gaarne gebruikt worden. *Hout* en *kluppel* kunnen naast iets sulligs ook wel iets loms aanduiden.

klossetrekker: *klossetrekker* (Weert). **godskluppel:** *godskluppel* (Heythuysen). Het woorddeel *gods* - werkt hier versterkend. **kluppel:** *klöppel* (Weert). **kophout:** *kophoot* (Oirsbeek). **klophout:** *klophout* (Weert). **sinterklaas:** *sinterklaos* (Koningsbosch). **kluiteklaasje:** *klutkläöske* (Maastricht). **dragonder:** *tragoënder* (Brunssum). Opvallend en twijfelachtig is de opgave *dragonder* voor een 'domoor'. Immers *dragonder* betekent vooral een 'manwif'. **hondsvot:** *hontsvot* (Heerlen). **kameelskuiken:** *kameelskuuke* ((Sittard). **schaapskop:** *sjaopskop* (Schimmert). **hoornpaard:** *häörepaert* (Echt), *heurepaeët* (Heerlen). Hiermee wordt iemand vergeleken met het fabeldier hoornpaard, een geit met horens. **kuilkopje:** *kuulköpke* (Stokkem). Een kuilkopje is een kikkervisje. Hier is ook sprake van een vergelijking. **reuberind:** *reuberinjtj* (Doenrade). *Reub* is Limburgs voor een raap en *rinjtj* is een rund. **zaadreub:** *zaotreub* (Maasniel). **soksieme:** *soksieme* (Heythuysen). Een samenstelling van *sok* en *ieme*. *Ieme* betekent iemand. **sokkezomer:** *zukkezuëmer* (Heerlen, Brunssum). **soepekom:** *soepekom* (Waubach). Een sukkel wordt vergeleken met een soepkom! **soepe:** *suppe* (Waubach). In het Remunjs Waordeboek vindt men o.a. *soepkloot* in de betekenis van sul. **duiles:** *duiles* (Maasniel). Het Remunjs Waordeboek kent *duiles* in de betekenis van een domme vrouw of dom meisje. **flap:** *flap* (Geistingen). **flares:** *flaeres* (Geistingen). In het Rijnland is *flares* ook bekend in de betekenis van onnozele kerel. **duppe:** *döppe* (Vlodrop). Een vergelijkend woord: een sul wordt vergeleken met een *duppe* 'aarden pot'. **bakoven:** *bakaof* (Heerlen). Een vergelijkend woord: een sul wordt vergeleken met een bakoven. **stultes:** *sjtultes* (Gulpen). Volgens het Remunjs Waordeboek is dit een oud woord, stammend uit het Latijn. Het zou het Latijnse *stultus* 'dwaas' kunnen zijn.

5. DRUKTE, GEDOE

Onder deze kop zijn de benamingen bijeengebracht voor 'drukte', 'koude drukte', 'gedoe', 'lawaaï'. Opvallend zijn voor dit begrip 'drukte' de vele Franse woorden, die veelal verbasterd worden. **behaai:** *behej* (Tienray, Heythuysen, Roermond, Echt, Swalmen, Vlo-

drop, Maastricht). Dit woord komt verspreid door Nederlands Limburg voor. Het moet wel ontstaan zijn als een klanknabootsing: *hoe* en *ha*. Tegenwoordig hoort men meer *poeha*. **kaskenades** (mv.): *kiske-naatjes* (Weert). Dit is het meervoud van *kaskenade*, dat bijna zeker samenhangt met *gasconade* dat op zijn beurt weer is afgeleid van de landstreek Gascogne in Frankrijk. **temptatie**: *tamptazie* (Roggel), *temtaasje* (Meers, Brunssum). Een afleiding van het Latijnse *tentare*, het Franse *tenter*. **allegation**: *abbelegaazje* (Meers), *abbelegaësjje* (Brunssum), *allegaasje* (Waubach). In Tongeren is het als *allegose* bekend. **consternatie**: *konsternaazje* (Meers). **gedoens**: *gedoons* (Lutterade), *gedeuns* (Valkenburg, Eijgelshoven). **omstanden**: *omsjtenj* (Doenrade). **radouw**: *radou* (Brunssum). Dit woord komt uit het nabije Rijnland, terwijl het als *Radau* Hoogduits is. **apparence**: *aprensje* (Schimmert). Dit is een verbastering van het Franse *apparence* ‘schijn’. **embarras**: *ambras* (Waubach, Kerkrade). In Tongeren o.a. ook bekend als *amberas*. Het dialectwoord is een verbastering van het Franse *embarras*.

6. DEUGNIET, KWAJONGEN

Uit de hoeveelheid verschillende woorden die men in de beide Limburgen heeft voor het begrip ‘deugniet’ of ‘kwajongen’ blijkt het beeldend vermogen van de dialectspreker. Er blijkt echter ook uit dat een aantal benamingen niet als specifiek Limburgs te noemen zijn.

batraaf: *batteraaf* (Geistingen, Doenrade, Heerlen), *batraof* (Maastricht). Werklieden die de schepen laden en ontladen werden in de Limburgse steden Maastricht, Roermond en Venlo *batraven* genoemd. Het woord vindt men niet in het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Wel is het in het Rijnland bekend in de betekenis van ‘dikke kerel’. Etymologisch moet het identiek zijn aan het Franse *betterave* ‘beetwortel’. **batje**: *batje* (Herten). Dit is een verkleinwoord afgeleid van *bat* in *batraaf*. **velmuil**: *velmoel* (Eil). Vooral het eerste element is niet direct te duiden. Uit navraag blijkt het toch hetzelfde woord te moeten zijn als *vel* ‘huid’. **vlegel**: *vlegel* (Meijel). Dit is een algemeen bekend woord voor ‘deugniet’. **doerak**: *doerak* (Roggel). Geen typisch Limburgs woord. Volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal is *doerak* ofwel aan het Russisch *doerak* ‘domoor’ ontleend of aan een Maleisisch woord *doerhaka* ‘schavuit’. **poorsje**: *poorske* (Meijel). De herkomst van het woord is niet zo makkelijk te achterhalen. Wellicht is het verwant met *poor* dat ‘gemeen volk’ of ‘gepeupel’ kan betekenen. Heel waarschijnlijk is het gelijk aan het Duitse *Purz*, in het Rijnlands als *poë(r)ts* uitgesproken, dat ‘lastige knaap’ betekent.

prengel: *prengel* (Geistingen). Een prengel is een dikke stok, een kluppel en krijgt figuurlijk ook de betekenis van ‘lomp iemand’ of ‘kinkel’. In Maastricht is een prengel een ‘bengel’. **lummel:** *lummel* (Meijel). Dit is een algemeen woord. **kadee:** *kadee* (Geistingen). Dit is hetzelfde woord als het Franse *cadet*. Volgens Van Dale is het een Zuidnederlands woord dat in gunstige en ongunstige zin gebruikt kan worden: een fameuze kadee of een vieze kadee. **zweernotertje:** *sjwaerneuëterke* (Susteren). Verkleinwoord van een niet veel gehoord woord *zweernoot* dat ‘duivel’ kan betekenen. In de Aachener Wortschatz vindt men *Schwerrenuet* en in Keulen kent men *Schwerenut* ‘vloek’ of ‘verwensing’ en ook *Schwerenöter* ‘verfluchter Kerl’. Heel waarschijnlijk heeft men hier te maken met een aan het Rijnlands, met name Keuls, ontleend woord. **muttenkoe:** *mettekoo* (Walshoutem). Een *mettekoo* is in Walshoutem een kleine deugniet. *Mette* moet wel *mutten* zijn dat in Belgisch Limburg en Brabant het normale woord is voor ‘kalf’. Een *mettekoo* is dus letterlijk een kalfkoe en wordt dan figuurlijk gebruikt voor een deugnietje. **kajoen:** *kejoen* (Sittard). Het woord treft men niet aan in het Woordenboek van het Sittards Dialect. Als scheldbenaming komt *kajoen* in het Rijnland voor en het betekent dan een ‘geraffineerde kerel’. De afkomst is moeilijk te duiden. **strobber:** *sjtröbber* (Sittard). Dit woord is verwant aan het Nederlandse *strop* ‘bengel’, **weerbänder:** *waerbender* (Doenrade). In Valkenburg is *waerleech* bekend in de betekenis van ‘rakker’. De grondbetekenis daarvan is ‘weerlicht’ of ‘bliksem’. Bliksem wordt figuurlijk ook wel gebruikt voor ‘deugniet’. *Datwaerbender* moet daar ook mee te maken hebben. **kwajong:** *kojong* (Eigenbilzen). Dit is een algemeen woord voor ‘deugniet’. **kluiver:** *kluiver* (Maastricht). In Maastricht is vooral het verkleinwoord *kluivertje* het woord voor ‘straatjongen’. Vergelijk het woord *baliekluiver*. **balenger:** *baallenger* (Maastricht). Volgens de Diksjenaer van ‘t Mestreechs is een balenger iemand die over de balie (=brugleuning) hangt), een baliehanger dus. Maar de verklaring wordt niet met honderd procent zekerheid gegeven. **schendaas:** *sjinaos* (Schimmert, Heerlen). In het Rijnland is *Schind-aas* algemeen bekend: de oorspronkelijke betekenis is ‘dood dier’ en het krijgt als tweede betekenis die van ‘gemeen, brutaal mens’. In *schendaas* zit het Nederlandse werkwoord *schenden* en *aas*. **apekoning:** *apekeuning* (Waubach). Vergelijkend woord.

7. KRUISBES(SEN)

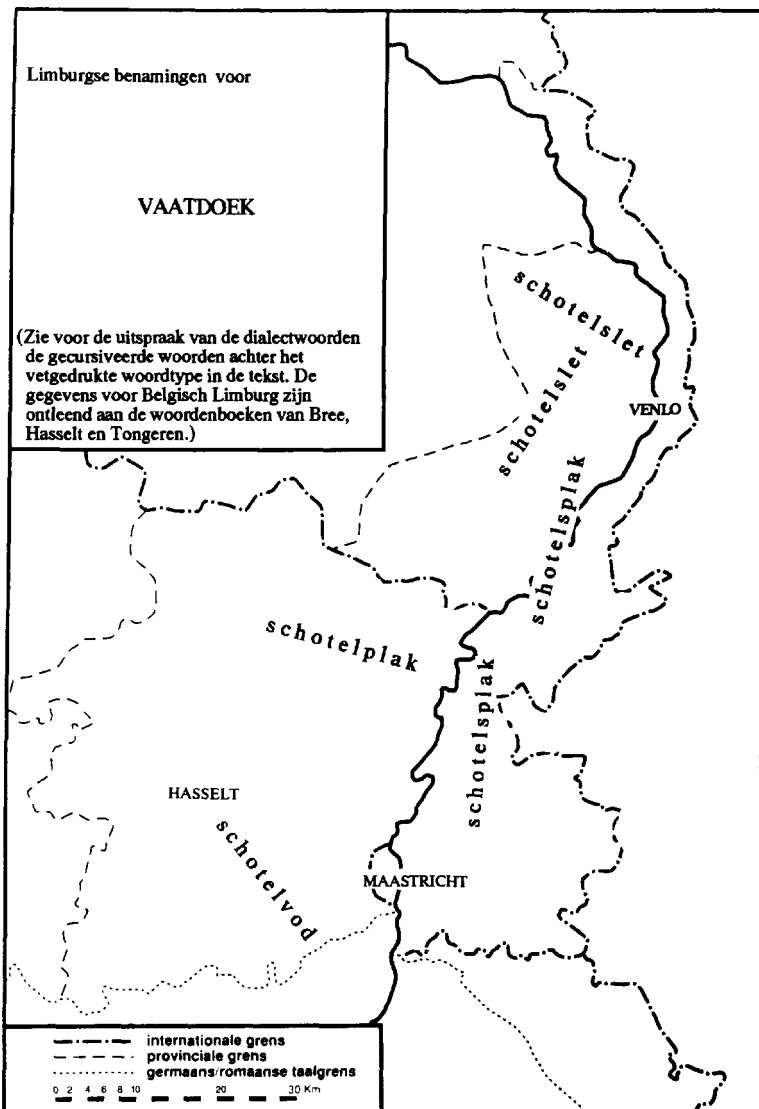
Dat er zoveel opgaven voor ‘kruisbes(sen)’ waren in de enquête, lijkt niet zo goed verklaarbaar. Maar bij dialectologen en Limburgse dia-

lectsprekers staan de benamingen voor deze vrucht toch al langer bekend als typisch iets voor het dialect. ‘Die Stachelbeere’ vormde een paragraaf in het proefschrift van Winand Roukens (1937) en verschillende enquêtes hebben naar dit woord gevraagd vanwege de dialecticiteit. De enquête voor de top-tien leverde een beperkt aantal woordtypen op, maar geeft toch een aardig idee van de geschakeerdheid van Limburgse dialectwoorden voor het begrip ‘kruisbes’. **kroessel:** *kroessel* (Meijel), *kraoësel* (Obbicht), *kroasel* (Born). Het eerste element in dit woord is een oud woord *krûs, dat ‘gekruld’ betekent. De bes is waarschijnlijk zo genoemd naar de krullerige haartjes die erop zitten. **kroeselten** (mv.): *kroaselte* (Born). **kroesjel:** *kroësjel* (Kerkrade, Heerlen) *kroosjel* (Echt), *kroasjel* (Elsloo, Brunssum, Valkenburg), *krosjel* (Waubach). **kroensel:** *kronsel* (Ulestraten, Maastricht), *kröönsel* (Weert), *kroonsel* (Heythuysen). Dit is een wisselvorm van *kroesel*. **knoersjel:** *knoorsjel* (Posterholt, Sittard). De *kr* aan het begin van een woord kan wel eens vervangen worden door een *kn*. **steekberen** (mv.): *sjaekbaere* (Swalmen, Maasniel). Kruisbessen zijn bessen met stekels aan de takken. Het eerste element *steek* - in steekberen is daarom goed verklaarbaar. *Beer* voor *bes* is in Limburg heel gewoon. **stekberen** (mv.): *stekbaere* (Maasbree). *Stek-* is wel verwant met *steek* -.

8. VAATDOEK

Bij de vorige begrippen heeft men kunnen lezen dat ieder begrip een aantal verschillende woorden heeft. Voor ‘deugniet’ werden zelfs 19 synoniemen gegeven. En dat op grond van een beperkte enquête! Het merkwaardige is dat het begrip ‘vaatdoek’ in Limburg, volgens deze enquête althans, slechts twee verschillende woorden kent. Waarom scoort ‘vaatdoek’ dan zo hoog in de top-tien van Limburg? Dat is moeilijk te argumenteren. Heel waarschijnlijk speelt een belangrijke rol het feit dat het een onmisbaar keukending was en is. Daarbij komt een nostalgisch effect: de oude dialectbenamingen staan onder zware druk van de standaardtaal. Een kind in Meijel weet niet meer wat er met een *sjottelslet* bedoeld wordt. Toch worden *schotelslet* en *schotelsplak* blijkens deze top-tien sterk met het dialect verbonden.

schotelslet: *sjottelslet* (Arcen, Meijel). Samenstelling van *schotel* en *slet*. *Slet* is volgens Van Dale een ‘afgescheurde lap’ of een ‘flard’, maar het noemt dit woord in deze betekenis verouderd. In de dialecten is *slet* nog wel bekend, maar verdwijnt ook daar. **schotelsplak:** *sjotelsplak* (Reuver, Heel, Swalmen, Heerlen, Vaals, Kerkrade), *sjotelsplak* (Sittard, Geleen, Bingelrade, Spaubeek, Maastricht, Meerssen,

Amby, Hulsberg), *sjoatelsplak* (Koningsbosch), *sjoëtelsplak* (Brunsum, Eijsden), *sjuttelsplak* (Roggel, Asenraij). Het element *plak* van *schotelsplak* is reeds aan de orde geweest bij het begrip ZAKDOEK onder het woord *tesseplak*.

9. HUILEN

De verschillende synoniemen voor 'hуilen' duiden niet op een zelfde soort huilen of wenen. *Beuken* is meer een schreeuwend huilen, terwijl *krijsen* een huilen is met lange uithalen. Gevoelsmatig is *janken* iets anders dan *krijsen*. Maar alle geven wel een of andere vorm van 'hуilen' aan en ze zijn daarom in dit verband onder één noemer gebracht. **beuken:** *bäöke* (Meijel, Weert, Roggel), *beuke* (Bingelrade), *buuëke* (Kerkrade), *bieken* (Meeuwen). Het Algemeen Vlaamsch Idioticon noemt *beuken* 'brullen, schreeuwen' Limburgs. In het Woordenboek der Nederlandsche Taal vindt men het niet onder 'beuken' of 'buiken' in de betekenis 'hуilen'. De afwijkende vorm *bieken* voor de plaats Meeuwen in Belgisch Limburg is hetzelfde als *beuken*, omdat men in die streek de *eu* als *ie* uitspreekt. **simpen:** *zumpе* (Roggel, Heythuisen, Neer, Ell, Swalmen, Thorn). In grote delen van Limburg wordt de *i* voor een *m* als een *u* uitgesproken. **krijsen:** *kriesje* (Sittard, Heerlen), *kriësjе* (Kerkrade). **janken:** *jenke* (Maastricht). **joenken:** *joenke* (Hoeselt). **grienen:** *griene* (Heerlen), *griëne* (Kerkrade). Het woord 'grienen' komt verspreid door het land voor en moet men niet als typisch Limburgs beschouwen. **zitten soppen:** *zitte söppe* (Heerlen). Dit betekent 'stil voor zich uit zitten huilen'. **zijn mes trekken:** *ze mes trekke* (Borgloon). Hiermee wordt daar ter plekke bedoeld 'beginnen te wenen'.

10. MIER

Tenslotte is nummer tien op de Limburgse top-tien een diernaam geworden. Etymologisch zijn de dialectwoorden voor dieren en vogels meestal niet makkelijk te verklaren. Zo heeft men ook voor de mier in Limburg een vloed van verschillende dialectvormen. Men mag ervan uitgaan dat al deze vormen tot een of twee grondvormen teruggaan. Klankverwisseling, volksetymologie, verbastering en contaminatie spelen een belangrijke rol bij het noemen van het beestje. Bijna alle vormen moeten komen van een Westgermaans *áraitjón* waarvan ook het Duitse *Ameise* is afgeleid. Daarnaast komt er Oudnoors *maurr* voor, een Zweeds *myra* en een Middelnederlands *míre*, waarmee uiter-

aard het Nederlandse *mier* samenhangt. Twee elementen overheersen in de dialectbenamingen: *aam* - en *-zeik(sel)*. *Aam*- vindt men als eerste woorddeel dus ook in *ameise* en *zeik*, *zeiksel* en *zeikert* zijn volksetymologische verbasteringen, tenminste dat wordt aangenomen. Mieren kunnen een zuur afscheiden en het is deze eigenschap die aanleiding heeft gegeven tot benamingen als *aamzeik*, *aamzeikerd*, *zeikdempel*. Een eigenschap van het dier en de oerbenaming hebben geleid tot allerlei vormen die dus in wezen niet zo verschillend zijn.

aamzeik: *aomzeik* (Maastricht), *aomzeek* (Heerlen). **amezeik:** *amezeik* (Reuver), *aomezeik* (Maasniel, Koningsbosch), *omezeik* (Grevendicht), *aumezeik* (Obbicht), *oëmezeik* (Vaals). **aamzeiksel:** *aamzeiksel* (Geistingen), *aomzeiksel* (Heythuysen, Roggel), *aormzeiskel* (Weert). **aamszeiksel:** *aomszeiksel* (Ospel). **zeiksmors:** *zeeksmors* (Eksel). **zeikdempel:** *zekdeempel* (Tienray). **zeikdrempe:** *zekdrempe* (Velden). **moeremet:** *moëremet* (Hoepertingen). **moermet:** *moemet* (Genk), *moemeit* (Borgloon). Het tweede element *-met* is afgeleid van maitjón, terwijl het eerste element *moer-* etymologisch samenhangt met de vorm *mier*.

Geraadpleegde literatuur:

- L. Amkreutz e.a., *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*, Kerkrade 1987.
 H. Crompvoets, 'De beide Limburgen als dialectologisch slagveld.' In: J.Goossens (ed.), *Woeringen en de Orientatie van het Maasland. Bijlagen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde nr. 33*. Hasselt 1988.
 H.J. Endepols, *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht 1985, vierde druk.
 Franck- v. Wijk, *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandse Taal*. s'-Gravenhage 1949, tweede druk.
 W. Hermanns, *Aachener Sprachschatz*, Aachen 1973.
 J.C.P. Kats, *Remunjs Waordebook*. Roermond 1985.
 G.F. Kooijman, *Thematisch woordenboek van het Tengelroys*. Amsterdam 1985.
 J. Müller en H. Dittmaier, *Rheinisches Wörterbuch*. Bonn und Berlin 1928-1971.
 P. Robert, *Le petit Robert I, dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris 1985.
 W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegende Gebiete. Mit besonderer Berücksichtigung des Volkswissenschaftlichen*. 2 Bde. Nijmegen 1937.
 P.J.G. Schelberg, *Woordenboek van het Sittards dialect met folkloristische aantekeningen*. Amsterdam 1979.
 L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch idioticon*, Leuven 1865.

- A. Stevens, *Túngërsë Diksjenêer*, Tongeren 1986.
- X. Staelens, *Dieksjenêër van 't (H)essels. Nederlands-Hasselts woordenboek*. Hasselt 1982.
- Van Dale, *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, Utrecht-Antwerpen 1984¹¹.
- J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, s'-Gravenhage 1932.
- J. de Vries, *Nederlands etymologisch woordenboek*. [Met aanvullingen, verbeteringen en woordregister door F. de Tollenaere.] Leiden 1971.
- Weertlands Woordenboek*, uitg. Veldeke-krînk Wieërt, Weert 1983.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's-Gravenhage en Leiden 1882-.

HET WESTEN

J.B. Berns

Inleiding

De top-tien van Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland ziet er iets anders uit dan die van de andere provincies. Dat komt omdat deze op een heel andere manier tot stand is gekomen. Er is geen gebruik gemaakt van de regionale omroepen en de medewerking van de regionale kranten was niet optimaal, alleen De Nieuwe Noordhollandse Courant (NNHC), voor Waterland en de Typhoon voor de Zaanstreek hebben echt iets opgeleverd. Hulp voor Zuid-Holland en een deel van Utrecht kwam er van de kant van de jonge maar enthousiaste “Stichting Vrienden van de Streektaal Alblasserwaard en Vijfheerenlanden” te Langerak. Eventuele bevestiging voor Utrecht kon gevonden worden in het prachtige boek *Taal en Leven in de Utrechtse Vechtstreek*, van Dr. T. van Veen.

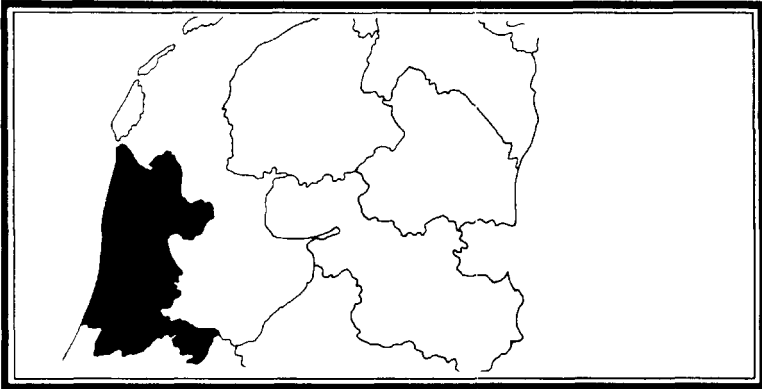
Een echte top-tien is er alleen voor Westfriesland. Joop van Diepen verzorgt al sinds jaar en dag een streektaalrubriek in het Noordhollands Dagblad, waarop altijd veel respons van de lezers komt, zowel per brief als telefonisch. Sedert december 1989 heeft hij de opzet enigszins gewijzigd. Hij stuurde aan zijn lezers vragenlijsten, op basis daarvan stelde hij zijn nieuwe rubriek “Van tien en taar” samen. In totaal vroeg hij 80 woorden en uitdrukkingen af. De lezers kregen een drieledige opdracht, ze moesten één van de volgende vragen beantwoorden:

1. U bent (zeer) vertrouwd met de term, wellicht gebruikt U dit woord of deze uitdrukking zelf ook. (2 achter het woord zetten).
2. U heeft de term wel eens (vroeger) gehoord. Volgens U komt deze sporadisch voor. (1 achter het woord zetten).
3. U kent deze term in het geheel niet. (0 achter het woord zetten).

Er was op de vragenlijst verder ruimte om opmerkingen te maken en om de opgegeven onbekende uitdrukking of term te vervangen door een andere. In “Van tien en taar” werden de uitkomsten geregeld besproken en van commentaar voorzien. Van tachtig lezers zijn de resultaten bekend.

Zeeland heeft zijn grote Zeeuwse Woordenboek en daarnaast acht regioboeken. In die regioboeken is telkens een hoofdstukje ‘merkwaardig taalgebruik’ opgenomen. Daaruit laat zich gemakkelijk een top-tien afleiden.

In de volgende hoofdstukken komen achtereenvolgens aan de orde: Noord-Holland met Westfriesland, de Zaanstreek en Waterland, vervolgens Utrecht en Zuid-Holland en als derde Zeeland.

Noord-Holland

1. Westfriesland

Westfriesland neemt in de Nederlandse dialectologie een bijzondere plaats in. Het is het Hollandse gebied met de grootste dialectliteratuur. Dat is meteen te zien aan het aantal bladzijden dat Westfriesland inneemt in de Dialectbibliografie van Meertens en Wander, alles bij elkaar vijftien, terwijl voor heel Zuid-Holland elf voldoende is en Utrecht slechts drie bladzijden nodig heeft. Dit laat meteen al zien hoe verschillend de situatie in dialectisch westelijk Nederland is.

Hieronder staat de lijst van Joop van Diepen.

Door de opzet is het meteen duidelijk welke woorden goed bekend zijn en welke niet of nauwelijks. Om met de laatste te beginnen, *mastelointje*, 'soort knipbrood', is bij vier van de tachtig inzenders vage-lijk bekend, zesenzeventig inzenders kennen het hele woord niet. Het absolute laagtepunt is de uitdrukking *zaai is van liddersen*, 'ze is neerslachtig'. Niemand kent dit. Dan zijn er *loike*, *lapper*, de akker is *loip*, *loert* en *lemoensaus*, *langheer*, de koffie is *lobbig*, *loupriede*, *mallie*, *matschudding*, *medellig*, *meutele*, *bolle mispel* en *mok*. Zestien absolute Top-Nullers.

Masteluin of *mastelijn* is de naam voor een mengsel van rogge en tarwe en vervolgens voor het meel dat van dit mengsel wordt gemaakt

en zoals we kunnen zeggen :“Geef me maar een tarwe en een rogge”, voor een brood gebakken van tarwemeel en een brood gebakken van roggemeel, was het ook mogelijk van een *masteluin* te spreken. Dat is dan brood, gebakken van dat speciale meel. Joop van Diepen zegt er in zijn rubriek “Van Tien en Taar”, aflevering 21, het volgende van: slechts vier van de tachtig ondervraagden geven op dat ze vagelijk iets van het woord gehoord hebben. *Masteluin* ‘blijkt via het Frans (mestillon) terug te gaan naar het Latijnse mixtellum en miscere. Deze woorden duiden op het mengen van de twee bovengenoemde graansoorten tarwe en rogge’. Het is overigens al veelzeggend dat het Westfries Woordenboek de betekenis ‘een knipbrood, rechthoekig in doorsnede’ opgeeft en niets zegt over het meelmengsel, waarvan de naam is afgeleid. Dat wijst erop dat de zaak al verouderd is. Maar de top-nul staat hier niet ter discussie, het gaat om de top-tien:

mazzelaar	(76)	‘geluksvogel’
merakel	(75)	‘erg’
dat is moines	(74)	‘dat is van mij’
wat ’n meleur	(73)	‘wat zou dat!’
deur de middend	(73)	‘doormidden’
mokkel	(73)	‘meisje’
miers	(72)	‘trek in hartig eten’
molle	(71)	‘kapot maken’
de deur is los	(70)	‘de deur is niet op slot’
lazere	(70)	‘vallen, tuimelen’
’n lessie	(69)	‘een restje eten’
’t lucht lekker	(69)	‘het ruikt lekker’
lariekoek	(68)	‘onzin’
link	(68)	‘riskant’
loef	(66)	‘zwarte roetaanslag’
linkighoidje	(66)	‘een sluwe streek’

(Het getal tussen haakjes geeft het absolute aantal aan van de ondervraagden voor wie het betrokken woord heel bekend is)

Dit zijn de woorden die het hoogst scoorden bij 70 à 80 informanten. Het zijn geen moeilijke en uitheemse woorden. Ze hebben betrekking op tamelijk gewone dingen en situaties. Het zijn ook niet de antwoorden op de vraag : Wat zijn de echtste, de fijnste of de stoerste woorden van uw dialect? Maar het is toch een echte top-tien, omdat van 130 woorden en uitdrukkingen deze de hoogste score hebben.

Bij de bespreking van deze top-tiens geef ik achter elk woord aan in welke aflevering van de rubriek “Van Tien en Taar” van Joop van Diepen het betrokken woord besproken werd.

1. MAZZELAAR

(Van Tien en Taar, 22), ‘geluksvogel’. Het is geen moeilijk woord. Iedereen ziet meteen het verband met *mazzel*, een van oorsprong Hebreeuwse woord, namelijk *mazal*, dat ‘gesternte’ betekent. Evenals de Zeeuwen, hebben ook de Westfriezen de neiging in het woord *mazzel* een r in te voegen, ze maken er dan *marzel* van en zeggen bij het afscheid: *nou de marzel hoor!*. Als varianten worden samenstellingen als *mazzelkont*, *mazzelpik*, *mazzelder* en *mazzeling* opgegeven

2. MERAKEL

(Van Tien en Taar, 23), ‘erg’ en dan in verbinding met kou, *merakel koud*. Het Westfries heeft volgens Van Diepen heel veel mogelijkheden om uit te drukken dat het erg koud is: *bar*, *onwois*, *jerubeles*. “Merakel komt van mirakel. Een informant veronderstelde daarom dat het een “roomse” term betrof”.

Eigenlijk zou men hier van het zo vormenrijke Westfries een vorm op -s (de s van het bijwoord) verwacht hebben. Merakels koud ken ik ook wel uit andere landstreken.

Van Dale kent ook het bijwoord *mirakel*, zelfs in de verbinding *mirakel erg*, ‘heel erg’ betekent dat.

3. DUT IS MOINES

(Van Tien en Taar, 27), ‘dat is van mij’. Geen woord maar een hele woordgroep. De Nederlandse *ei*-klank wordt in het Westfries *ai* en vervolgens *oi*. De hier opgegeven constructie is op zich niet echt bijzonder. Merkwaardig is dat hij is opgenomen in de rubriek “Van Tien en Taar” als opvallend en merkwaardig is ook dat niet alle informanten meteen reageerden met: heel goed bekend. Joop van Diepen geeft het volgende commentaar: “Dit samentrekken van twee woorden ‘van mij’ tot één woord *moines* is heel bijzonder, maar niet exclusief voor het Westfries.

In het Engels komt het ook voor: *it is mine*. Analoog aan *moines* komt voor *jouwes*, *zoines*, *heures*, *onzes*, *jullies*, *hunnies* of *hullies*. In plaats van *zoines* kan ook *hemmes*”. *Moines*, Nederlands *mijnes* is de tweede naamval van het persoonlijk voornaamwoord *ik*, vergelijk de plaatsnaam Mijnsherenland.

4. WAT 'N MELEUR

(Van Tien en Taar, 22), 'wat zou dat!'. Weer een woord van vreemde herkomst, van het Franse *malheur*. Bij dit woord weet Joop van Diepen te melden dat twee jongelui onder de vijftientig er nooit van gehoord hadden. Ik ken het woord uit Lobith met de betekenis 'verwonding' en dan speciaal tengevolge van een ongeluk. Men hoorde mensen wel vragen als er een aanrijding had plaats gevonden: "Had hij maleur?", was hij gewond?.

5. DEUR DE MIDDEND

(Van Tien en Taar, 24), 'doormidden'. Een woordgroep bestaande uit een voorzetsel, een lidwoord en een zelfstandig naamwoord. Maar, ook in het Westfries is het toch zeker het midden, een onzijdig woord dus? Van Diepen noemt ter vergelijking in de middend. We hebben hier te maken met een oude derde naamval. Het voorzetsel door had de derde naamval. Het is het midden, des middens, den midden het midden. Het lidwoord verloor de naamvals *-n*, maar *midden* kreeg een iets aangeplakt, geschreven een *d*, gesproken een *t*.

6. MOKKEL

(Van Tien en Taar, 27), "Zowel mokkel als makkeltje" schrijft Joop van Diepen, "staan in het Westfries Woordenboek, maar we kunnen natuurlijk niet spreken van een typisch Westfries woord. Het is Bar-goens en komt in principe in het hele Nederlandse taalgebied voor". Voor Westfriesland is interessant wat volgt: "Over het algemeen wordt *mokkel* als negatief ervaren, vaak met een aanduiding erbij, bijvoorbeeld een verwaand mokkel of een dik mokkel. Het verkleinwoord *makkeltje* is meestal positief".

7. MIERS

(Van Tien en Taar, 25), 'trek in hartig eten'. Het blijkt dat de vorm *miersk* meer bekend is. Voor St. Maarten wordt met deze betekenis *neizig* opgegeven. *Miers* betekent eigenlijk 'flauw (zijn) van de honger' en pas in tweede instantie 'trek in hartig eten'. Jan Pannekeet noemt in zijn proefschrift over woordvorming in het Westfries *miersk* een ondoorzichtige samenstelling. Hij bedoelt daarmee dat iedereen

kan zien dat er een achtervoegsel *-sk* is, maar dat men niet zo maar weet wat *mier-* betekent. Ook merkt hij op dat het achtervoegsel *-sk* alleen nog door oudere Westfriezen wordt gebruikt. Er worden nu geen woorden meer mee gevormd, met andere woorden: het is niet productief meer.

8. MOLLE

(Van Tien en Taar, 17), ‘kapot maken’. Een Bargoens woord en goed bekend in Noord-Holland. Opvallend was dat twee oudere inwoners uit Andijk er nooit van gehoord hadden.

9. DE DEUR IS LOS

(Van Tien en Taar, 15 en 17), ‘de deur is niet op slot’. Toen ik deze zin las, dacht ik, is dat nu typisch Westfries?. Het verbazingwekkende voor mij was dat het überhaupt werd opgenomen in een Westfriezen context. Dit gebruik van *los* met de betekenis ‘open’ is typisch voor Twente en de Achterhoek.

Denkt u maar aan het *lösse hoës*, eigenlijk een ‘open’ huis, omdat stal en woongedeelte niet gescheiden zijn. In de verbinding *de deur is los* is het ook typisch zuidelijk. Wel, dat kreeg Joop van Diepen ook te horen. In aflevering 17 van ‘Van Tien en Taar’ komt hij op het woord terug. En hij komt dan meteen met een ander mooi voorbeeld, het tegenovergesteld: we stinge voor de *vaste* deur. Daarvoor hoort men elders weer *gesloten*.

10. LAZERE

(Van Tien en Taar, 2), ‘vallen, tuimelen’. Joop van Diepen zegt er in “Van tien en taar”, aflevering 2 het volgende van: “Alle inzenders geven aan het woord goed te kennen. Verscheidene merken op ervan uit te gaan dat het algemeen Nederlands is. In de grote Van Dale staat het woord met deze onderscheiden betekenissen ook vermeld.

De verbasterde krachtterm en verwensing had oorspronkelijk iets met melaatsheid te maken (Lazarus). te vergelijken met pest, pokken, typhus, cholera (klere), die veelvuldig als krachtterm worden gebruikt”.

11. 'N LESSIE

(Van Tien en Taar, 7), 'een restje eten'. "n Lessie betekent ook 'restant van de warme maaltijd', meestal van de dag te voren", schrijft Joop van Diepen, "daarnaast kan lessie ook slaan op een tijdsaanduiding: 't lout op 't lessie en wil zo iets zeggen als : het einde is in zicht, het is bijna af". *Lessie* hangt samen met *laatst*, variant *lest*, met achtervoegsel *-ie* en assimilatie van de *t* aan de *s*, 't laatstje'.

12. 'T LUCHT LEKKER

(Van Tien en Taar, 17), 'het ruikt lekker'. Afgaande op de verschillende betekenissen die *luchten* in het algemene Nederlands heeft, moet het Westfries werkwoord *luchten* met de betekenis 'geuren, lekker ruiken', afgeleid zijn van het zelfstandig naamwoord *lucht*, 'geur' en dan in positieve zin.

13. LARIEKOEK

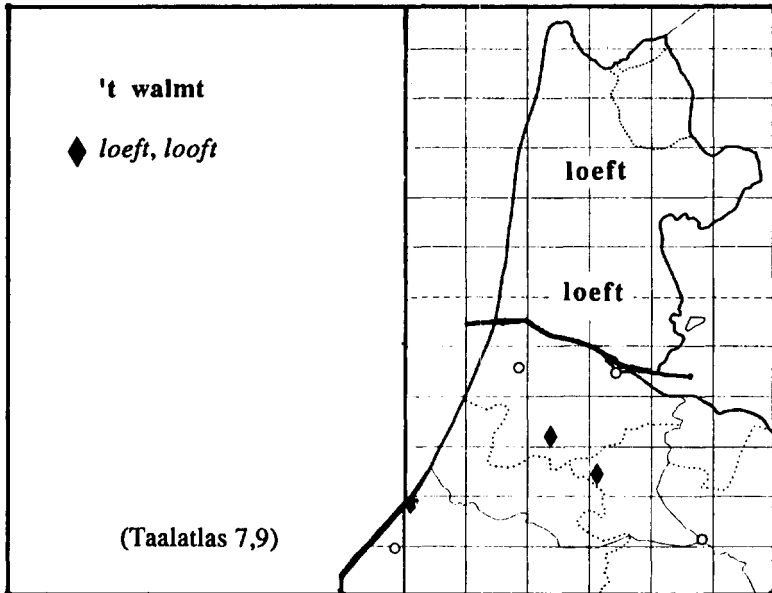
(Van Tien en Taar, 4), 'onzin'. Een algemeen Nederlands woord en derhalve niet typisch Westfries. Maar Joop van Diepen weet toch nog iets specifiek te melden, en dat is het woord *larie* met de betekenis 'een soort katoen, bedrukt met bloemetjes en stippeltjes, dat voor werkkleding werd gebruikt'.

14. LINK

(Van Tien en Taar, 13), 'riskant'. Zie beneden bij *linkighoidje*. Het aardige is dat *link* iets hoger scoort dan de afleiding.

15. LOEF

(Van Tien en Taar, 14), 'zwarte roetaanslag'. De tijd van olielampen en oliestellen leeft voort in dit woord. Het werkwoord *loeven* betekent 'walmen', gezegd van een olielamp of van een oliestel. Het gevolg van dit walmen is roetaanslag op het lampeglas: *loef*. Joop van Diepen haalt in "Van Tien en Taar", aflevering 14 een briefschrijfster aan die weet te melden dat "*lovee*, 'walmen', oorspronkelijk *loge* was, dus de lamp *loogt*."

Hieruit is *loegt*, *looft* en *loeft* ontstaan”. Op het hier afgedrukte woordkaartje kan men zien, waar (de lamp, het stel) *loeft* wordt gezegd en waar *looft*.

16. LINKIGHOIDJE

(Van Tien en Taar, 13), ‘een sluwe streek’. Geen moeilijk woord. Iedereen denkt meteen aan *link*. Van Diepen weet te melden dat deze vorm *linkigheidje* in geen enkel woordenboek voorkomt. Een Westfries unicum? Wie weet, in ieder geval is het tot nu toe alleen voor die streek opgetekend.

2. De Zaanstreek en Waterland

De Zaanse en Waterlandse top-tien is het resultaat van een oproep in de Typhoon en de Waterlander Hier is geen sprake van zeventig à tachtig mensen die hun mening geven. Een klein aantal lezers reageerde op de oproep in de krant om antwoord te geven op de vraag: Wat zijn in uw woonplaats de meest eigene, de meest typische en meest

vertrouwde, eventueel meest stoere, dialectwoorden? Het woord dat door de meeste inzenders werd opgegeven, geldt als de topper. Dat zijn voor dit gebied:

hutte(n)	‘klompen’
glisse(n)	‘glijden’
aker	‘emmertje’
loeve(n)	‘walmen’
maltentig	‘overdreven precies’
dranzen	‘huilen’
ors	‘leuk, prettig’
krol en ijskrol	‘gebreide wollen muts’ en ‘ijsmuts’
prokie	‘ophanghaakje’, ‘een sierlijk pinnetje’
asterant, asteranterig	‘gauw op de tenen getrapt’
areve kan	‘1 ¹ / ₂ liter melk’, een variant is arofwat kan
bozze, bozzele	‘veel naar binnen lopen’ resp. ‘pootje baden’
inverdan	‘achterwaarts’
iverdan	‘binnen de rooilijn’
opperdan	‘voor de dag ermee’ en ‘er weer bovenop’
ovverdan	‘weggaan’
snaar	‘schoonzuster’
te warskip	‘nachtje blijven slapen’
warskipers	‘logeergasten’

Een bonte verzameling, ook weer alledaagse woorden

1. HUTTE(N)

‘klompen’. In het Zaanse woordenboek van Boekenoogen komt een trefwoord *hut* voor, er wordt verwezen naar een ander trefwoord *hulft*. Onder dat trefwoord vindt men inderdaad de betekenis ‘klomp’, met als voorbeeldzin: ik zel je met me hut op je ziel slaan.

In de Beemster worden fijn bewerkte klompen *hulften* genoemd en grovere klompen. Het is opvallend dat in de top-tien van 1990 *hutten* als normale vorm wordt opgegeven, terwijl het gezaghebbende woordenboek van Boekenoogen als hoofdvorm *hulft* geeft. *Hulft* is alleen in Noord-Holland bekend.

2. GLISSE(N)

‘glijden’. Dit woord komt niet voor bij Boekenoogen. Wel is het opge-

tekend in het Westfries woordenboek, met een verwijzing naar *glitsen* in het Nederlands etymologisch woordenboek, het is een jongere (eind zestiende eeuw) vorm naast *glippen* en *glijden*. Men kan hier denken aan de vorm *splitsen* naast *splijten*. Bij *glitsen*, *glissen* is er sprake van assimilatie, *ts* wordt *ss*.

3. AKER

‘emmertje’. Dit is een leenwoord, afgeleid van het Latijnse woord *aquarium*, ‘watervat’.

4. LOEVE(N)

‘walmen’. Dit woord kwam hierboven al ter sprake bij de bespreking van de Westfrieze top-tien.

5. MALTENTIG

‘overdreven precies’. Dit woord is aangetroffen in de aantekeningen van Boekenooogen, gemaakt in zijn eigen exemplaar van het woordenboek. Prachtig is zijn voorbeeldzin:
Nou motte je niet zo maltenteg weze, Train, ellek mens leet welderes ‘en happie ai oit z’n mond valle. Van Dale kent het woord als gewestelijk.

6. DRANZEN

‘huiten’. Dit is een variant van het meer bekende drenzen. De vorm *dranzen* blijkt ook in Groningen bekend te zijn.

7. ORS

‘leuk, prettig’. “Men houdt *ors* voor een afkorting van *orseneel*, of *origineel*, welks betekenis dan van ‘eigenaardig’ zou zijn overgegaan in die van ‘aardig, aangenaam, plezierig’”, zegt Het Zaanse Woordenboek van Boekenooogen.

8. KROL, IJSKROL

‘gebreide wollen muts’ en ‘ijsmuts’. Het is zonder meer duidelijk, *krol* is hetzelfde als *krul*. Ook hier brengt Boekenoogen weer de voordehand liggende oplossing. Men moet namelijk uitgaan van een muts gemaakt van astrakan, een bontsoort bestaande uit kleine krulletjes.

9. PROKIE

‘ophanghaakje’, ‘een sierlijk pinnetje’. Een huis-tuin-en-keuken begrip, maar een onbekend woord. Het is de verkleiningsvorm van *prook*, ‘een rechthoekig omgebogen koperen haakje (duimpje) of opwaarts gebogen ijzeren pen, die in de muur wordt geslagen om er iets aan op te kunnen hangen’. Zo luidt de omschrijving in het Woordenboek van de Zaanse Volkstaal.

10. ASTERANT, ASTERANTERIG

‘gauw op de tenen getrapt’. Dit woord komt in veel streken van Nederland voor. Nu is het merkwaardig dat Boekenoogen het woord in deze vorm niet geeft. Hij kent een woord *asterantoe*, waarbij hij verwijst naar daar, als bijwoord gebruikt. Bijvoorbeeld in de zin *vader heb ok op schaatsen eweest. Deer*.

Het is een bevestiging van een bewering. Boekenoogen denkt dat de volle vorm daarantoe is en lijkt *asterantoe* als de Zaanse variant daarvan te beschouwen. Bij *astrant* zullen we toch eerder aan het Franse woord *assurant* moeten denken, met de betekenis ‘brutaal’, een woord dat al sedert de zeventiende eeuw voor het Nederlands is opgetekend.

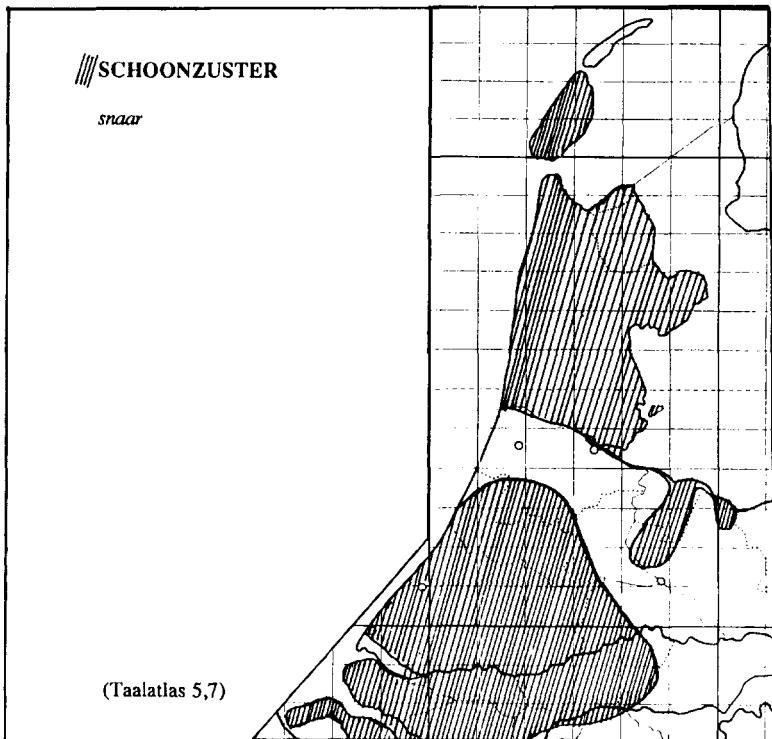
11. AREVE KAN

‘1¹/₂ liter melk’, een variant is *arofwat kan*. Het is duidelijk dat de tweede opgave stamt van iemand die het oorspronkelijke woord niet meer kende. *Aarf* is een samentrekking van *anderhalf*.

In het Woordenboek van de Zaanse Volkstaal komen een paar prachtige opgaven voor: *aarve cent*, ‘van een verloofd paar, waarvan de een veel langer is dan de ander’; *aarhoofd*, ‘scheldnaam van iemand met een dik hoofd’.

12. BOZZE, BOZZELE

'veel naar binnen lopen' resp. 'pootje baden'. Boekenoogen kent *bozzen*, met de betekenis 'vuile voeten op een schone vloer zetten'. De betekenis 'pootje baden' is nieuw. Hij noemt als synoniem *beerzen*. Bij het trefwoord *bozzelen* verwijst Boekenoogen naar *bazelen*, dat heeft de betekenis 'met blote voeten door het water lopen, tot de enkels door het water plassen', in greppels, verdrinken land enz. 's Zomers een zeer algemeen jongensvermaak. Boekenoogen verwijst naar *bozzen*, zodat hier toch aan eenzelfde oorsprong gedacht mag worden.

13. INVERDAN

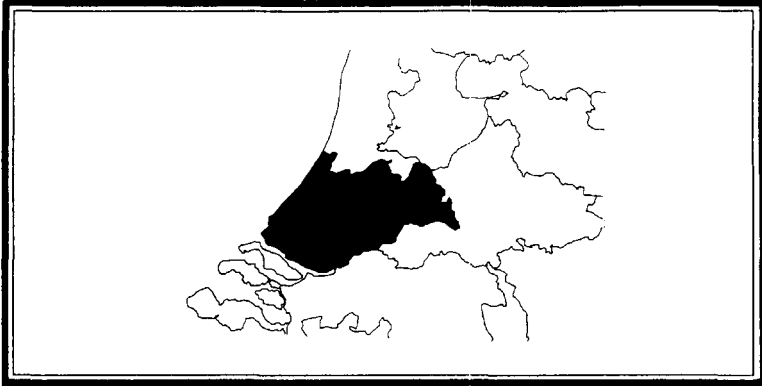
‘achterwaarts’. Uit *inwerdan*, *inwaard-an*, *inwaard-aan*, met de betekenis ‘inwaarts, naar binnen, dieper in’. Een duidelijke verklaring van Boekenoogen, die dit alles nog eens toelicht met de voorbeeldzin: “ons huis staat inverdan” en daar sluit de variant *iverdan* ‘binnen de rooilijn’ mooi bij aan. Voor de mensen die deze vorm opgaven is het woord al ondoorzichtig geworden. *Opperdan* ‘voor de dag ermee’ en ‘er weer bovenop’. Is in deze context helemaal duidelijk. Het is ontstaan uit *opwaardaan*. Iemand die *opperdan* is, is er weer bovenop, bijvoorbeeld na een ziekte. *Ovverdan* ‘weggaan’, is iets minder doorzichtig. Het gaat terug op *afwaard aan*, ‘weg, heen’.

14. SNAAR

‘schoonzuster’, is een echt ouderwets woord. Het leeft voort in kruiswoordraadsels. In 1952 verscheen de woordkaart **SCHOONZUSTER** (Taalatlas 5, 7) Het woord snaar was al verouderd toen het werd afgevraagd in 1937, in vragenlijst 5 van de Dialectencommissie. Het hier afgedrukte kaartje laat het verspreidingsgebied zien. (kaart: SNAAR)

15. TE WARSKIP

‘nachtje blijven slapen’ en *warskippers*, ‘logeergasten’. Prachtige woorden, al zijn ze op het eerste gezicht helemaal duister. Boekenoogen geeft de verklaring, het gaat hier om het woord waardschap. De eigenlijke betekenis van het woord is ‘onthaal, feestmaal’. “Daar men voor zulk een waardschap meestal een of meer nachten moest overblijven”, schrijft Boekenoogen, “is het verklaarbaar dat *te warskip gaan* ‘logeren’ is gaan betekenen”. Hij kent ook nog het werkwoord *warskippen*, ‘enige dagen te gast zijn, logeren’.

3. Zuid-Holland en Utrecht

De Stichting Vrienden van de Streektaal Alblasserwaard en Vijfheerenlanden stuurde een door hen samengestelde top-tien in, die vervolgens gepubliceerd werd in het allereerste nummer van hun tijdschrift *De Mauwerd*, blz. 7-8. Onder de kop *Dialectendag* stond daar het volgende:

“Op 16 maart 1991 wordt er voor het eerst in de geschiedenis in de Brabanthallen in Den Bosch een grote Nederlandse *Dialectendag* georganiseerd. Van het Meertens-Instituut in Amsterdam ontvingen wij het verzoek om “een top-tien” of “top-twintig” samen te stellen van de meest typische en meest vertrouwde dialectwoorden”. Deze woorden zullen in het congresboek worden opgenomen.

Wij hebben natuurlijk aan dit verzoek voldaan en de volgende “hitlijst” doorgegeven, waarbij we willen opmerken dat deze woorden voor een deel ook in het boek “*D’n Hofstee*” opgenomen zijn:”

Himhamp en *schoef*: apparaten gebruikt bij het schoonmaken van sloten en waterlopen.

Op zaterdagmiddag werd/wordt het *erf* (de *wurf/de stigt*) rondom de boerderij gekluiterd met de *kluiterijf*; daarbij werden de *biggels* (*kegels*) losgeharkt.

Beren of *bunsummen*: onrustig heen en weer lopen; de boel *onderberen* of *onderbunsummen* betekent bijvoorbeeld vuile voeten maken op het straatje (*plossie*) naast of achter het huis.

De woorden *gaerzen* en *kaerzen* lijken hier op, maar er wordt dan sneller gelopen en het is doelgerichter.

Vuil heeft de bijbetekenis van boos in: hij wier me toch vuil. En in een zin als: een vuile hond, ‘vals’.

Rêêpen: ravotten, bijvoorbeeld op de bedden door kinderen.

Hèènen: van een heining voorzien, ook *afhèènen*: met een heining afsluiten.

Verarremoeien wordt bijvoorbeeld van de lucht gezegd, als deze betreft.

Schôôltjie makke, kerkie makke: ‘spijbelen, wegblijven’.

Krêêwen of *onneuzen*: oneerlijk spelen.

Vriel: ‘nestje, lekker holletje’, waarvan afgeleid het werkwoord *vrielen*, ‘je knus nestelen, tegen mekaar aan leggen’.

Opreëen: opruimen. Een oud spreekwoord uit de Alblasserwaard luidt: ‘t Mot eerst warre, wil ‘t reeë.

Bouwen: “Als ze kwamme *kortavonde*, gingen ze altijd effe *bouwe*” dat wil zeggen het bedrijf bezien, de stand van het gewas enz. “Kom ‘s bouwe” is zoiets als “Kom nog ‘s langs”.

Koeien *verkrampen, verbruggen*: naar een ander stuk weiland brengen; het eerst gebeurde meestal via de openbare weg. Met de ruilverkaveling dreigt dit begrip uit te sterven.

Trulen, omtrulen: resp. rollen, omvallen.

Knoestoof: knot- of slietwilg. Het woord *sliet* is nog in gebruik: takken van de knoestoof gebruikt voor het breien van horden, enz.

Rucht: onkruid, waarvan afgeleid het werkwoord *ruchten*: wieden.

Zots: graszode.; *stommels*: wortelstronken, stobben.

Stuik: stapel hout, takkenbossen, ook teenstuik (herinnert aan de mandenbreierij).

Ont betekent vies, vuil; een *onterik* is een smeerpoets, maar heeft ook iets van niet deugen, ontaard: iemand die nare dingen uithaalt.

Ongebat: ruig, onbehouwen: ruw en ongebat volk.

Waonekers of *woeriken* zijn groene kikkers.

Een *wegescheet* is een zweertje op het ooglid (strontje).

Broenetels zijn brandnetels en *meuzikken* of *meuzels* zijn muggen, terwijl *muggen* vaak vliegen zijn; meikevers zijn *meulenaars*, je vindt ze bijna nievers meer; *ievers* of *ievers-daor* (-*daer*) = ergens.

Tenslotte de *schuppelooi*: schommeltje gemaakt achteraan de hooiwaagen m.b.v. het laatste stukje van de *haïnd* = touw waarmee de polderboom die op het voer hooi lag, werd vastgesjord. Als kind mocht je dan schommeltje zitten.

De *sticht/stigt* is een lange toevoerweg naar de boerderij: stond deze onder aan een dijk, dan sprak men van *oprit, hocht* of *stoep*.

Deze woorden komen voor een deel voor in het door de Stichting uitgegeven boek *D'n Hofstee in waard en landen*, zoals hierboven al meegedeeld werd, en dat heeft de keuze in sterke mate bepaald. Het zijn daardoor vooral woorden uit de agrarische wereld. Maar de meeste zijn niet echt moeilijk, enige toelichting is hier en daar toch wel op zijn plaats.

HIMPHAMP

himphamp staat in het grote *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), het is een woord zonder bepaalde betekenis, zoals *mikmak*, *rompslomp* en *poespas*. Het WNT kent voor Houten in Utrecht de betekenis 'werktuig om de ruig (zonder wortels) uit de sloten te snijden'. Zie verderop bij *rugt*.

SCHOEF

Dit kan de basisvorm van het meer bekende woord *schoefel*, *schoffel* zijn, want *-el* is een achtervoegsel. Het zou ook een heel oude vorm kunnen zijn, die eigenlijk *schuif* had moeten luiden. We hebben dan te maken met een *oe*-relict, zoals dat het geval is met *knoest* naast *knuist*, *doezelig* naast *duizelig*.

KLUITERIJF

Een hark om kluiten stuk te maken en gelijk te harken, zegt het grote woordenboek. *Rijf* is een van de woorden voor 'hark'. Het werkwoord *kluiteren*, 'harken' is weer van *kluiterijf* afgeleid toen men het element *kluite*-ging interpreteren als *kluiter*, omdat het woord ondoorzichtig was geworden.

BIGGELS

Dit zijn kiezels uit de rivieren. De naam is bekend in het Land van Maas en Waal weet het WNT te melden. Het kan een bijvorm van *bikkel* zijn. De betekenis 'kegels' is niet meteen duidelijk, maar Van Dale brengt uitkomst, het zijn kiezelstenen, het is duidelijk dat kegels in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden nog volop in gebruik is.

BEREN

Dit werkwoord is afgeleid van het zelfstandig naamwoord *beer*,

'beer', 'mannetjesvarken' of 'mensendrek'. Gelet op het synoniem *bunsummen* zou het wel eens de derde betekenis geweest kunnen zijn die ten grondslag ligt aan *beren* met deze speciale betekenis die ook in *onder* zit bij de vormen *onderberen*, *onderbunsummen*. Een bunsem is een bunzing, een dier dat meteen de negatieve bijgedachte oproept van onaangenaam ruiken. Maar ook de onrustige manier van lopen van beide dieren speelt hier een belangrijke rol bij de betekenisontwikkeling.

GAERZEN, KAERZEN

Beide woorden zijn in de streek goed bekend. Het zijn varianten, dat betekent dat de Alblasserwaard de vorm met *k* heeft en de Vijfheerenlanden die met *g*. De herkomst is onzeker. Men zou bij *kaerzen* aan een afleiding van *kerren*, variant van *karren* kunnen denken, met een uitgang *-zen*, zoals in *kleinzen*, 'filteren', dat is afgeleid van *klein*.

PLOSSIE   Dit is ontstaan uit plaatsie.

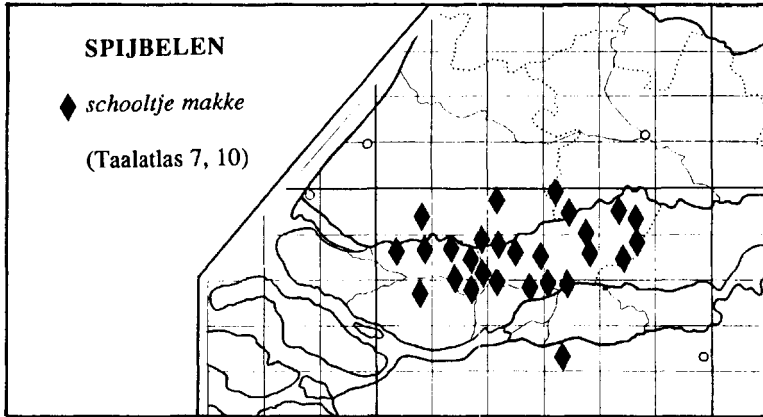
VUIL

De betekenis 'boos' ken ik ook in mijn eigen dialect (Pannerden), maar dan in de vorm *vuul*; *vulik*, 'smeerlap', maar ook minder negatief: 'ondeugd' is er van afgeleid.

MAKKE, SCHOOLTJE, KERKIE

Met de betekenis 'spijbelen' is dit blijkens bijgevoegd kaartje ook elders bekend. (kaart SPIJBELEN Taalatlas: 7, 10) *Makke* is alleen te verklaren als ook andere woorden voor 'spijbelen' erbij betrokken worden, zoals *schuilemakken* en in samenhang daarmee *schuimmaken*. Al in 1847 heeft A. de Jager in zijn Taalkundig Magazijn de aandacht gevestigd op de woorden voor 'spijbelen' zoals die in de verschillende streken van het land in gebruik waren. Hij ziet in de vorm *schooltje makke* een niet meer begrepen *schuiltje maken* met de betekenis 'zich ergens verschuilen'.

Hij verwijst naar de Friese uitdrukking *schoeltje maken*, *schuultje maken*. In het Fries komt inderdaad het woord *skûltsje meitsje* voor dat letterlijk schuiltje maken is.

Het woord voor 'school' is in het Fries *skoalle*. De woordgroep *kerkie makke* laat heel duidelijk zien dat men *makke*, dat niets anders is als *maken* met een verkorte *a*, is gaan opvatten als een apart woord met de betekenis 'spijbelen'.

KREEUWEN

Van Dale geeft de vorm *krieuwen*, 'kibbelen, krakelen'.

ONNEUZEN

Zou dit werkwoord uiteindelijk een afleiding kunnen zijn van het bijvoegelijk naamwoord *onheus*?

VRIEL, VRIELEN

Van Dale kent *wrielen*, met een heel speciale betekenis: 'het zachte geschreeuw van jonge vogels om voedsel'. De *w* voor een *r* aan het begin van een woord wordt uitgesproken als een *v*. De vorm is geen probleem. Uit het citaat dat Van Dale geeft is niet zonder meer op te maken of de betekenis persé 'het zachte geschreeuw van jonge vogels om voedsel' moet zijn. Dat citaat luidt: "Die jongen piepen en wrielen den gansen dag in hun gesnak naar voer". Waarom zou *wrielen* niet kunnen betekenen 'zich tegen elkaar nestelen onder dat piepen'?

Vriel met de betekenis 'nestje, lekker holletje', is er dan van afgeleid.

OPREEEN

De volle vorm is *opreden*, ‘geheel gereed, in orde maken’. Het is een verouderd woord, dat in het dialect bewaard is gebleven.

BOUWE

Heeft in Utrecht en in Zuid-Holland wel een heel speciale betekenis gekregen. Het is eigenlijk ‘de bodem, de akker bewerken’. In *Taal en Leven in de Utrechtse Vechtstreek* wordt een citaat aangehaald uit *Het Wassende water van Herman de Man*: “En ze gingen nog eens samen uit, om op een pachsteê te bouwen”.

KORTAVONDEN

Dit lijkt zo’n echt Zuidhollands woord. Letterlijk betekent het ‘de avond korten’ en dat doet men wel door bij elkaar op bezoek te gaan. Het is een zelfde soort samenstelling als *kortwieken*, ‘de wieden (vleugels) korter maken’.

TRULEN, OMTRULEN

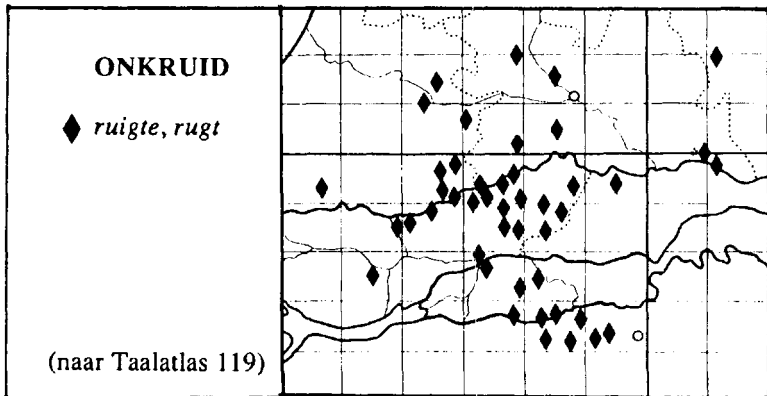
Deze woorden komen in de dialectliteratuur van Zuid-Holland niet voor. Gelukkig brengt het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* uitkomst. Daar vindt men onder *trullen* ook de vorm *trulen* en vervolgens *truilen*, met de betekenis ‘tuimelen, vallen’ en speciaal voor de betekenis ‘rollen’ als bron de Sliedrechtse woordenlijst van 1874. De herkomst van het woord is onduidelijk.

KNOESTOOF

In *Taal en Leven in de Utrechtse Vechtstreek* komt *houtstoof* en *stoof* voor, met de betekenis ‘struik’. Er wordt gewezen op het Twentse woord *stoefwilge*, dat ‘knotwilg’ betekent.

SLIET

“Het woord sliet is nog in gebruik: takken van de knoestoof gebruikt

voor het breien van horden, enz.”. Het staat er alsof nu iedereen zonder meer weet wat het allemaal betekent. Natuurlijk, de context is juist; het gaat hier om de vaktaal van de griendwerkers. Een *horde* is ‘plat vlechtwerk van tenen’, gebruikt voor verschillende doeleinden, als omheining, als dijkbescherming enz. *Sliet* is gelijk aan *teen*, ‘twijg, dunne en taaie loot (vooral van wilgen)’.

RUCHT

Dit is een van de vele namen die er zijn voor onkruid. Het wordt, naarmate er meer belangstelling komt voor de natuur, vooral door de verstedelijking en versteding van het platteland, steeds moeilijker een goede definitie voor onkruid te vinden.

Beslist niet alle in het wild groeiende planten kunnen onkruid genoemd worden. Lange tijd werd onkruid alleen gezien in relatie tot planten die op een bepaalde plaats moesten groeien, omdat ze er geplant of gezaaid waren. Dat kon een akker, een moestuin of een siertuin zijn. Alles wat niet bewust gewild was, werd onkruid genoemd.

We komen namen tegen als *ontuig*, *ruit*, *vuil*, *onnut*, *bocht*, *drek*. *Rucht* is de gewestelijke vorm van *ruigte*, het woord spreekt voor zich. Op het kaartje ziet welke woorden in Utrecht en Zuid-Holland ter aanduiding van onkruid gebruikt worden. (Kaart ONKRUID Taalatlas 119)

ZOTS

Het meervoud is *zotse*, met de betekenis 'zode'. In de Zaanstreek is een woord *zodze* bekend. Het is een synoniem van *rietzudde*. Het betekent 'strook riet die een stuk land omgeeft'. Het Fries kent *sodze*, 'stuk moerassige grond'. In het woordenboek van Hadrianus Junius uit 1567 komt de vorm *groene soedse* voor, met de betekenis 'zode'.

STOMMEL

'Door afsnijden, afbreken enz. gevormd overblijvende rest, inzonderheid van een gewas; stomp, stronk, stoppel', aldus het WNT.

STUIK

Een van de betekenissen van dit woord is 'een onbepaalde hoeveelheid of hoop bossen rijshout'. Deze betekenis stamt uit de vaktaal van de waterbouwkunde. *Teenstuik* is een 'stapel (wilge)tenen'.

ONT

Ont is niet zonder meer duidelijk. In het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten is het opgenomen onder de woorden die met een *h* beginnen (deze wordt in het Zeeuws niet uitgesproken), maar ook bij de letter *O*, wat bij *nader inzien* juist wordt geacht. Er moet niet gedacht worden aan het woord *hond*, want de vorm *ont* komt ook voor in gebieden waar de *h* aan het begin van woorden wel wordt uitgesproken. De afleiding *onterik* wijst erop dat hier een bijvoegelijk naamwoord in het spel is. *Ont* is ontstaan uit *onnut*.

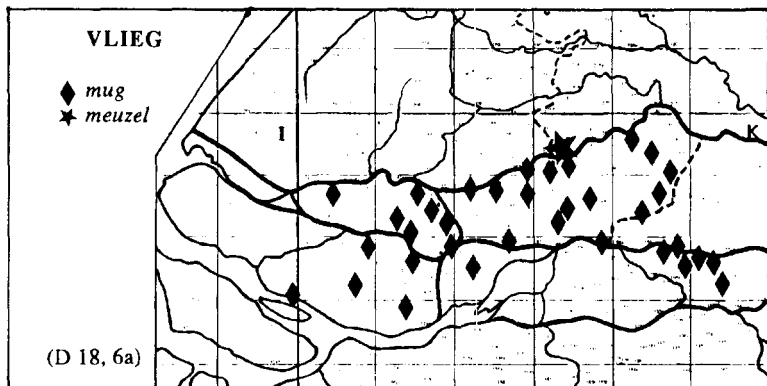
ONGEBAT

Als *ongebat* 'ruig, onbehouwen' betekent, zou er of een woord *gebat* moeten bestaan met de tegenovergestelde betekenis, of zou men uit moeten gaan van de opvatting 'niet van een bat voorzien'. Het woord *bat* bestaat, het stamt uit de vaktaal van de Waterstaat en betekent 'spoordijk' en 'kade'.

Het werkwoord *batten* betekent, 'aanleggen van rivierwerken'. *ongebat* betekent dan letterlijk 'niet van en dijk of kade voorzien' en die betekenis is wel te rijmen met 'ruig, onbehouwen'.

BROENETELS

Dit is samengesteld uit *broei-* van broeien, 'schroeien, branden, gezegd van brandnetels' en *-netel*. De vorm *broe(i)netel* is niet alleen in Zuid-Holland bekend, maar onder andere ook in Het Bildt (Friesland), dat is daar Zuidhollandse import, want Het Bildt is een jonge kolonisatie vanuit dat gewest.

MEUZZIKKEN, MEUZELS

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft de vormen *meuze* en *mezie*, met de betekenis 'mug'. Op het kaartje is *mug* met de betekenis 'vlieg' aangegeven en de vorm *meuzel*.

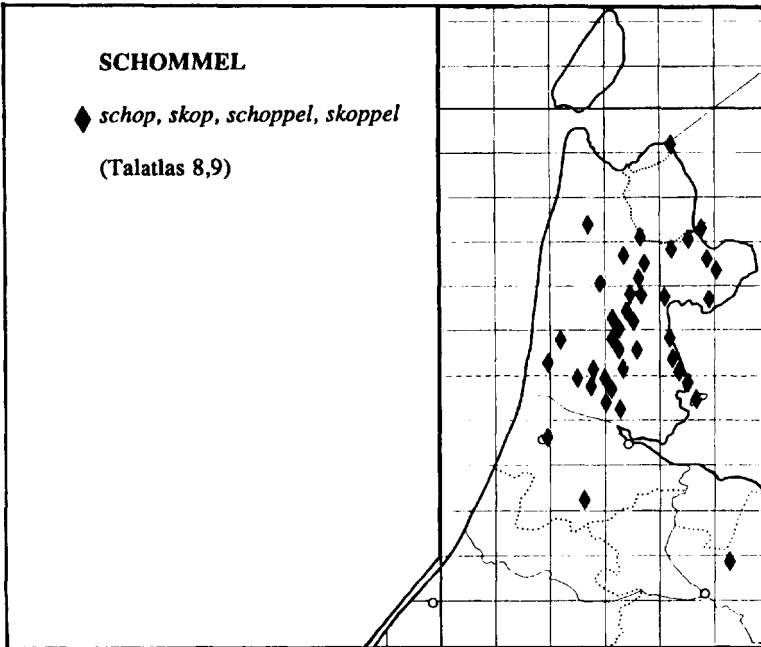
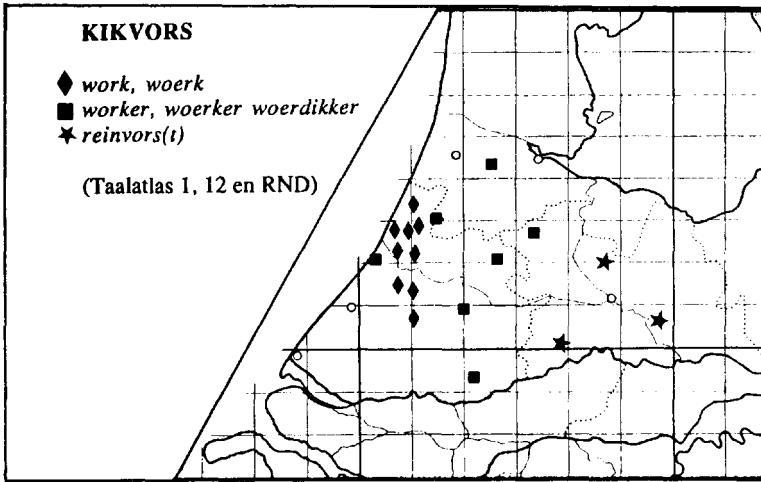
IEVERS, NIEVERS

Twee woordjes die uit het standaardnederlands allang verdwenen zijn en nog als ouderwetse woorden in sommige dialecten voortleven. Het gaat om *ie*, resp. *nie* + *waar* + *-s* (bijwoord). De betekenis is 'ergens, nergens (zo onbepaald mogelijk)

WAONEKER, WOERIKER

Het verspreidingsgebied van deze woorden voor 'kikker' is op het kaartje aangegeven. (kaart KIKKER. Taalatlas 1,12). Op heel beperkt terrein was een woord *reinvors* bekend. Het eerste deel is afgeleid van

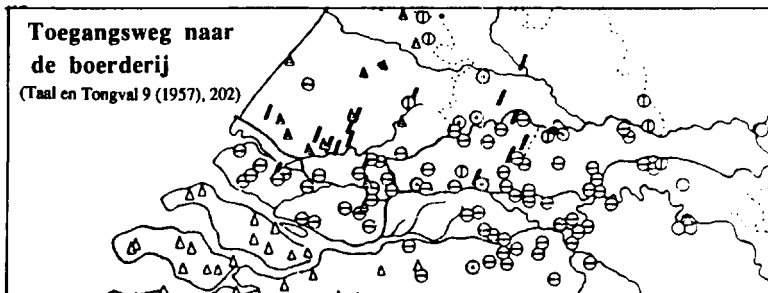
het Latijnse woord *rana*, ‘kikker’; het is vanuit het Frans in onze gewesten gekomen. Aan dit *rein* ligt een Frans *raine* ten grondslag. Het aardige van het woord *reinvors* is, dat het een kruisingsprodukt is van een oorspronkelijk Romaans met een Germaans woord. Zo’n samenstelling kan alleen gemaakt worden als een van de delen niet meer doorzichtig is, in dit geval toen men zich bij *rein* niet meer van de betekenis ‘kikvors’ bewust was.

SCHUPPELOOI

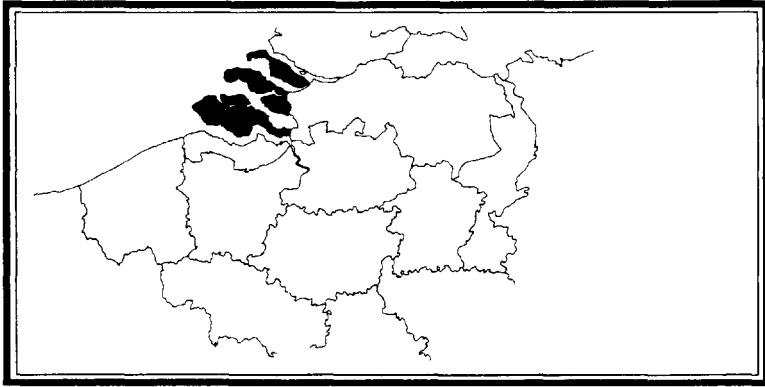
Een woord samengesteld uit *schop-* en een onbekend *looi*, het betekent ‘schommel’. Een van de betekenissen van het werkwoord *schoppen* is ‘schommelen’. Op het kaartje ziet u de verspreiding van *schoppelooi* en verwante woorden. De toelichting ‘schommeltje zitten’ is een mooi voorbeeld van een specifiek gebruik van verkleinwoorden in verband met kinderspelen zoals: schooltje spelen, touwtje springen enz.

STICHT

Stigt oprit, *hocht* of *stoep*, allemaal woorden voor toegangsweg naar de boerderij. Op het woordkaartje staat de verspreiding aangegeven van deze woorden in het Middennederlandse gebied, met uitzondering van *oprit*, dat is te algemeen verspreid.

/ hol	○ opweg	⊙ steeg, sticht
△ oprit	▲ rol, afrol	⊖ stoep

4. Zeeland

De rubriek “merkwaardig taalgebruik” in de acht tot nu toe verschenen regioboeken geeft een mooi inzicht in wat er zoal “merkwaardig” is in de verschillende Zeeuwse regio’s. Hieronder staat het lijstje. Het zijn schijnbaar onbelangrijke woordjes, maar ze komen in het dagelijkse taalgebruik geregeld voor en ze hebben dikwijls een heel fijne en preciese betekenis.

1. vrêêd
2. nip
3. tenden
4. bekaoid
5. driftig
6. impassant
7. aordig
8. sebiet en seffens
9. bel
10. forsig

1. WREED

De absolute topper is *vrêêd* met de betekenis ‘erg’. ’T is vrêêd koud, ‘het is erg koud’. Het woord kent veel spellingen en wordt in verschillende voorbeeldzinnnetjes gegeven: ’t is vrêêd koud en ook: ’t is vrêêd, ‘het is bar’ (west Zeeuws-Vlaanderen). ’t is vrêêd donker, ‘het is erg donker’ (oost Zeeuws-Vlaanderen). ’t is frêêd dat ’t bar is, ‘het is heel

erg' (Walcheren). 't is frêêd voe de wêreld, 'het is heel erg' (Zuid-Beveland). 't is vrêêd earg, 'het is heel erg' (Noord-Beveland). ze is vrêêd dikke, 'ze is ontzettend dik' (Goeree-Overflakkee). m'en vrêêd vee leute g'ad, 'we hebben heel veel plezier gehad' (Land van Axel). 't is frêêd wèrrem, 'het is heel warm' (Tholen en St.Philipsland).

Op de taalkaart MIJN VOETEN DOEN ERG ZEER, gemaakt op basis van dialectvragenlijst 3 (1934) komt voor het hele Zeeuwse gebied niet een keer het woord *wreed* voor, wel *veel*, en ook *erg*. Het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten zegt van *wreed* (trefwoord (*vrêêd*) dat het zelden met de betekenis 'wreed' gebruikt wordt. Het dichtst bij deze betekenis komt nog 'n *vrêêd* paerd, 'wild, onstuimig', dat wordt opgegeven voor Zuid-Beveland en wel voor de plaatsen Overzande en Wemeldinge. De betekenis ontwikkelde zich tot 'erg, hevig', bijwoord van graad. Er worden geen voorbeelden met *piene* gegeven. Het is niet duidelijk welke verbindingen met *vrêêd* mogelijk zijn. Het zou allemaal wel eens heel subtiel kunnen liggen.

2. NIP(S)

De betekenis van *nip(s)* is 'nauw' en 'krap': de voas stao te nips op de toafel, 'de vaas staat te dicht bij de rand van de tafel' (oost Zeeuws-Vlaanderen). m'n boezeroen is vee te nip, 'mijn boezeroen is veel te nauw' (Walcheren, Zuid-Beveland).nip an, 'op het nippertje'. 't is nips genaoid, 'het is op het uiterste randje (van de naad) genaaid' (Land van Axel).

Volgens het grote Woordenboek der Nederlandsche Taal is *nip* een vooral zuidelijk woord. De bronnen die daar gegeven worden betreffen Antwerpen en Vlaanderen. Maar er is ook een mooi voorbeeld uit het Bredase woordenboek van 1836: *nippig koud*, 'vinnig koud'. De Zuidbevelandse woordgroep *nip an* roept onmiddellijk de meer bekende uitdrukking *op 't nippertje* op en de verleiding is groot *nippertje* van *nip(s)* af te leiden. *Op 't nippertje* betekent eigenlijk 'als de nood gaat nijpen', 'in het uiterste geval' dus. Het is een afleiding van het werkwoord *nippen*, een vorm van *nijpen*. Bij ons *nip* moeten we volgens de etymologische woordenboeken denken aan een woord *neb(he)*, *nib(he)*, met de betekenis 'spits, punt'. En bij *nippig koud* kan men weer denken aan uitdrukkingen met gelijke betekenis, als nijpende kou, nijpende armoe en nijpend gebrek.

Het is duidelijk dat hier woorden die naar klank en vorm op elkaar lijken ook betekenissen van elkaar hebben overgenomen. *Nipt* is in de laatste jaren een modewoord geworden via de taal van de sportver-

slaggeving: *nipte* overwinning, ‘een overwinning op het kantje’.

De vorm *nipt* is of gelijk aan *nip* met achtervoeging van een *-t*, of het is een verkorting van *nippent*, via *nipp’nt* en sluit dan helemaal aan bij *nijpend*; *nips* kreeg een uitgang *-s*, typisch voor bijwoorden, vergelijk *terstuiks*, *aanstonds* enz. Het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten heeft een uitgebreid artikel *nip*. De vorm *nips* ontbreekt er echter.

3. TENDEN

tenden is een tamelijk doorzichtige vorm, het is een samentrekking van *ten e(i)nden*. Johan Winkler noemde in 1874 als een van de kenmerken van de Zeeuwen dat ze de woorden zoveel mogelijk in elkaar laten vloeien: “Wat zal een Hollander verstaan b.v. uit de woorden a-je-’t-ouwe-toe-je-t-ao? (hebt gij het gehouden toen ge het hadt?)”. West Zeeuws-Vlaanderen kent de vormen *t’ènd’n* en *tènn’n*, bijvoorbeeld in de uitdrukking van *èns’n tènde*, ‘van het begin tot het einde’. Ze woare(n) *tènde(n)* de straat(e), betekent in Oost Zeeuws-Vlaanderen ‘aan het eind van (de straat), in dit geval. Op Zuid-Beveland kennen ze de mooie vormen *tenn’n mekaoren*, *tendemekaere*, *tennenme-kaeren* allemaal met de betekenis ‘op een rij achter elkaar’, letterlijk ‘aan het einde van elkaar’.

Ook Noord-Beveland kent interessante vormen: *teande(n)*, en vervolgens: van *èsteande*, *èksteande(n)* en *essenteande(n)*, met de betekenis ‘van begin tot eind’. We moste van *èksteande* over ’n makkedamweg fietse. Goeree-Overflakkee kent de aardige zegswijze: ‘’n Aor der *tènden* houwe, ‘maken dat een ander er zich niet mee bemoeit’ In het Land van Axel kan men *t’ènn’n aos’m* zijn, ‘buiten adem’. Tholen en St. Philipsland kennen *tènnen* en *tènden* en ook de uitdrukking *tènden aessem*, ‘buiten adem’. Oud Vosmeer zegt *taanen aessem*.

4. BEKAAID

Bekoaïd is niet bekend in West Zeeuws-Vlaanderen, wel op Walcheren en met een heel eigen betekenis: *Ic* is glad bekoaid, ‘hij heeft het helemaal mis’. *Ic* is bekoaid zeggen ze op Zuid-Beveland en het betekent ‘hij heeft het mis’. Noord-Beveland geeft de betekenis ‘verkeerd’: je bin bekoaid, ‘je zit fout’, of je bint hêëlemael(e) bekoaid, je hebt het helemaal mis, Goeree-Overflakkee. Verrassend is de betekenis ‘verkeerd’ in het Land van Axel: mee ‘t bekaoid**e** bêên uuut bed komm’n, ‘met het verkeerde been uit bed stappen’. Je bin bekoait is op Tholen en St. Philipsland ‘je hebt ‘t mis, je bent verkeerd’

5. DRIFTIG

Driftig heeft de betekenis ‘haastig, ongedurig’ (West Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland, Land van Axel). Heel mooi is de voorbeeldzin van Noord-Beveland: ze hae nog driftug voo d'r jaeren (ze gaat nog driftig voor haar jaren) ‘ze is nog vlug’.

6. EN PASSANT

Impassant een leenwoord van het Frans: *en passant*, ‘in het voorbijgaan’ letterlijk, kreeg in Oost Zeeuws-Vlaanderen de betekenis ‘tegelijktijd, terwijl’. Er komen vormen voor als *inpassant* en *in de passant*. Dat het dagelijks taalgebruik is, blijkt wel uit de voorbeeldzin: oald impassant 's 'ne kilo sèuker(e), ‘haal tegelijktijd een kilo suiker’. A-j'om brôôd gaet, brieng dan impassant koeken mee, zeggen ze op Walcheren. Zuid-Beveland geeft de vorm *impersant* en de variant *ampersant*. Ze voegen een *r* in, een eigenaardigheid van veel Zeeuwse dialecten. Heel mooi is *impesseren* naast *impe(r)sant* voor Tholen en St. Philipsland, de betekenis is ook ‘onderwijl, intussen’: a je nae de bakker haet, brieng dan impe(r)sant koeke mee.

7. AARDIG

Dit behoort tot de woordjes die door dialectsprekers altijd worden gekarakteriseerd als onvertaalbaar, daar is, naar hun zeggen, geen Nederlands woord voor. In de regioboeken is het daarom opgenomen in de rubriek “merkwaardig woordgebruik”. Het grote woordenboek, het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) wijst bij de bespreking van het woord *aardig* op Middelnederlands *aerdich*, dat ‘keurig, mooi, kunstig’ betekent. In de zestiende eeuw komen daarbij de betekenissen: ‘kunstmatig, slim; liefelijk, beleefd’. Het zou wel een kunnen zijn dat de betekenis ‘vriendelijk, liefelijk’ van het Duitse *artig* is overgenomen, de betekenis ‘eigenaardig, vreemd’ is volgens het WNT typisch voor de dialecten. In West Zeeuws-Vlaanderen is de betekenis ‘eigenaardig’. Op Walcheren kent men *oardug* ook met de betekenis ‘eigenaardig’ maar ook in een zin als ‘ik ebbe oardig piene, ‘ik heb veel pijn’. Voor Noord-Beveland wordt de vorm *oarug* gegeven en als zelfstandig naamwoord gebruikt, de vorm ‘t is 'n *oarruhhen* (het is een aardige), ‘het is een vreemde snuiter’.

Op Goeree-Overflakkee is *aerdug*, of *aerug* de gewone vorm. De betekenis is ook ‘eigenaardig’, maar ook in verbinding met bijvoege-

lijke naamwoorden, als bijwoord dus: ‘tamelijk’ en ‘nogal’. Bijvoorbeeld in de zin: z’is aerdug ziek geweest, ‘ze is nogal ziek geweest’. *Aord’g* of *aor’g*, kan in het Land van Axel een gunstige of ongunstige betekenis hebben, dat hangt af van de manier waarop het gezegd wordt. Maar: ‘*t is ’n aorig’n* betekent ‘het is een vreemde snuiter’. Op Tholen en St. Philipsland overheerst ook de betekenis ‘eigenaardig’. Ook hier een vorm met en zonder *d*: *oardug* en *oarug*: ‘n oarugge droaje, ‘een vreemd persoon’.

8. SUBIET, SEFFENS

Heel goed is men er zich van bewust in *sebiet* met een leenwoord van het Frans te maken te hebben, en wel met *subit*, ‘plotseling’. De West-Zeeuwsvlaamse betekenis is ‘dadelijk’. Oost Zeeuws-Vlaanderen kent ook de vorm *sebiet(s)jes*. *Sebiet* is ook op Noord-Beveland bekend en daarnaast ook een woord dat dezelfde betekenis heeft en dat over het algemeen als typisch Vlaams wordt beschouwd. Dat woord is *seffens*, ‘dadelijk’. Prachtig is de voorbeeldzin: M’n worre oud, de jaartjes ha seffens, (we worden oud, de jaartjes gaan seffens) ‘elk jaar is er één’. *Seffens* komt nu nog alleen in Zuid-Nederland voor, maar vroeger, in de zeventiende eeuw, was het volop bekend in het Noorden. Het WNT geeft talrijke voorbeelden. Noord-Beveland is wellicht een noordelijke uitloper van een groot zuidelijk seffens-gebied.

De vorm *seffes* trof ik aan voor Goeree. Dat ligt weer wat noordelijker. De vorm *seffens* is nog onverklaard. Natuurlijk is er verband met *teffens* en *tevens*. *Tevens* is samengesteld uit *te-* + *even* + *-s* als uitgang van een bijwoord, zoals hiervoor bij *nips* al te sprake kwam. Naast *even* is er een variant *effe(n)* en daarmee is *teffens* gemaakt.

Het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten zegt van *seffens* dat het zelden voorkomt op de Zeeuwse eilanden. De informant voor Lamswaarde merkt uitdrukkelijk op: “Als Vlaams beschouwd”. *Sebiet* daarentegen is algemeen verspreid. Het Woordenboek geeft nog de vorm *sebiets* en speciaal voor Hoek (Land van Axel): *sebstjes* en *sibotsjes*.

9. BEL

Bel is een woord van het zuiden; in West Zeeuws-Vlaanderen zegt men *bèl! bèl!*, het is een uitdrukking van verrassing en wordt vaak gevolgd door ‘*t is toch*. Uitdrukking van verrassing zegt ook Goeree-

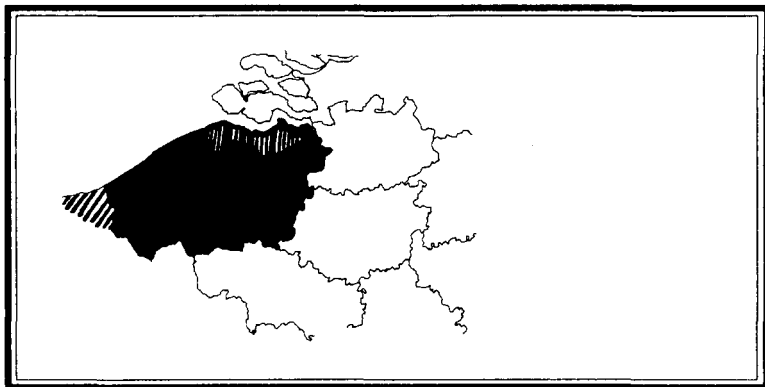
Overflakkee, met als voorbeeld: *bèl!, bèl! bèèh....!*. Verrassing ook in het Land van Axel: *bel, bel, 't is toch gèên wao zeek'r! Bejao!, Benêê!* Letterlijk staat er *bel, bel het is toch geen waar zeker! Welja! Welneen!*. 'wel, wel het is toch niet waar toch zeker!'. Het zal iedereen duidelijk zijn dat bij de vorm *bel* de *b* alleen maar door een *w* vervangen hoeft te worden om het woord duidelijk te maken.

Het WNT zegt dan ook bij *bel* in het deel B, dat in 1898 verscheen, zie *wel*, maar de letter *W* is in 1989 pas tot het woord *weel* gekomen, er is dus nog een jaartje geduld nodig.

10. FORSIG

Forsig betekent 'krachtig, ruw' in Oost Zeeuws-Vlaanderen. Men kent er de uitdrukking *nie zuë forsig*, met de betekenis 'kalm aan'. Het is natuurlijk weer een leenwoord en wel het Franse *fort*, 'sterk, krachtig', maar met een echt Nederlands achtervoegsel, *-ig*, dat bewijst hoezeer zo'n van oorsprong vreemd woord echt deel van de eigen taal is gaan uitmaken. *Nie zôô foss'g* zeggen ze in het Land van Axel: 'niet zo wild!, kalm aan!'. *Foss'g* betekent er ook 'krachtig, ruw'. Het Woordenboek van de Zeeuwse Dialecten kent *forsig* niet, wel het zelfstandig naamwoord *forsie, fossie*, 'kracht, geweld'.

OOST-, WEST- EN ZEEUWS-VLAANDEREN

Hugo Ryckeboer

Het Vliegend Tapijt was een BRT-2 programma van Omroep Brabant waarin altijd een bepaald aspect van de gesproken taal aan bod kwam. In de uitzending van 5 maart 1990 vroegen we de luisteraars om de tien meest typische of eigenaardige woorden van hun dialect op te sturen. Dat leverde een rijke oogst van niet minder dan 97 brieven op uit het hele Vlaamse land. De antwoorden uit de provincies Brabant, Antwerpen en Limburg zijn verwerkt in de bijdragen gewijd aan de Brabantse en de Limburgse dialecten in dit boek. Bovendien stuurde een aantal medewerkers van het WVD, beantwoordend aan een oproep in WVD-kontakt van september 1990, ook een dergelijke lijst op. De antwoorden uit West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen wil ik in deze bijdrage even nader bekijken.

Het kan verwondering wekken dat een toevallige oproep over de radio zulk een grote respons krijgt. Blijkbaar zijn het niet alleen taalkundigen of taalleraars die over hun taalgebruik en dat van anderen reflecteren. Ook de gewone taalgebruiker wordt getroffen door de rijkdom en de diversiteit van de hem vertrouwde taalsystemen, en dat gaat dan meestal ook samen met een grote gehechtheid aan de moedertaal. Uit de antwoorden blijkt dat die emotionele binding met het eigen dialect bij sommigen zeer sterk is. Zo schrijft een dame uit Aalst: "Mijnheer, dit is de eerste maal in mijn 47-jarig bestaan dat ik inga op een oproep

van radio of T.V.”, en zij vervolgt met een hartstochtelijke liefdesverklaring aan het dialect van haar geboortestad.

Uit een aantal brieven blijkt dit vooral het geval te zijn met mensen die uit hun geboorteplaats zijn weggetrokken. Niet alleen speelt hier een stukje heimwee mee; de confrontatie met andere taalvariëteiten noopt hen tot een vergelijkende reflectie. Bovendien ervaren die uitgewekenen, telkens als ze terugkomen in hun oorspronkelijk dialectmilieu, hoezeer hun eigen taalgebruik op een ontwikkelingsniveau uit het verleden is blijven staan, en hoe sterk de lokale Vlaamse dialecten evolueren. Immers, door het interregionaal verkeer en onder invloed van het onderwijs en de media is het dialect in Vlaanderen in de laatste decennia aan een snelle verandering toe. Niet alleen verdwijnen woorden voor verouderde zaken of begrippen, allerlei AN-woorden en woorden uit de meer prestige hebbende Centraalbelgische dialecten verdringen de traditionele lokale woordenschat (b.v. *terug* in plaats van het Vlaamse en Nederlandse *weer* of *opnieuw*, *pinnekensdraad* voor het inheemse *stekkerdraad* of *piekdraad*).

Op grond van de enquête is de volgende top-tien van dialectbegrippen in Oost-, West- en Zeeuws-Vlaanderen eruit gekomen:

- 1 schommel (15)
- 2 boterham (10)
- 3 emmer (8)
- 4 vork (8)
- 5 cichorei (8)
- 6 deken (7)
- 7 boodschappentas/boekentas (7 en 5)
- 8 kruiwagen (7)
- 9 pantoffels (6)
- 10 vlinder (5).

Nog een aantal begrippen meer werden vaker genoemd, en uiteraard waren er een heleboel inzendingen waarvan geen enkel woord in deze top-tien voorkomt. Wat de hele enquête ons leerde over de dialectbeleving van de doorsnee dialectspreker, behandel ik in WVD-Kontakt nr. I van 1991.

Hier volgt nu een beschrijving van de statistisch uitgekozen top-tien in West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen.

Hierbij heb ik me laten leiden door het Woordenboek van de Nederlandsche Taal, de dialectwoordenboeken, de etymologische woordenboeken, maar vooral ook door studies van Vlaamse en Nederlandse dialectologen. Daarbij valt het op dat zij in veel gevallen reeds studies gewijd hebben aan woorden die nu ook door de leek als bijzonder

worden ervaren. Dat is niet alleen een gelukkige omstandigheid voor de schrijver dezes, het toont ook aan dat het oordeel van de leek intuïtief overeenkomt met de belangstelling van de taalwetenschap.

1. SCHOMMEL

Dat er voor de schommel, dat geliefkoosde kindervermaak, vele benamingen in zwang zijn is vrij algemeen bekend. Het is daarom niet verwonderlijk dat die met 15 vermeldingen en 9 verschillende woorden in deze top-tien op de eerste plaats komt. Op de Nederlandse dialectkaart van de schommel zijn er niet minder dan 83 verschillende woordtypes opgenomen. De meest voor de hand liggende verklaring van deze grote benoemingsverscheidenheid moet wel gezocht worden in de grote creativiteit van de kindertaal.

Een eerste benaming **touter** wordt twee maal in West-Vlaanderen opgegeven (Slijpe en Veldegem). Dit woord en varianten ervan komen voor in Friesland, Zeeland, westelijk Noord-Brabant en het Antwerpse en in Noord-West-Vlaanderen. Het is afgeleid van een oud woord *talten, tolten*, dat 'waggelen, schommelen' betekende. Hiermee verwant is het Engelse *tilt*, dat 'wiegelen, schommelen, kantelen' betekent.

In Slijpe kent men daarnaast een andere benaming **jutekoker**, die ook in de variant *jutekakoker* (Diksmuide, Klerken, Proven) typisch is voor de Westhoek. Dat is een afleiding van *juteko*. Eigenlijk is dat een uitroep tegen paarden, die ook veel in wippende knieliedjes werd gezongen. In dezelfde Westhoek zijn nog andere schommelbenamingen gangbaar die daarop gelijken, zoals **rudekoker** (Poperinge) en de niet opgegeven **rijde(ka)ko(ker)**-varianten. Ook het Gents kent **rijkoker**. Dat zijn kinderlijk affectieve vormingen bij *rijden*, hier in de betekenis van schommelen op een tak. Al deze benamingen zijn niet meer doorzichtig en zijn, onder invloed van bij het schommelen herhaalde uitroepen, aan allerlei verandering en vermenging onderhevig. Een van die vermengingen is het derde voor Slijpe opgegeven woord **rennekoker**. *Renne* en *rennekoker* zijn vooral in zuid-oost West-Vlaanderen thuis. In het eerste element zit een werkwoord *rennen*, niet zozeer in de huidige betekenis als wel in de betekenis van 'doen lopen, doen bewegen, stoten'. Een laatste vernoemd dialectwoord voor de schommel is **bijs** in het Waasland (Kieldrecht, Kruibeke, Beveren-Waas en Nieuwerkerken). In de laatste plaats heet die ook **bieza bijze**. Dat zijn afleidingen van een ouder werkwoord *bijzen*, dat 'heftig bewegen' betekende. Dat vinden we terug zowel in het Westvlaamse *bijzen*, gezegd van het 'heftig heen en weer lopen van het vee', als in *bijs, bijze* 'een hevige wind- of regenbui' (naar Verhoeven).

2. BOTERHAM

Stuute is het dialectwoord voor 'boterham' in Frans-Vlaanderen en West-Vlaanderen en in het westen van Oost-Vlaanderen. Merkwaardig is dat het in Oost-Vlaanderen ook met een *uu* wordt uitgesproken in plaats van met een *ui*. Het woord wordt er steeds minder en minder gebruikt. Dat blijkt ook uit deze enquête: negen opgaven in West-Vlaanderen (Poperinge, Proven, Ieper, Veldegem, Ledegem, Bissegem, Bellegem, Zuikerkerke, Brugge) tegen maar één in Oost-Vlaanderen (Heusden).

Het woordenboek van Kiliaan van het einde van de 16e eeuw noemt *stuyte* Vlaams, Brugs en Zeeuws. Het Woordenboek der Zeeuwsche Dialecten kent het inderdaad nog op Noord- en Zuid-Beveland en in West-Zeeuws-Vlaanderen. Dat het ooit ook in Holland voorkwam, zou men kunnen afleiden uit vier opgaven *stuit(je)* voor 'de eerste snee van het brood' op de betreffende woordkaart van de Leidsche TaalAtlas in de buurt van Zaandam (Noord-Holland) en de vermelding ervan in Boekenoogens *Zaansche Volkstaal* (1897, blz. 1032), met de betekenis van 'laatste korstige einde van het brood'. Daarnaast kent men in Noord-Holland, maar vooral in Noord-Oost-Nederland het woord *stoet* voor een brood, vooral een wittebrood en kende men vroeger in Noord-Brabant en Limburg eveneens *stuit* voor 'brood'.

Uit het nog her en der voorkomen van de woorden *stuit(e)*, *stuit* en *stoet* over het hele Nederlandse taalgebied, weliswaar met betekenisverschuivingen, kan men besluiten dat het een zeer oud woord is. Het zou verband kunnen houden met het Middelnederlands *stoet* 'bal' en slaan op de ronde vorm van een brood. Het wordt ook in verband gebracht met *stuit* 'staartbeen, zitvlak' en dan als benaming voor een rond brood met een gleuf in het midden. Het waarschijnlijkst echter is het woord afgeleid van een werkwoord *stuiten* met de betekenis van 'afknoten, korter maken'. Een *stoet*, *stuit*, *stuit* is dan oorspronkelijk te verstaan als een afgeknot stuk deeg dat tot een éénmansbroodje gebakken is, of een afgeknotte homp van een groter brood dat afgebroken of afgesneden wordt om op te eten (naar Jobse - Van Putten).

3. EMMER

Bij de benamingen voor de emmer stoten we op een reeks leenwoorden. Dat zijn zeer oude ontleningen uit het Latijn, zoals bijvoorbeeld *boter*, *straat*, *venster*. Die zijn al zo lang in de Germaanse talen en dialecten opgenomen, dat ze als volkomen eigen taalgoed beschouwd en behandeld worden. De duiding van hun herkomst is des te interessan-

ter. Het vooral in Oost-Vlaanderen, Brabant, Antwerpen en de Kempen gebruikte **emmer** (Zelzate, uitspraak *iemere*) is een ontleening aan het Latijnse *amphora*, dat op zichzelf ontleend was aan het Griekse *amphoreus* ‘kruijk met twee handvaten. Nadat de tweeorige kruijk vervangen was door een emmer met één hengel, heeft men al zeer vroeg in de Germaanse tijd het woord volksetymologisch geïnterpreteerd als *een-baar* (één + baar van *beran* ‘dragen’), *embar*, *ember*, *emmer*. De benaming werd vooral toegepast op de houten emmer.

Dat geldt ook voor de tweede benaming, het Westvlaamse **seule**, dat via het Noordfranse *seule*, *sele* een afstammeling is van het Latijnse *situla*, dat ‘putemmer’ betekende. Het vooral in zuidoostelijk West-Vlaanderen en in zuid-Oost-Vlaanderen gebruikelijke **aker** (Ruiselede, Veldegem, Zwevezele) echter sloeg aanvankelijk wel op een koperen of metalen emmer. *Aker* is een voortzetting van het Latijnse *aquarium*, dat ‘watervat’ betekende.

Ook van oudsher een metalen recipiënt is de **ketel**, zoals de emmer in zuidoostelijk West-Vlaanderen (opgegeven in Bissegem) ook wel wordt genoemd. **Ketel** is eveneens een gemeengermaanse ontleening uit het Latijnse *catinus*. Dat was de benaming van de individuele waterketel van de Romeinse brandweerman en later ook van de Romeinse soldaat (naar Van de Kerckhove).

4. VORK

Er zijn allicht twee redenen te verzinnen waarom het Vlaamse dialectwoord voor ‘etensvork’ in de top-tien is beland, alhoewel daar in de dialecten bezuiden de grote rivieren toch maar twee typebenamingen voor in gebruik zijn. nl. afleidingen van het moderne Franse *fourchette* en afleidingen van het Italiaanse woord *furcetta*. Eén eerste reden ligt hem wellicht in de associatie van de etensvork met de etiquette. Alles wat met etiquette samenhangt behoort tot de sfeer van de “beschaafdheid”. Vandaar dat een onbeschaafd woord in deze context des te vlugger als dialectisch of plat wordt aangevoeld. De belangrijkste reden zal waarschijnlijk toch wel zijn, dat deze aan het Italiaans of Frans ontleende woorden, zoals zoveel andere, in de dialecten aan allerlei vervormingen en verhaspelingen onderhevig zijn.

De etensvork schijnt in de Nederlanden tijdens de Renaissance vanuit Italië te zijn ingevoerd. Ze duikt voor het eerst op in 16-eeuwse burgerkringen in Antwerpen, met name in families die uit Italië komen of er toch verbleven hebben. Waarschijnlijk is de oudste benaming daarom ook aan het Italiaans ontleend, en heeft ze zich vanuit Antwerpen

verspreid.¹ Op de Nederlandse dialectkaart voor de etensvork (van H. Hogerheijde) is duidelijk te zien dat die oudste ontlening **verket**-vormen heeft opgeleverd, die nu thuis zijn in het centrale gebied bezuiden de grote rivieren. Dat is met name in Vlaams-Brabant en Antwerpen, maar ook in oostelijk Oost-Vlaanderen en in westelijk Belgisch Limburg. Boven de rijksgrens is dat in Oost-Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant en het noorden van Nederlands Limburg. In de top-tien is slechts één maal *verket* opgegeven in Heikant (Oost-Zeeuws-Vlaanderen) en een afgeleide vorm **frienket** in Grembergen bij Dendermonde. Alle andere opgaven zijn duidelijk afgeleid van het Franse *fourchette*. Ze vertegenwoordigen een latere ontlening uit de Franse eetcultuur. Ze zitten dan ook ten westen en ten oosten van het centrale *verket*-gebied, met name in West-Vlaanderen en de westelijke helft van Oost-Vlaanderen enerzijds en in Limburg anderzijds. Sommigen zien er nog duidelijk het Franse voorbeeld in, zoals af te lezen is van de spelling *fouchette* in Zuikerkerke; anderen demonstreren aan de spelling de duidelijke vervorming: *fersjette* (Slijpe), *forgette* (Bellegem), *fersjet* (Ruisselede) en *ferset* (Zelzate).

5. CICHOREI

Al vrij vlog in de 17de eeuw, na het algemeen worden van de koffie als drank, ontstond ook het gebruik van de gebrande cichoreiwortel als koffiesurrogaat. Het was echter vooral tijdens de Engelse blokkade van het rijk van Napoleon, dat het gebruik en de teelt van cichorei - net als van suikerbieten trouwens - in Vlaanderen algemeen werd. Een eerste dialectbenaming die volksetymologisch van de uit het Latijn stammende benaming is afgeleid, is *suikerij*. Door sommigen wordt dat zelfs als het betere Nederlandse woord ervaren, precies omdat het aan de klank- en woordvormingsregels van het Nederlands is aangepast. Het staat ook zonder opmerkingen in de Grote Van Dale. Daarnaast zijn er een aantal benamingen die oorspronkelijk slaan op de vochtige massa van de opgegoten koffie of cichorei in de koffiezak. Dat is o.a. het Westvlaamse **krotte** (Oudenburg), wat aan het Nederlandse *krot* beantwoordt, dat 'nat slijk, modder' betekent. Dat geldt ook voor het in West-Vlaanderen verspreide **prut** (Ieper en Nieuwpoort), dat beantwoordt aan het Nederlandse *prut* voor 'koffiedik'. Een ouder Nederlands *preut* kon zowat elke weke, drabbige massa aanduiden. Hiermee is zeker ook **frut** verwant, dat men eveneens in Noord-West-Vlaanderen hoort. Al die woorden zijn affectief geladen;

1. Vriendelijke mededeling van collega J. van Keymeulen.

er spreekt een zeker misprijzen uit. Datzelfde misprijzen hoort men in het Wase **pardaf** (Temse, Kieldrecht, Kruibeke), dat volgens het Waas Idioticon van A. Joos, het Westvlaams Idioticon van De Bo en het Antwerps Idioticon van Cornelissen en Vervliet vroeger gezegd werd van slechte koffie.

Een laatste benaming voor de cichorei slaat op de cichoreiwortel zelf, namelijk **peeën** of **bitterpeeën** (Grembergen).

6. DEKEN

Dat de Vlaamse benamingen voor de deken in de top-tien terecht zijn gekomen, hebben ze alleen maar te danken aan het feit dat het weer gaat om een Frans leenwoord, dat door de grilligheid van de dialectische klankwetten in allerlei gedaantes voor kan komen. Het Franse **serge** betekent oorspronkelijk een lichte wollen stof. De ontlening is waarschijnlijk al oud, want de *e* -klinker voor *r* vertoont eenzelfde grillige wisseling van *el/a/o* als bijvoorbeeld in *derm/darm/dorm*.

In West-Vlaanderen en oostelijk Oost-Vlaanderen duiken vormen met *a* op: *sarze* (Bissegem), *sjarze* (Ledegem), *sazje* (Wichelen). Die korte *a* voor *r* is elders in Oost-Vlaanderen vaak geëvolueerd tot *oo* of *o::*: *soarze* (Zelzate), *sorzje* (Aalst), en verder in Brabant tot korte *u*: *suzze*. Naar analogie met andere woorden op *-zje* die van een Frans woord op *-gie* komen, heeft men er ook vaak een *ie*-uitgang aan gegeven: *sjorzje* (Sint-Pauwels).

7. BOODSCHAPPENTAS/BOEKENTAS

Van de dialectische benamingen voor de boodschappentas is alleen **netzak** (Veurne) van eigen bodem; het is natuurlijk de oorspronkelijke benaming voor een zak van netwerk om boodschappen mee te doen. Alle andere opgaven zijn ontleende woorden. Sommige daarvan zijn zeker al zeer oud. Het oudste is allicht *buzze* (Veldegem), de lokale uitspraak voor **beurze**. Het woord is ontleend aan het Latijnse *bursa*, een zakje waarin geldstukken gedragen worden. Het heeft allerlei betekenisontwikkelingen meegemaakt. Naast zijn oorspronkelijke betekenis kan *beurs* in het Nederlands o.a. nog de betekenis hebben van een som geld of een instituut waar geld en waardepapieren worden verhandeld. In Vlaanderen is het bovendien het gewone woord voor de zak in een kledingstuk en blijkbaar soms ook van de zak of tas waarmee boodschappen gedaan worden.

Een tweede zeer oude ontlening is **meuzel** (Poperinge). Er is wel eens

gepoogd dit woord te verklaren als een afleiding van *beurs* met de verkleiningsuitgang *-el* en met *b/m* -wisseling (z. W.Beele, 1984). De opraging van de landbouwwoordenschat in Frans-Vlaanderen voor het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten leerde ons echter, dat we hier te doen hebben met een betekenisverschuiving van het woord *muzel*, *meuzel* van 'zak of korf die paarden aan de kop aangebonden wordt om uit te eten' naar 'proviandzak' en vandaar naar 'boodschap-pentas'. Achter dit woord schuilt het Oudfranse *musel* 'mul, smoel, snuit' of de afkorting van het modern Franse *muselière*, dat 'muiltband' of 'voederzak voor dieren, vooral paarden' betekent.

Twee andere benamingen **bezatse** en **kaba(s)**, **kaboës** zijn eveneens al zeer oud, omdat ze teruggaan op woorden uit het Volkslatijn. Het eerste gaat via het Franse *besace* terug op het Volkslatijnse *bisaccium*, dat de benaming was voor een lange dubbelgevouwen tas met twee zakken in. Het tweede komt via het Franse *cabas* uit het Volkslatijnse *capacium* 'veel bevattend' (vergelijk *capaciteit*), oorspronkelijk een soepel gevlochten mandje om vruchten in te leggen, later een gevlochten armtas of armkorf. De vormen met uitspraak van de eind-*s* *kabas* (Grembergen, Temse), *kaboës* (Ronse) zijn oudere ontleningen dan die zonder *s*: bijvoorbeeld *kabaa* (Ruisselede), die beantwoorden aan de moderne Franse uitspraak.

Dat er in de jongste eeuw danig veel aan het Frans werd ontleend in de Vlaamse dialecten, wordt ook nog duidelijk aan de benaming van de boekentas die overal afgeleid is van de Franse benaming van de weittas, nl. **carnacière**. De aanpassing van de uitspraak is veelal nog oppervlakkig, zoals men mag afleiden uit de spellingen: *ka(r)nassièrè* (Zuienkerke), *karnasjeire* (Slijpe), *kanneseir* (Beveren-Waas), *cannechèr* (Grembergen). Een enkele keer is er vermenging met boekentas te constateren in *boekesjeire* (Marke).

8. KRUIWAGEN

Hét herkenningwoord waarmee in heel Vlaanderen op Westvlamingen het etiket van provincialen wordt geplakt, is **pupegale**, het woord voor 'kruiwagen' in Poperinge en een negental dorpen tussen Poperinge en Veurne. Dat is allicht een overblijfsel uit de Eerste Wereldoorlog. Toen hebben de Vlaamse frontsoldaten dat curieuze woord daar leren kennen, terwijl ze er de vaderlandse grond niet alleen moesten verdedigen, maar ook dikwijls verkruien!

Zoals in de benamingen **kruiwagen** en **kort(e)wagen** (Proven, Nieuwpoort, Slijpe en Veldegem) zit ook in *pupegale* (twee opgaven in Poperinge) de stam van een werkwoord dat 'kruien, aarde vervoer-

ren' betekent. Weliswaar is dat werkwoord *galan* alleen in het Oudengels overgeleverd. Het woord *pipegale* was echter in de Middeleeuwen veel ruimer bekend in de Nederlanden dan thans. Het komt in bijna alle Vlaamse en Brabantse oude documenten voor. Nu is het ook nog in het Fries bekend. Het eerste element *pijpe* is een synoniem voor 'treem, draagstok'. *Pipegale* schijnt vooral een term geweest te zijn voor de kruiwagen van werklieden die inpolderingswerken deden. Naast *galan* zijn er twee andere verwante oude werkwoorden voor 'kruien', namelijk *kruden* en *kroden*. Van het eerste is het algemeen Nederlandse **kruiwagen** afgeleid, dat met de uitspraak *kruuwaagn* ook in noordelijk Frans-Vlaanderen gebruikelijk is. Door letterverspringing ontstond uit *kroden* de vorm *korden* (vergelijk het Vlaamse *terden* met Nederlandse *treden*). Dat leverde **kordewagen** op. Toen het eerste element niet meer doorzichtig was, heeft men daar **kortewagen/kortwagen** van gemaakt. Dergelijke wijzigingen ontstaan doordat de dialectspreker de behoefte gevoelt om doorzichtige of herkenbare woorden te gebruiken. Dat noemt men volksetymologie. Ook de vormen **karrewagen** en **kerrewagen** (Grembergen) lijken mij volksetymologische vervormingen van *kordewagen* te zijn.

9. PANTOFFELS

Het Nederlandse woord **pantoffel** komt via het Franse *pantoufle* uit het Latijnse *pantofola*, dat zelf uit het Byzantijns-Griekse *pantophelès* (geschikt voor alles, dus schoeisel voor alle gebruik) is afgeleid. Dit Franse leenwoord is, tegen de verwachting in, nu eens niet gebruikelijk in Vlaanderen. Wel is een ander woord voor pantoffels misschien via het Frans in West-Vlaanderen bekend geraakt, nl. **savatten** (Veurne). Het Franse *savate* 'oude versleten schoen of pantoffel' is voor het eerst in Noord-Frankrijk, in het Picardisch van de 12e eeuw geattesteerd. Het is van oorsprong een Turks woord, dat via het Italiaans in het Frans zou terechtgekomen zijn. Maar ook het Spaans kent *savatas* voor 'lichte schoenen'. Het voorkomen van *savatten* in westelijk West-Vlaanderen, precies in die streken waar in de 17e eeuw nogal veel Spaanse soldaten gelegerd waren, kan ook laten vermoeden dat men het woord daar uit het Spaans heeft overgenomen.

Overigens zijn in Vlaanderen verschillende dialectbenamingen voor pantoffels te horen die met *sl-* beginnen, zoals **sloefen** in de Denderstreek en in Brabant, **sluffers** (Zuienkerke, Bredene) en **slaffers** (Veurne) in West-Vlaanderen en tenslotte **sletsen** in heel Oost-Vlaanderen (Ruisselede, Zelzate, Kieldrecht). De eerste zijn natuurlijk verwant met het Nederlandse **slof**, waarvan een frequentatief werkwoord *slofferen*,

slufferen, slafferen is afgeleid. Het Nederlands kende ook een werkwoord *sletsen* voor 'sleepvoeten'. En in het Westvlaams betekent een *slets* ook een gebaande voetweg of het spoor van eenden of ganzen. In al die woorden horen we een begin-*sl* als in slepen en sluipen.

10. VLINDER

Van de vele oude dialectwoorden voor **vlinder** zijn er vijf in de Vlaamse top-tien beland. Van deze woorden kan men gerust stellen dat ze tot de uitstervende dialectwoordschat behoren. Toen in 1935 reeds door J.L. Pauwels de dialectkaart van de 'vlinder' in de Zuidnederlandse dialecten werd getekend, bleek dat het nieuwe woord **vlinder** toen al bijna overal in gebruik was naast de oudere woorden. In 1990 zal dat des te meer het geval zijn.

In de opgaven ontbreekt het Brabantse **pepel**, dat ook in de Denderstreek bekend is, en dat direct op het Latijnse *papilio* teruggaat. Wel zijn een aantal benamingen opgegeven, die af te leiden zijn van het Middelnederlandse *fifaltere* of *vivaltere*, waarvan trouwens ook *vlinder* afgeleid kan zijn. In Desselgem wordt **fliefloeter** vermeld, een variant van **fliefouter**, **fliefater**, dat thuis is in zuidoostelijk West-Vlaanderen en in zuidwestelijk Oost-Vlaanderen. Daaraan verwant is **vliegenbout** (Aalst), dat meestal in de vorm **vliegebouter** of **vliegewouter** voorkomt in zuidelijk Oost-Vlaanderen. Voor Lokeren wordt **mottevijver** opgegeven en in Sint-Pauwels in het Waasland **bottevijver**. Het element *mot* is, net zoals *uil* in westelijk West-Vlaanderen, oorspronkelijk een benaming voor de nachtvlinder. Het element *botte* komt meestal voor in de vorm *boter-*, namelijk **botervijver** in heel het Waasland. Daarnaast zijn er andere *boter*-benamingen voor de vlinder, zoals **boterkapelle** in Zeeuws-Vlaanderen en **boterschijte** in de zuidelijke Westhoek. Het element *vijver* is ook een voortzetting van het Middelnederlandse *vivaltere*. De *boter*-namen in Vlaanderen sluiten aan bij dergelijke namen in het Engelse (*butterfly*) en Duitse taalgebied (*Butterfögel*). Waarschijnlijk sloeg dat oorspronkelijk op de kleur van de gele vlinder, en is de naam dan uitgebreid naar de vlinder in het algemeen. In Poperinge wordt tenslotte nog **ellekapelle** opgegeven. Het tweede element *kapelle*, dat we reeds ontmoetten in het Zeeuwse *boterkapelle*, kan de voortzetting zijn van het Middellatijnse *capella*, dat in eerste instantie 'kapmanteltje' betekende, en reeds vroeg in verschillende Romaanse talen als benaming voor de vlinder voorkomt. Het kan echter ook verklaard worden als een verkorting uit het Middelnederlandse *kapellevogel* voor vlinder. In de Poperingse benaming kan het eerste element als *hel* opgevat worden, want de naam slaat in

het naburige Ieper alleen op de witte vlinder. Ofwel moeten we hier denken aan een speels vooruitlopen op de laatste lettergreep, om op die manier een klankexpressieve herhaling te horen. Dergelijke vervormingen zijn zeer geliefd in de kindertaal.

Beknopte bibliografie:

- W. Beele, 'Van borsel tot meuzel?' In: Feestbundel M. Gysseling, 1-984, 21-24.
- J.L. Pauwels, 'Woordgeografische Studiën, van de Zuidnederlandse-Dialectencentrale XVII: De Vlinder.' In: Handelingen v.d. Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie 9 (1935) 329-382.
- J. Jobse-van Putten, 'n Brood is ginnen stoeten'. Taalgeografisch onderzoek naar broodnamen in Nederland, Amsterdam, 1980 (Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut 1).
- Taalatlas van het Nederlands en het Fries, aflevering 10, kaart 114 ETENSVORK door H. Hogerheyde, Leiden, 1981.
- L. Van de Kerckhove, 'De namen van de emmer in de Zuidnederlandse Dialecten'. In: Leuvense Bijdragen 36 (1944-46) 28-42.
- M. Verhoeven, 'De schommel in de Nederlandse dialecten?' In: Handelingen v.d. Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie 39 (1965) 91-169 (D.i. een commentaar bij gelijknamige kaart van Taatlas van Noord- en Zuid-Nederland af. 8, nr. 9).

WEGWIJZER

H.H.A. van de Wijngaard

De *Wegwijzer* bevat een overzicht van de belangrijkste literatuur en adressen voor geïnteresseerden in dialectonderzoek in Nederland en Vlaanderen. Het manuscript ervan werd eind december 1990 afgesloten. Het werd samengesteld met de hulp van J. Berns, A. Dams, H. Ryckeboer, A.H.G. Schaars en F. Veldman.

Rubriek *A* geeft een overzicht van relevante literatuur die er op het gebied van de Nederlandse dialecten is verschenen. De rubriek is onderverdeeld in

A1, de literatuur die de dialecten op landelijk niveau behandelt of een groter gebied als onderwerp heeft en

A2, de belangrijkste literatuur over het dialect of de dialecten van een bepaalde regio of deel daarvan.

Rubriek *A* is alfabetisch op eerste auteursnaam geordend.

Rubriek *B* bestaat uit een inventarisering van adressen van instellingen en instituten die zich in Nederland en Vlaanderen bezighouden met de bestudering van de Nederlandse dialecten. Bovendien zijn er de adressen in opgenomen van een aantal bibliotheken die bij dialectonderzoek van belang kunnen zijn.

Groep *B1* bevat de adressen van de landelijke instituten of instellingen, terwijl onder

B2 de adressen van de regionale instituten bijeen zijn gezet.

A1. PUBLIKATIES LANDELIJK

handboeken, overzichten

Bibliografie van de Nederlandse taal- en literatuurwetenschap 1965 - .... Antwerpen enz.

Bibliografie der dialecten van Nederland 1951 - 1964. Amsterdam 1982.

Aanvulling op Meertens en Wander.

J. Daan, J.P. Blok, *Van Randstad tot Landrand. Toelichting bij de kaart dialecten en naamkunde*. Amsterdam 1967.

J. Daan, K. Deprez e.a., *Onze veranderende taal*. Utrecht 1985.
Bevat literatuurverwijzingen.

H. Entjes, *Dialecten in Nederland*. Haren 1974.

M. Gerritsen (red.), *Taalverandering in Nederlandse dialecten: honderd jaar dialectvragenlijsten, 1879 - 1979*. Muiderberg 1979.
Bevat literatuurverwijzingen.

J. Goossens, 'Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien.' In: W. Mitzka (Herausg.), *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlin 1968, pag. 131 - 145.

J. Goossens, *Inleiding tot de Nederlandse dialectologie*. Groningen 1977².
Bevat literatuurverwijzingen en auteursregister.

J. Goossens, 'Wat is dialectologie?' In: B.T. Vervoort (ed.), *Wetenschap en taal*. Muiderberg 1977, pag. 173 - 189.

J. Goossens, 'Geschiedenis van de Nederlandse Dialectstudie.' In: D.M. Bakker, G.R.W. Dibbets (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Den Bosch 1977, pag. 285 - 311.

K. Heeroma, J. Naarding (ed.), *Oostnederlands. Bijdragen tot de geschiedenis en streektaalkunde van Oost-Nederland*. 's Hertogenbosch 1964.

Heeft betrekking op Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

J. van der Kooi (ed.), *Dialectliteratuur. Balans en perspectief van de Moderne Streektaalletterkunde in Oostnederland en Nederduitsland. (Nedersaksische Studies 14)*. Groningen 1990.

Bevat o.m. veel bibliografische gegevens over naoorlogse dialectliteratuur in Groningen, Drenthe, Stellingwerven, Overijssel en Gelderland.

P.J. Meertens, B. Wander, *Bibliografie der Dialecten van Nederland, 1800-1950*. Amsterdam 1958.

Bibliografie van dialectteksten in Nederland tot 1950.

- P. Th. van Reenen, M.E.H. Schouten (eds.), *New Methods in Dialectology*. Dordrecht 1990.
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. Stroop, *Nederlands Dialectonderzoek. Artikelen uit de periode 1927 - 1982*. Amsterdam 1983.
- A. Weijnen, *De Nederlandse dialecten*. Groningen/Batavia 1941.
- A. Weijnen, *Nederlandse Dialectkunde*. Assen 1958¹ en 1966².
Bevat literatuurverwijzingen.
- J. te Winkel, *De Noordnederlandsche tongvallen*. Leiden 1899 - 1901.
- J. Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's Gravenhage 1874. (2 delen).[Herdruk: Walluf bei Wiesbaden 1972].

hulpmiddelen

- G. Geerts (e.a.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst (ANS)*. Groningen 1984.
- G. Geerts, H. Heestermans, m.m.v. C. Kruyskamp, *Van Dale. Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen 1984¹¹ (3 delen).
- L.W. Schuermans, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1865 - 1870.
- L.W. Schuermans, *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch Idioticon*. Leuven 1883.
- P. van Veen, i.s.m. N. van der Sijs, *Etymologisch Woordenboek*. Utrecht/Antwerpen 1989.
- Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's Gravenhage/Leiden 1882 - ...

atlassen

- J. Daan, M.J. Francken, *Atlas van de Nederlandse Klankontwikkeling*. Amsterdam 1972 - 1977.
- K. Heeroma, *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*. Assen 1957 - 1963.
3 Afleveringen van elk 10 kaarten met toelichtingen. Beslaat het hele gebied ten oosten van het IJsselmeer tot aan het noorden van Limburg.
- Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen.*
1. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Klein Brabant*. Antwerpen 1925¹ en 1952² (met aanvullingen door Fr. Vanacker).
  2. E. Blancquaert, H. Vangassen, *Dialect-atlas van Zuid-Oost Vlaanderen*. Antwerpen 1930.
  3. E. Blancquaert, *Dialect-atlas van Noord-Oost-Vlaanderen en*

- Zeeuwsch-Vlaanderen. Antwerpen 1935.
4. H. Vangassen, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*. Antwerpen 1938.
  5. E. Blancquaert, P.J. Meertens, *Dialect-Atlas van de Zeeuwsche eilanden*. Antwerpen 1940-1941.
  6. W. Pée (m.m.w. van E. Blancquaert), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*. Antwerpen 1946.
  7. W. Pée, *Dialektatlas van Antwerpen*. Antwerpen 1958.
  8. E. Blancquaert, J.C. Claessens, W. Goffin, A. Stevens, *Dialekt-atlas van Belgisch-Limburg en Zuid-Nederlands-Limburg*. Antwerpen 1962.
  9. A. Weijnen, *Dialect-atlas van Noord-Brabant*. Antwerpen 1952.
  10. A. Hol, J. Passage, *Dialect-atlas van Oost-Brabant, Noord-Limburg en de Rivierenstreek*. Antwerpen 1966.
  11. L. van Oyen (m.m.w. van E. Blancquaert en Chr. J. van der Voet), *Dialektatlas van Zuid-Holland en Utrecht*. Antwerpen 1968.
  12. H. Entjes, A.R. Hol, *Dialektatlas van Gelderland en Zuid-Overijssel*. Antwerpen 1973.
  13. J. Daan, *Dialektatlas van Noord-Holland*. Antwerpen 1969.
  15. K. Boelens, G. van der Woude (m.m.w. van K. Fokkema en E. Blancquaert), *Dialect-atlas van Friesland*. Antwerpen 1955.
  16. A. Sassen, *Dialekt-atlas van Groningen en Noord-Drenthe*. Antwerpen 1967.
Bevat naast atlasdeel in apart deel 135 zinnen die per plaats fonetisch gedocumenteerd zijn.
- Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland*. Deel I, afl. 1-5 (1939 - 1952), uitgegeven door G.G. Kloeke en zijn medewerkers. Deel II, afl. 6-8 (1956 - 1965), voortgezet door de Dialectencommissie van de Kon. Ned. acad. v. Wetenschappen te Amsterdam.
- Taalatlas van het Nederlands en het Fries*. Leiden 1981 - ...

tijdschriften

- Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, sinds 1927.
- De Nieuwe Taalgids*, sinds 1907.
De vakgebieden zijn onder meer taalkunde en letterkunde van het Nederlands.
- Onze taal*, sinds 1932.
Maandblad van het Genootschap Onze Taal.
- Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, sinds 1881.

De vakgebieden zijn onder meer: lexicografie, etymologie, dialectologie.

Leuvense Bijdragen, sinds 1896.

Het vakgebied is vooral de indogermanistiek.

Taal en Tongval, sinds 1949.

Het vakgebied is uitsluitend dialectologie en verwante gebieden.

Driemaandelijksche Bladen, sinds 1949.

Tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut te Groningen. Het vakgebied is dialectologie.

Jaarboek Zannekin, sinds 1977.

Uitgegeven door de Vereniging/Stichting Zannekin (Ieper/Soest).

A2. PUBLIKATIES PER REGIO

Groningen

handboeken, overzichten

Bibliografie van Groningen 1983 - ... Groningen/Haren [1986 - ...]

Versijnt jaarlijks.

P.J. van Leeuwen, *Geschiedenis van de Groninger Literatuur*. Scheemda 1984.

Bevat zeer veel bibliografische gegevens over de Groninger dialectliteratuur.

hulpmiddelen

J.J. Boer, *Dij t dut mout t waiten. Het Groot Gronings Spreekwoordenboek*. Veendam 1989.

K. ter Laan, *Nieuw Groninger Woordenboek*. Groningen enz 1929¹ en 1952² [van beide drukken zijn ongewijzigde herdrukken verschenen].

K. ter Laan, *Proeve van een Groninger spraakkunst*. Winschoten 1953.

H. Molema, *Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19de eeuw*. Winsum 1887. [Ongewijzigde herdruk Groningen 1985].

S.J.H. Reker, *Zakwoordenboek Gronings-Nederlands, Nederlands-Gronings*. Veendam 1988¹ en 1989².

S.J.H. Reker, *Omgekeerd is ook wat weerd: retrogade woordenlijst van het Gronings annex rijmwoordenboek (Nedersaksische Studies 9)*. Groningen 1985.

S.J.H. Reker, *Groninger Spelling. Handleiding voor het lezen en schrijven van Groninger teksten*. Haren 1984.

F.G. Schuringa, *Het dialect van de Veenkoloniën*. Groningen/Den Haag 1923.

Behandelt ook de andere delen van Groningen.

tijdschriften

Krödde, sinds 1982.

Bevat literaire teksten, vooral in het Gronings.

Toal en taiken, sinds 1983.

Algemeen cultureel tijdschrift met veel teksten in en aandacht voor het Gronings.

Drenthe en Stellingwerven

hulpmiddelen

Drentse Spelling. Een handleiding voor de schrijfwijze van de streektaal, door de Drentse spellingscommissie: H. Slot e.a. Assen/Zuidwolde 1987.

H. Haddering, B. Veenstra, *Drents Woordenboek*. Schiedam 1979.

G.H. Kocks, *Die Dialekte von Südostdrenthe und anliegenden Gebieten*. Groningen 1970.

Met woordkaarten.

A. Sassen, *Het Drents van Ruinen*. Assen 1953.

tijdschriften

Oeze Volk, sinds 1956.

Teksten in het Drents.

Roet, sinds 1979.

Literair tijdschrift met teksten in het Drents.

De Ovend, sinds 1972.

Teksten in het Stellingwerfs.

Overijssel

handboeken, overzichten

- L. Kremer, *Mundartforschung im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet. Eine Bestandsaufnahme (1900-1975)*. Amsterdam 1977.
Beredeneerde bibliografie van dialectstudies in Achterhoek, Twente, Bentheim en Westmünsterland.

hulpmiddelen

- J. Gigengack, *Twentse woorden en gezegden. Deel 1*. Enschede 1979.
J. Gunnink, *Het dialect van Kampen en omstreken*. Kampen 1908.
L. Kremer, *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ost-niederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln/Wien 1979 (2 delen)
Een tekstband en een kaartenband, waarin op 208 kaarten ook Twente wordt behandeld. Geeft o.a. inzicht in de relatie tussen Oostgelderse en Westfaalse dialecten.
K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek van het Rijssens dialect*. Rijssen 1959.
K.D. Schönfeld Wichers, *Woordenboek Nederlands-Twents*. [z.p.] 1979; *Woordenboek Twents-Nederlands*. [z.p.] 1983.
G.H. Wanink, *Twents-Achterhoeks Woordenboek, benevens Grammatica*. Zutphen 1948.

tijdschriften

- Moespot, driemaandeliks tijdschrift van 't Verbond van Neersasse dialektkringen*, sinds 1958.
Tijdschrift met o.a. verhalen en gedichten. Bevat tevens dialectteksten uit Gelderland.

Gelderland

- Achterhoekse Almanak 1991*. Gaanderen 1990.
Waarin o.a. opgenomen overzichten van de historische, heemkundige en folkloristische verenigingen en musea en oudheidkamers in de Achterhoek.
J. Broekhuysen, *Studies over het dialect van Zelhem in de Graafschap Zutfen*. Groningen 1950.
Waarin o.a. 50 kaartjes met de verspreiding van klanken en woorden in de Achterhoekse dialecten.

- K. Hecroma, 'De Westfaalse expansie.' In: *Driemaandelijke Bladen* 23 (1971), pag. 207 vv.
- A.R. Hol, *De Betuwe*. Leiden 1957.
Bevat o.a. een hoofdstuk over de taal en literatuur van de Betuwe.
- Johan van Os, *Maas en Waals Woordenboek en 22 verhalen in de streektaal*. Zutphen 1980¹ en 1982².
- L.A. van Prooije, *De vakleu en et vak, boerderijbouw in Oost-Gelderland vanaf de eeuwwisseling tot ca. 1940. Vaktermen en werkwijze*. Arnhem 1984.
- A.H.G. Schaars, *Boerderijtermen in Achterhoek en Lijmers*. Zutphen 1977.
Waarin een indeling van de Achterhoekse en Liemerse dialecten.
- A.H.G. Schaars, 'Westfaalse expansie in of westfaalse verbondenheid met Oost-Nederland.' In: *Jaarboek 5 (1983), uitgegeven door de vereniging/stichting Zannekin*, pag. 37 - 42.
- A.H.G. Schaars, *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse Dialecten* (WALD). Doetinchem 1984 - ...
Thematisch woordenboek waarin o.a. (ook aan de hand van kaartjes) een verantwoording van de verspreiding van Achterhoekse en Liemerse dialectwoorden.
- A.H.G. Schaars, 'De Veluwse dialecten.' In: *Veluwse Almanak 1987*, pag. 138 vv.
- W. van Schothorst, *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht 1904.
Veluwse Almanak 1990. Gaanderen 1989.
Waarin o.a. opgenomen overzichten van de historische en heemkundige verenigingen en musca en oudheidkamers op de Veluwe.

hulpmiddelen

- A.H.G. Schaars, *De WALD-spelling*. Doetinchem [1985].
Geeft regels voor de spelling van Oostgelders dialect.

Noord-Holland

handboeken, overzichten

- J. Daan, 'Noordhollandse dialecten.' In: *Taal en Tongval* jrg. 8 (1956), pag. 113 - 121.
Bespreking van de verschillende dialecten die in Noord-Holland gesproken worden en hun onderlinge verwantschap.

Westfriesland

- K. Kuiper, *Schets van het Westfries dialect*. Warmenhuizen 1952.
Historische klankleer, morfologie, uitdrukkingen, woordenlijst dialect-ABN, gedichtjes.
- H. Langedijk, *Hé, is dat Westfries ?* Hoorn [z.j.]. [Herziene uitgave in 1971].
Woorden/uitdrukkingen in context, grammatica, spreekwoorden, verhaaltjes.

hulpmiddelen

- De spelling van het Westfriesch*. Vastgesteld door de Permanente taalcommissie van de West-Frieze-styk, onder leiding van A. de Goede. Schagen [z.j.].
- J. Pannekeet, *Westfries Woordenboek*. Wormerveer 1984.

Zuid-Holland

handboeken, overzichten

- J. Daan, 'Streektalen in Zuid-Holland. Een eerste verkenning.' In: J. Daan, K. Heeroma, *Zuidhollands. Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXX*. Amsterdam 1965, pag. 5 - 31.
Bevat ook gegevens over Utrechts dialect.

Goeree - Overflakkee

- F. den Eerzamen, *Het eiland Goeree; geschiedenis, volksleven, taal*. Meppel 1966.
- P. Heerschap, De dialecten op Goeree-Overflakkee. In: *Van Westvoorne tot St. Adolfsland; historische verkenningen op goeree-overflakke*. De Motte [z.j.], pag. 79 - 91.

Utrecht

handboeken, overzichten

- T. van Veen, B. van den Berg, *Utrechts*. Amsterdam 1966. *Bijdragen*

en Mededelingen der Dialectencommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen XXXI.

Twee voordrachten over de taal in de provincie Utrecht vroeger en nu, met een grammofoonplaatje.

T. van Veen, m.m.v. H.J. van Es, *Taal en leven in de Utrechtse Vechts-treek*. Zutphen 1989.

Vooraf woordenlijsten; verder hoofdstukken over klank- en gram-maticale verschijnselen en over de taal in de provincie Utrecht in het algemeen.

Brabant

handboeken, overzichten

J. van Ginneken, 'Het Brabantsch-Frankisch, resp. Het Limburgsch-Frankisch.' In: *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1. Nijme-gen 1913, pag. 123 - 205. [2de druk 's-Hertogenbosch 1931].

A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant, in aansluiting aan geographie, geschiedenis en volksleven*. Fijnaart 1937.

A. Weijnen, *De dialecten van Noord-Brabant*. [z.p.] 1952. [Tweede bijgewerkte uitgave: 's-Hertogenbosch 1987].

hulpmiddelen

A.P. de Bont, *Dialekt van Kempenland. Meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel 1: *Klank- en vormleer*; Deel II: *Vocabularium*. Assen 1958-1962.

P.J. Cornelissen, J.B. Vervliet, *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*. Gent 1899 - 1903. Daarbij: *Aanhangsel*. Gent 1906 en *Bijvoegsel*. Turnhout 1936 - 1939.

J.H.A. Elemans, *Woord en Wereld van de boer. Een monografie over het dialect van Huisseling*. Utrecht 1958.
Klank- en vormleer, inventarisatie boerenwoordenschat.

L. Goemans, *Leuvens Taaleigen, Woordenboek*. Brussel/Tongeren 1936 - 1954.

H. Heestermans: *Witte nog? Over Bergse en Westbrabantse woorden en uitdrukkingen. 1, 2 en 3*. Roosendaal 1988, 1989, 1990.

H. Mandos, M. Mandos-van de Pol, *De Brabantse Spreekwoorden. Uitdrukkingen in Brabant gebruikt en opgetekend*. Waalre 1988.

J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander. Krantestukjes over dialectver-*

- schijnselen in West-Noord-Brabant*. Amsterdam 1979.
- J. Stroop, *Sprekend een Westbrabander* [2]. *Krantestukjes over dialectverschijnselen in West-Noord-Brabant*. Amsterdam 1981.
- J.F. Tuerlinckx, *Bijdrage tot een Hagelandsch Idioticon*. Gent 1886.
- A. Weijnen, A. Hagen, *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen/Maastricht 1967 - ...

tijdschriften

- Brabants Heem*, sinds 1948.
Uitgave van de Stichting Brabants Heem.
- Brabantia*, sinds 1951.
Uitgave van Het Noordbrabants Genootschap.
- Eigen schoon en de Brabander*.
Uitgave van het Koninklijk geschied- en oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant.
- Ons Heem*, sinds 1946.
Uitgave van het Verbond voor Heemkunde v.z.w.

Zeeland

handboeken, overzichten

- Encyclopedie van Zeeland*. Middelburg 1982, pag. 321 - 327. ['Dialecten, Zeeuwse']
- P.J. Meertens, 'De plaats van het Zeeuws onder de Nederlandse dialecten.' In: [P.J. Meertens], *Meertens over de Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag*. Middelburg 1979, pag. 121 - 138.
- A. de Vin, 'De (dialect)grenzen van Zeeland (1).' In: *Taal en Tongval* 31 (1979), pag. 194 - 221.
- A. de Vin, 'De (dialect)grenzen van Zeeland (2).' In: *Taal en Tongval* 32 (1980), pag. 137 - 178.

Zeeuws-Vlaanderen

- J. Taeldeman, 'Op fonologische verkenning in Zeeuws-Vlaanderen'. In: *Taal en Tongval* 31 (1979), pag. 143 - 193.
- E.J. van den Broecke-De Man, *Dialecten in West-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Groede [z.j.].

E.J. van den Broecke-De Man, *Dialect in het Land van Axel*. Terneuzen 1981.

E.J. van den Broecke-De Man en J.L. Eggermont, *Dialecten in Oost-Zeeuwsch-Vlaanderen*. Kloosterzande 1982.

hulpmiddelen

Woordenboek der Zeeuwse Dialecten. Bijgebracht door de Zeeuwse Vereniging voor dialectonderzoek. Red. Ha.C.M. Ghijsen. Amsterdam/Brussel 1979⁶ (jubileumeditie).

Alfabetisch woordenboek op dialectwoorden. Bij ieder woord wordt de verspreiding over het Zeeuwse gebied aangegeven.

tijdschriften

Nehalennia; bulletin van de werkgroep historie en archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen en de Zeeuwse vereeniging voor dialectonderzoek, sinds 1964. Bevat o.a. de Mededelingen van de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek,.

Limburg

handboeken, overzichten

H. Brok, 'Publicaties over dialect in Limburg.' In: *Veldeke* jrg. 63 (1988), nr. 2, pag. 25-29; nr. 3, pag. 27-29; nr. 4, pag. 7-9; nr. 5, pag. 28-30; nr. 6, pag. 23-25; *Veldeke* jrg. 64 (1989), nr. 2, pag. 50-52; nr. 3, pag. 82-87; nr. 4, pag. 109-110; *Veldeke* jrg. 65 (1990), nr. 3, pag. 85-90.

Bevat literatuuroverzicht; per plaats geordend; betreft vooral Nederlands Limburg.

J. Cajot, 'Dialectlexicografie in Belgisch- en Nederlands-Limburg.' In: *Veldeke* jrg. 56 (1981), nr. 4, pag. 2-19. Ook in: J. Molemans (ed.), 'Referaten rond het thema 'dialectwoordenboeken' (...). [=Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde nr. 20]. Hasselt 1981, pag. 1-19.

Bevat literatuuroverzicht en inventarisering van lexicografische projecten in Belgisch en Nederlands Limburg.

W. Dols, 'Iets over Limburgsche Dialecten.' In: *Publ. Soc. Hist. et*

Arch. dans le Limbourg LXXVIII-LXXXII (1942-1946), pag 129-147.

H. Eickmans, 'Niederländische Mundartwörterbücher als Hilfsmittel für die Mundardokumentation am Niederrhein.' In: *Volkskultur an Rhein und Maas* jrg. 7 (1988), nr. 2, pag. 9-16.

Bevat alfabetisch overzicht van lexicografische projecten in de beide Limburgen.

J.G.M. Notten, *De Chinezen van Nederland*. Valkenburg aan de Geul 1973¹ en 1988².

Bevat literatuurverwijzingen en kaarten.

hulpmiddelen

M. Maasen, J. Goossens, *Limburgs Idioticon. Verzameling dialectwoorden ("Woordenzangen"), van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "'t Daghet in den Oosten"*. Tongeren 1975.

Alfabetisch geordend woordenboek met ong. 2500 woorden; betreft vooral Belgisch Limburg.

J.G.M. Notten, *Aanwijzing voor de spelling van de Limburgse Dialecten*. Maastricht 1983.

Rheinisches Wörterbuch. Uitgegeven door J. Müller en anderen. Bonn 1929, Berlin 1931-1971 (9 delen).

Alfabetisch geordend woordenboek. Bevat woordkaarten.

W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch-Limburg und den benachbarten Gebieten mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*. Dissertatie Nijmegen 1937.

Bevat alfabetisch auteurs- en trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen

A. Rutton, *Bijdrage tot een Haspengouwsch Idioticon*. Antwerpen 1890.

A. Weijnen e.a., *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD). Assen/Maastricht, 1982 - ...

Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

tijdschriften

Veldeke, tijdschrift voor Limburgse volkscultuur. Sinds 1926.

Bevat dialectteksten uit beide provincies Limburg en publikaties over dialect en volkskunde.

Vlaanderen

handboeken, overzichten

J. Taeldeman, 'Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialekten. Een inventariserend overzicht.' In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman, *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten. Inleiding*. Gent/Tongeren 1979, pag. 48 - 120.

- Frans-Vlaanderen

H. Ryckeboer, 'Het Vlaams van de Franse Westhoek in het geheel van het Nederlandse taalgebied.' In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 4 (1979)*, pag. 173 - 180.

H. Ryckeboer, L. Maeckelberghe, 'Dialect en Cultuurtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek.' In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français, Jaarboek/Annales 12 (1987)*, pag. 129 - 151.

- West-Vlaanderen

F. Debrabandere, 'Het Kortrijkse Dialect'. *Verhandelingen van de Leiegouw X (1986)*.

Met uitvoerige bibliografie over het Westvlaams in het algemeen en Kortrijks in het bijzonder.

J. Jacobs, *Het Westvlaamsch van de oudste tijden tot heden*. [z.p.] 1927.

W. Péé, 'Het Westvlaams.' In: *West-Vlaanderen 1958*, pag. 289 - 301.

R. Van Sint-Jan, *Het West-Vlaamsch van Guido Gezelle*. [z.p.] 1931.

- Oost-Vlaanderen

J. Taeldeman, 'De vokaalstructuur van de Oostvlaamse Dialekten'. *Bijdr. en Meded. van de Dialectencommissie 51*. Amsterdam 1978.

I. Teirlinck, *Klank- en Vormleer van het Zuid-Oost-Vlaandersch Dialect*. Gent 1924.

hulpmiddelen

L.L. De Bo, *Westvlaamsch Idioticon*. Gent 1892; Handzame 1977².

J. Craeynest, *LOQUELA, Taalkundig maandblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895 en omgewerkt tot woordenboek*. Amsterdam 1909; Tielt, Amsterdam 1946³.

- A. Joos, *Waasch Idioticon*. Gent/Sint-Niklas 1900; Sint-Niklaas 1979.
- I. Teirlinck, *Zuid-Oostvlaanders Idioticon*. Gent 1908 - 1922; Handzame 1987.
- M. Devos, H. Ryckeboer e.a., *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Gent/Tongeren 1979 - ...
Systematisch dialectwoordenboek. Bevat per aflevering alfabetisch trefwoordenregister, woordkaarten en literatuurverwijzingen.

tijdschriften

Biekorf.

Westvlaams Archief voor Geschiedenis, Archeologie, Taal- en Volkskunde.

De Leiegouw.

Driemaandelijks tijdschrift van de Leiegouw, Vereniging voor geschied-, taal- en volkskundig onderzoek in het Kortrijkse.

WVD-Kontakt, sinds 1988.

Mededelingenblad van het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.

B1. LANDELIJKE INSTITUTEN EN INSTELLINGEN

Katholieke Universiteit Leuven
Instituut voor Naamkunde en Dialectologie
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven
(016) 285 4611

Katholieke Universiteit Nijmegen
Nijmegen Centrale voor Dialect- en Naamkunde
Erasmusplein 1
NL-6525 HT Nijmegen
(080) 512 056

P.J. Meertens-Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde
Keizersgracht 569-571
NL-1017 DR Amsterdam
(020) 234 698

Rijksuniversiteit Gent
Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialektologie
Blandijnberg 2
B-9000 Gent
(091)644 079

Rijksuniversiteit Groningen
Nedersaksisch Instituut
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9712 EK Groningen
(050) 635 944

bibliotheken

Bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant
Hogeschoollaan 225
Postbus 90153
NL-5000 LE Tilburg
(013) 662 124

Katholieke Universiteit Nijmegen
Bibliotheek Faculteit Letteren
Erasmusplein 1 (7^e verdieping)

NL-6525 HT Nijmegen
(080) 512 871

Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem Alexanderhof 5
NL-2595 BE 's Gravenhage
(070) 314 091 1

Rijksuniversiteit Groningen
Bibliotheek Faculteit der Letteren
Oude Kijk in 't Jatstraat 26
NL-9700 HS Groningen
(050) 635 940

B2. INSTITUTEN EN INSTELLINGEN PER REGIO

SONT
Postbus 11
NL-7970 AA Zuidwolde
Overkoepeling van streektaalorganisaties in Oostnederland.

Groningen

Stichting Grunneger Toal
Postbus 7097
NL-9701 JB Groningen
Martinikerkhof 27
NL-9712 JH Groningen
(050) 635 944
Overkoepelings- en samenwerkingsverband van streektaalorganisaties in Groningen.

Het Grunneger Genootschap
Lage Esweg 16
NL-7441 AX Nijverdal
Overkoepelingsverband van Groninger verenigingen in Nederland.

Stichting 't Grunneger Bouk
Postbus 145
NL-9350 AC Leek
(05945) 168 34

Drenthe en Stellingwerven

Culturele Raad van Drenthe
Brink 42
NL-9401 HV Assen
(05920) 134 96

Stichting Het Drentse Boek
Postbus 11
NL-7920 AA Zuidwolde
(05287) 1443

Stellingwarver Schrieversronte
Postbus 138
NL-8430 AC Oosterwolde
(05160) 4533

Overijssel

IJsselakademie
Molenstraat 28A
NL-JW Kampen
(05202) 152 35

Twente Akademie
Lasondersingel 129
NL-7514 BP Enschede
(053) 334 577

Gelderland

Staring Instituut
Grutstraat 31
NL-7001 BW Doetinchem
Centrum voor het streekeigene van Achterhoek en Liemers.

Stichting Gelders Oudheidkundig Contact
Postbus 359
NL-7200 AJ Zutphen
Geeft o.a. kwartaalblad uit waarin activiteiten, publikaties van
oudheidkundige/heemkundige verenigingen e.d.

bibliotheken

Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek

Koningstraat 26
NL-6811 DC Arnhem

Houdt bibliografie bij van Gelderse publicaties.

Noord-Holland

Genootschap Oud West-Friesland

Secr. Timmermansgildehuis

Postbus 2125

NL-1620 EC Hoorn

(02290) 1712

Zuid-Holland

Stichting Streektaal Alblasserwaard-Vijfherenlanden

Lekdijk 84

NL-2967 GD Langerak

(01843) 1232

Brabant

Stichting Brabants Heem

Postbus 49

NL-5590 AA Heeze

(04907) 1831

Koepelorganisatie van ruim 90 heemkundekringen in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabants Heem* en van enkele boekenreeksen.

Het Noordbrabants Genootschap

Postbus 1104

NL-5200 BD 's-Hertogenbosch

(073) 139 484

Algemeen-culturele vereniging in de provincie Noord-Brabant. Uitgeefster van het tijdschrift *Brabantia*.

Verbond voor Heemkunde

Veldlei 84

B-2970 's-Gravenwezel

Koepelorganisatie van heemkundekringen in België. Uitgeefster van het tijdschrift *Ons Heem*.

Zeeland

Zeeuwsche Vereeniging voor Dialectonderzoek
Secr. Boulevard de Ruyter 194
NL-4381 KG Vlissingen

Limburg

Coördinatiepunt Heem- en Streekkundige Verenigingen
p/a Venloseweg 96
NL-5931 GV Tegelen
Coördinatiepunt van de besturen van Heemkundeverenigingen in Noord- en Midden-Limburg (Nederland).

Landschaftsverband Rheinland
Amt für Rheinische Landeskunde
An der Elisabethkirche 25
D-5300 Bonn 1
(0228) 267 950

Tijdschrift *Volkskultur an Rhein und Maas*; publikaties over dialect en volkskunde in het Rijnland en aangrenzende gebieden.

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)
Bogaardenstraat 43
NL-6211 SN Maastricht
(043) 292 222

Limburgs Volkskundig Centrum
Allee 1a
NL-6141 AV Limbricht
(046) 526 500

Bevat onder meer het Roukens-archief; publikaties over volkskunde in de beide Limburgen.

Veldeke, vereniging voor Limburgse volkscultuur
Secr. Postbus 188
NL-6400 AD Heerlen
Tijdschrift *Veldeke*; publikaties over dialect in de beide Limburgen.

Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde
Secr. Sparrenhof 13
B-3290 Diest

Publikaties over dialect en naamkunde in de beide Limburgen.

bibliotheken

Stadsbibliotheek Maastricht
Nieuwenhofstraat 1
NL-6211 KG Maastricht
(043) 292 222

Bevat onder meer de collectie van het Limburgs Geschied- en
Oudheidkundig Genootschap.

© Stichting Nederlandse Dialecten
ISBN 90-73869-01-3
Waalre, Maart 1991
Uitgave: Stichting Nederlandse Dialecten
drukwerk: Drukkerij De Kempen, Hapert
bindwerk: van den Burg Boekbinderij, Weurt
vormgeving: Ad Dams en Herman Crompvoets